

T.C.
BİLECİK ŐEHY EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA BAĞLAMINDA TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ
ÜLKELERİNİN CRITIC TABANLI GİA YÖNTEMİ İLE PERFORMANSLARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞE YURDUSEVEN

TEZ DANIŐMANI
PROF. DR. MEVLÜDİYE ŞİMŞEK

BİLECİK,2024

10499321

T.C.
BİLECİK ŐEHY EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA BAĞLAMINDA TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ
ÜLKELERİNİN CRITIC TABANLI GİA YÖNTEMİ İLE PERFORMANSLARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞE YURDUSEVEN

TEZ DANIŐMANI

PROF. DR. MEVLÜDİYE ŞİMŞEK

BİLECİK,2024

10499321

BEYAN

“Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinin CRITIC Tabanlı GİA Yöntemi İle Performanslarının Değerlendirilmesi” adlı yüksek lisans tezi hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığımı, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR	☐	DESTEK ALINMAMIŞTIR	☒
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:		...../.....	

Ayşe YURDUSEVEN

.././2024

İmza

ÖN SÖZ

Bu çalışmada, her geçen gün önemi artan sürdürülebilir kalkınma konusu ele alınarak Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinin sürdürülebilir kalkınma kapsamında performansları incelenmektedir. Ülkelerin performanslarının değerlendirilmesi amacıyla seçilen kriterler ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlara ayrılarak CRITIC ve GİA yöntemi yardımıyla ilk olarak ayrı kategorilerde daha sonra toplu olarak analize tabii tutulmuştur. Böylece söz konusu ülkelerin sürdürülebilir kalkınmaya yönelik performans sıralamaları elde edilerek ülkeler arası karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmanın ortaya çıkış sürecinde akademik tecrübeleriyle bana yol gösteren saygıdeğer tez danışmanım Prof. Dr. Mevlüdiye ŞİMŞEK'e teşekkürlerimi sunarım. Çalışma sürecimde kıymetli fikirleriyle bana yardımcı olan ve desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Gözde KOCA ve Doç. Dr. Muhammed BENLİ'ye teşekkür ederim. Ayrıca lisansüstü eğitim sürecinde her anımda yanımda olan ve beni her zaman teşvik eden arkadaşlarım Simge ÖZTÜRK ve Betül ATILGAN'a destekleri için teşekkürü borç bilirim.

Eğitim hayatım boyunca beni her zaman destekleyen ve bana pes etmemeyi öğreten sevgili babam Mustafa YURDUSEVEN ve annem Rabiye YURDUSEVEN'e sonsuz teşekkürlerimi sunar, kardeşlerim Züleyha, Arzu ve Feyza'ya bu süreçte yanımda oldukları için teşekkür ederim.

Ayşe YURDUSEVEN

2024

ÖZET

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA BAĞLAMINDA TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNİN CRITIC TABANLI GİA YÖNTEMİ İLE PERFORMANSLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

İnsanoğlu var olduğundan bu yana temel ihtiyaçlarını doğal kaynakları kullanarak karşılamaktadır. Ancak, Sanayi Devrimi'yle birlikte değişen üretim ve tüketim kalıpları beraberinde çevre sorunlarında da artışa yol açmıştır. 1960'lı yılların sonunda ekolojik dengenin bozulduğunun fark edilmesiyle birlikte, çevre konusuna odaklanılmış ve bu doğrultuda çözüm arayışları başlamıştır. 1972 yılında Birleşmiş Milletler Stockholm Konferansı ile temelleri atılan sürdürülebilir kalkınma anlayışının terimsel kullanımı ilk kez 1987 yılında yayımlanan "Brundtland Raporu" ile gerçekleştirilmiş ve resmi tanımı literatüre geçmiştir. Bu süreci takiben, günümüze kadar çevre konusuna yönelik ülkeler birçok adım atmış ve bu anlamda bazı gelişmeler izlenmiştir. Bu bağlamda, çalışmada, 2012-2022 yılları arası mevcut verilerin ortalamaları alınarak Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) ülkeleri; sürdürülebilir kalkınma bağlamında seçilen yirmi kriter; beş ekonomik, yedi sosyal ve sekiz çevresel boyuta ayrılarak ayrı kategorilerde ve daha sonra birlikte analiz edilmiş ve performansları değerlendirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda kriterlere ait veriler OECD, EUROSTAT ve Sürdürülebilir Kalkınma Raporundan elde edilerek Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinden olan CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) ve GİA (Gri İlişkisel Analiz) yöntemlerine tabii tutulmuştur. İlk olarak objektif kriter ağırlıklandırma yöntemi olan CRITIC yöntem ile kriterlerin önem ağırlıkları belirlenmiştir. Daha sonra birçok kriter ve alternatifin eş zamanlı varlığı söz konusu olduğu durumlarda karar problemlerinin çözülmesi ve ülkelerinin performans sıralamalarının yapılması için GİA yöntemi uygulanmıştır. Yirmi kritere aynı anda bu yöntemlerin uygulanmasıyla elde edilen toplam değerlendirme bulgularına göre en etkin politikalar oluşturarak, ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelik daha yakın performans sergileyen ilk beş ülke Macaristan, İsveç, Portekiz, Çekya ve Letonya olarak belirlenmiştir. Diğer yandan, elde edilen bulgulara göre sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelik en düşük performans gösteren beş ülke ise Yunanistan, Hollanda, Estonya, Türkiye ve İrlanda olarak saptanmıştır. Bu ülkeler, sürdürülebilir kalkınma kapsamında uygulamakta oldukları politikalarını daha fazla geliştirmesi gereken ülkeler içerisinde yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, CRITIC, GİA, AB, Türkiye

ABSTRACT

EVALUATING THE PERFORMANCE OF TÜRKİYE AND EUROPEAN UNION COUNTRIES IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT WITH CRITIC-BASED GIA METHOD

Humanity has been meeting its basic needs using natural resources since its existence. However, the increase in production and consumption patterns that changed with the Industrial Revolution led to an increase in environmental problems. With the recognition of the deterioration of the ecological balance at the end of the 1960s, the focus on the environment and the search for solutions in this direction began. In 1972, the United Nations Stockholm Conference laid the foundations of sustainable development, and the first use of the term was realized with the "Brundtland Report" published in 1987, and its official definition was included in the literature. Following this process, countries have taken many steps and made progress on environmental issues until today. In this context, in this study, Turkey and the European Union (EU) countries were analyzed and their performances were evaluated by taking the averages of the available data for the period 2012-2022; twenty criteria selected in the context of sustainable development were divided into five economic, seven social and eight environmental dimensions in separate categories and then analyzed together. The performances of 22 EU countries and Turkey in the context of sustainable development were assessed by excluding the countries with missing criteria from the scope of the study. For this purpose, the criteria data were obtained from the OECD, EUROSTAT, and Sustainable Development Report and subjected to CRITIC and GIA methods, which are multi-criteria decision making techniques. First, the importance weights of the criteria were determined by the CRITIC method, which is an objective criteria weighting method. Then, in the case of the simultaneous existence of many criteria and alternatives, the GIA method was applied to solve decision problems and rank countries' performance. Twenty criteria at the same time, Hungary, Sweden, Portugal, Czechia, and Latvia are the top five countries with the most effective policies and closer performance toward sustainable development goals in economic, social, and environmental terms. On the other hand, according to the findings, the five countries with the lowest performance towards sustainable development goals are Greece, the Netherlands, Estonia, Turkey, and Ireland. These countries are among those that need further to improve their policies in the context of sustainable development.

Keywords: Sustainable Development, CRITIC, GIA, EU, Türkiye

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GRAFİKLER LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA: ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Sürdürülebilir Kalkınma Kavramının Ortaya Çıkış Süreci	3
1.1. Sürdürülebilir Kalkınma: Kavramsal Çerçeve	4
1.2. Büyüme ve Kalkınma Arasındaki İlişki	6
2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi.....	8
2.1. Stockholm Konferansı Öncesi	9
2.2. Birleşmiş Milletler Stockholm Konferansı, 1972.....	10
2.3. Akdeniz Eylem Planı (AEP), 1975.....	11
2.4. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat I), 1976.....	12
2.5. Dünya Koruma Stratejisi (WCS), 1980.....	13
2.6. Brundtland Raporu (Ortak Geleceğimiz Raporu), 1987.....	14
2.7. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Konferansı), 1992.....	15
2.7.1. Gündem 21	16

2.7.2. Çevre ve Gelişme Üzerine Rio Deklarasyonu	17
2.7.3. Ormanların Sürdürülebilir Yönetimi Konusundaki İlkeler Bildirimi	17
2.7.4. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi.....	18
2.7.5. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi	19
2.8. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat II), 1996	19
2.9. Rio +5 Konferansı, 1997	20
2.10. Kyoto Konferansı ve Kyoto Protokolü, 1997	21
2.11. Bin Yıl Kalkınma Hedefleri (Milenyum Kalkınma Hedefleri), 2000	22
2.12. Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Johannesburg Zirvesi - Rio+10 Zirvesi), 2002.....	24
2.13. Ekvator Prensipleri, 2003	26
2.14. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20), 2012	27
2.15. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, 2015.....	28
2.16. Brüksel Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, 2015	29
2.17. Antalya G20 Zirvesi, 2015	29
2.18. Paris Konferansı ve Paris Anlaşması, 2016.....	30
2.19. BM Konut ve Sürdürülebilir Kentsel Kalkınma Konferansı (Habitat III), 2016.....	31
2.20. AB Yeşil Mutabakatı, 2019	32
2.21. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı (COP26), 2021	33
2.22. Stockholm+50 Konferansı, 2022	34
2.23. 27. Birleşmiş Milletler Küresel İklim Zirvesi (COP27), 2022	36
2.24. Birleşmiş Milletler Su Konferansı, 2023	37
3. Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları	38
3.1. Çevresel Boyut	39
3.2. Ekonomik Boyut.....	40
3.3. Sosyal Boyut.....	42

İKİNCİ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA BAĞLAMINDA ÇEVREYE YÖNELİK TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİNDE YAŞANAN GELİŞMELER

1. Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Türkiye'nin Çevre Politikaları	44
1.1. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)	45
1.2. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983).....	46
1.3. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989).....	48
1.4. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994).....	49
1.5. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)	51
1.5.1. Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP).....	53
1.5.2. Ulusal Gündem 21	55
1.6. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)	57
1.7. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)	58
1.8. Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)	60
1.9. On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)	61
1.10. On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)	62
2. Türkiye'nin Çevre Mevzuatı	64
3. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Uyum Süreci ve Çevre.....	69
4. Avrupa Birliği'nde Çevre Politikasının Oluşumu ve Çevre Eylem Programları	75
4.1. Avrupa Birliği'nin Çevre Politikası Yaklaşımı	75
4.2. Avrupa Birliği Çevre Politikasının Gelişimi	76
4.2.1. Avrupa Tek Senedi (1987).....	77
4.2.2. Maastricht Anlaşması.....	78
4.2.3. Amsterdam ve Nice Anlaşmaları	79
4.2.4. Lizbon Anlaşması	79
4.3. Avrupa Birliği Çevre Politikasının İlkeleri	80

4.4. Avrupa Birliği Eylem Programları	81
4.4.1. Birinci Çevre Eylem Programı (1973-1977).....	81
4.4.2. İkinci Çevre Eylem Programı (1977-1981)	83
4.4.3. Üçüncü Çevre Eylem Programı (1982-1986)	84
4.4.4. Dördüncü Çevre Eylem Programı (1987-1992).....	84
4.4.5. Beşinci Çevre Eylem Programı (1993-2000).....	85
4.4.6. Altıncı Çevre Eylem Programı (2001-2010).....	87
4.4.7. Yedinci Çevre Eylem Programı (2013-2020)	88
4.4.8. Sekizinci Çevre Eylem Programı (2021-2030).....	89
5. Avrupa Birliği'nin Çevre Mevzuatı	91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA GÖSTERGELERİNİN ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Yöntem: Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi Tanım	98
1.1. Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri	99
1.1.1. CRITIC Yöntem.....	100
1.1.2. Gri İlişkisel Analiz Yöntemi	101
2. Uygulama ve Ampirik Bulgular	104
2.1. Ekonomik Boyutta Yer Alan Kriterlere CRITIC Yöntemin Uygulanması	106
2.2. Sosyal Boyutta Yer Alan Kriterlere CRITIC Yöntemin Uygulanması	108
2.3. Çevresel Boyutta Yer Alan Kriterlere CRITIC Yöntemin Uygulanması.....	111
2.4. Ekonomik Boyutta Yer Alan Kriterlere GİA Yöntemin Uygulanması	114
2.5. Sosyal Boyutta Yer Alan Kriterlere GİA Yöntemin Uygulanması	120
2.6. Çevresel Boyutta Yer Alan Kriterlere GİA Yöntemin Uygulanması	127
3. Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Kriterlere Ait Genel Değerlendirme.....	133

SONUÇ VE ÖNERİLER	144
KAYNAKÇA	150

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 2.1. Türkiye'nin Çevre Mevzuatına Kaynaklık Eden Kanunlar.....	65
Tablo 2.2. Türkiye'nin Çevre Mevzuatına Kaynaklık Eden Yönetmelikler	66
Tablo 2.3. Avrupa Birliği'nin Yatay Mevzuatı	92
Tablo 2.4. Avrupa Birliği'nin Diğer Çevre Mevzuatları	92
Tablo 3.1. Çok Kriterli Karar Verme Performansı Süreci.....	99
Tablo 3.2. Sürdürülebilir Kalkınma Kriterleri.....	105
Tablo 3.3. Ekonomik Kriterlere Ait Başlangıç Karar Matrisi	106
Tablo 3.4. Ekonomik Kriterlere Ait Normalleştirilmiş Karar Matrisi.....	107
Tablo 3.5. Ekonomik Kriterler Arasındaki Korelasyonlar	107
Tablo 3.6. Ekonomik Kriterlerin Standart Sapmaları, Bilgi Miktarları ve Ağırlıkları	108
Tablo 3.7. Sosyal Kriterlere Ait Başlangıç Karar Matrisi	109
Tablo 3.8. Sosyal Kriterlere Ait Normalleştirilmiş Karar Matrisi.....	109
Tablo 3.9. Sosyal Kriterler Arasındaki Korelasyonlar	110
Tablo 3.10. Sosyal Kriterlerin Standart Sapmaları, Bilgi Miktarları ve Ağırlıkları	111
Tablo 3.11. Çevresel Kriterlere Ait Başlangıç Karar Matrisi	111
Tablo 3.12. Çevresel Kriterlere Ait Normalleştirilmiş Karar Matrisi	112
Tablo 3.13. Çevresel Kriterler Arasındaki Korelasyonlar	113
Tablo 3.14. Çevresel Kriterlerin Standart Sapmaları, Bilgi Miktarları, Ağırlıkları ve Sırası	113
Tablo 3.15. Ekonomik Kriterlere Ait Mutlak Değer Tablosu	114
Tablo 3.16. Ekonomik Kriterlerin Gri İlişki Katsayıları	115
Tablo 3.17. Ekonomik Kriterlere İlişkin Gri İlişki Dereceleri	116
Tablo 3.18. Ülkelerin Ekonomik Kriterler Açısından Performans Sıralaması.....	116
Tablo 3.19. Sosyal Kriterlere Ait Mutlak Değer Tablosu	120
Tablo 3.20. Sosyal Kriterlerin Gri İlişki Katsayıları	121

Tablo 3.21. Sosyal Kriterlere İlişkin Gri İlişki Dereceleri	122
Tablo 3.22. Ülkelerin Sosyal Kriterler Açısından Performans Sıralaması	123
Tablo 3.23. Çevresel Kriterlere Ait Mutlak Değer Tablosu	127
Tablo 3.24. Çevresel Kriterlerin Gri İlişki Katsayıları	128
Tablo 3.25. Çevresel Kriterlere İlişkin Gri İlişki Dereceleri	128
Tablo 3.26. Ülkelerin Çevresel Kriterler Açısından Performans Sıralaması	129
Tablo 3.27. Ülkelerin Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Kriterlerinin Toplam Sıralanması	133
Tablo 3.28. Ülkelerin Ekonomik, Sosyal, Çevresel ve Toplam Kriterlere Ait Performans Sıralanması	139

GRAFİKLER LİSTESİ

	Sayfa
Grafik 1.1. Ekonomik Kriterlere Ait Radar Grafiği	117
Grafik 1.2. Sosyal Kriterlere Ait Radar Grafiği	124
Grafik 1.3. Çevresel Kriterlere Ait Radar Grafiği	130
Grafik 1.4. Toplam Kriterlere Ait Radar Grafiği	134
Grafik 1.5. Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Kriterlerin Radar Grafiği İle Bir Arada Gösterilmesi	140

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1.1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Yapı Taşları	5
Şekil 1.2. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri	28
Şekil 1.3. Üç Sütun Modeli: Three Pillars Model.....	39

KISALTMALAR LİSTESİ

WCED: World Commission on Environment and Development (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu)

GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

NEPA: National Environmental Policy Act (Ulusal Çevre Politikası Yasası)

UNEP: UN Environment Programme (Birleşmiş Milletler Çevre Programı)

AEP: Akdeniz Eylem Planı

AB: Avrupa Birliği

BM: Birleşmiş Milletler

WCS: World Conservation Strategy (Dünya Koruma Stratejisi)

UNCED: United Nations Conference on Environment and Development (Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı)

IDA: International Development Association (Uluslararası Kalkınma Komisyonu)

GEF: Global Environment Facility (Global Çevre Fonu)

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BMİDÇS: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

COP: Conference of the Parties (Taraflar Konferansı)

EPFK: Ekvator Prensipleri Finansman Kurumları

BKH: Binyıl Kalkınma Hedefleri

SKH: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

UNDP: United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DDT: Dikloro Difenil Trikloethan

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)

ÇED: Çevresel Etki Değerlendirme

UÇEP: Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
KOB: Katılım Ortaklığı Belgesi
UÇES: AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi
AÇA: Avrupa Çevre Ajansı
ÇKKV: Çok Kriterli Karar Verme
CRITIC: Criteria Importance Through Intercriteria Correlation
GİA: Gri İlişkisel Analiz
EUROSTAT: European Statistics Office (Avrupa İstatistik Ofisi)

GİRİŞ

Mevcut ve gelecek nesil için hayati önem taşıyan sürdürülebilirlik, doğal kaynakların bilinçsizce tüketimiyle mücadele eden ve optimal kaynak kullanımını sağlamayı amaçlayan bir düşünce biçimidir. Fakat Sanayi Devriminden sonra artan talebi karşılamak üzere üretimde yaşanan artış, doğal kaynakların sınırsızca kullanılmasına ve birçok çevre sorununun ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Tıraş, 2012: 58). Çevre kapasitesinin sınırını aşan ve bilinçsizce yapılan bu tüketim, hem çevre kirliliğine yol açmakta hem de gelecek nesillerin büyüme kapasitesini ve refahını ciddi ölçüde riske atmaktadır. İnsanların çevre sorunlarını arka plana atarak kar amacıyla daha fazla üretim yaptığı bu süreç 20.yüzyıla kadar devam etmiştir. 20.yüzyılın sonlarına doğru ekolojik dengede bozulmaların yaşandığının fark edilmesiyle birçok kişi ve bilim dalı bu alana yönelerek çözüm arayışlarına başlamıştır (Toprak, 2006: 147). Bu doğrultuda, ortaya çıkan sürdürülebilir kalkınma anlayışı, ekonomik kalkınmayı doğal kaynakların optimal kullanımıyla gerçekleştirmeyi ve doğal kaynakların devamlılığını sağlamayı, çevresel sorunları en aza indirmeyi ve insan ihtiyaçlarını karşılarken sosyal eşitsizlik ile mücadele etmeyi amaçlamaktadır. İlk kez 1972 Birleşmiş Milletler Stockholm Konferansı'nın ileri sürmüş olduğu ilkeler ile temelleri atılan sürdürülebilir kalkınma anlayışının kavramsal kullanımı, 1980 yılında Brundtland Komisyonu'nun hazırlamış olduğu rapor ile literatürde yer almıştır. Söz konusu komisyonun 1987 yılında yayımladığı Ortak Geleceğimiz Raporu ile sürdürülebilir kalkınma kavramının resmi tanımı yapılmıştır. Ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç boyuta ayrılan ve bu üç boyut arasında bir denge kurmayı amaçlayan sürdürülebilir kalkınma kavramı, mevcut nesillerin ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün verilmemesini dikkate alarak kaynakların bilinçli kullanılmasını ifade etmektedir tanımlanmaktadır (United Nations, 1987). Benimsenen bu anlayış ile birlikte, gelecek nesillere daha yaşanılabilir bir dünya bırakmak için ülkeler ekonomik sistemlerinde değişikliğe giderek bir takım adımlar atmaya başlamıştır. Böylece ülkeler sürdürülebilir kalkınma konusuna yönelik eksikliklerini her geçen gün ortaya çıkararak, ilerleme sağlamak ve gerekli önlemleri alarak sürdürülebilir bir kalkınmaya yönelik adım atmaktadır.

Çalışmanın amacı, Türkiye ve AB ülkelerinin sürdürülebilir kalkınma performanslarının değerlendirilerek, ülkeler arasında karşılaştırma yapmaktır. Söz konusu karşılaştırma ile ülkelerin sürdürülebilir kalkınma bağlamında ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarda gerçekleştirmiş oldukları ilerleme ve eksiklikler belirlenerek toplam değerlendirmeye sürdürülebilir kalkınma performanslarını incelemektir. Bu doğrultuda, birden

fazla değişkenin söz konusu karar problemlerinde literatürde sıkça kullanılan matematiksel yöntemlerden biri olan Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden, CRITIC ve GİA yöntemleri tercih edilerek OECD, EUROSTAT ve Sürdürülebilir Kalkınma Raporundan elde edilen kriterlerin 2012-2022 yılları arası verilerinin ortalamasıyla analiz gerçekleştirilmektedir. CRITIC yöntem yardımıyla kriterlerin önem ağırlıkları belirlenecektir. Ardından Türkiye ve AB ülkelerinin sürdürülebilir kalkınma performanslarının sıralanması amacıyla, CRITIC yöntemde bulunan kriter önem ağırlıkları kullanılarak GİA yönteminden yararlanılacaktır. Her bir aşama üç boyutta ele alınan kriterler açısından ayrı ayrı ve üç boyutun bir arada toplu ele alınmasıyla uygulanacaktır. Yapılan bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı, Türkiye ve AB ülkelerinin sürdürülebilir kalkınma konusunda değerlendirmeye alınan sosyal, ekonomik ve çevresel kriterlerin belirlenip, ÇKKV yöntemlerinin kullanılarak literatüre katkı sağlayacağı beklenmektedir. Çalışmada ele alınan kriterlerin tamamının bir bütün olarak kullanıldığı bir çalışmanın literatürde bulunmaması nedeniyle bu açığa katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sürdürülebilir kalkınma kavramının tanımı yapılarak kavramın tarihsel süreç içerisindeki gelişimi, yapılan anlaşmalar ve konferanslar ele alınacaktır. Sürdürülebilir kalkınmayı açıklamak için yararlanılan konferans ve anlaşmalar konuya yönelik en açıklayıcı ve önemli anlaşmaları kapsayarak geçmişten günümüze gelişimini ifade etmektedir. Ayrıca sürdürülebilir kalkınmanın belirleyicileri olan ekonomik, sosyal ve çevresel boyutların bireysel olarak açıklanması ve sürdürülebilir kalkınmanın detayları bu bölümde yer almaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye ve AB ülkelerinin sürdürülebilir kalkınma ve çevre konularına yönelik atmış oldukları adımlar belirtilecektir. Bu kapsamda ilk olarak Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma kapsamında oluşturmuş olduğu çevre politikalarının yıllar itibariyle gelişimi ve yasal çevre mevzuatı incelenecek ve ardından Türkiye'nin AB'ye uyum sürecinde çevre konusu ele alınacaktır. Daha sonra, AB'de çevre politikalarının oluşumu ve bu politikalar içerisinde sürdürülebilir kalkınmanın konumu yıllar itibariyle açıklanarak çevre eylem programları ve çevre mevzuatı detaylı bir şekilde incelenecektir.

Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümünde ise OECD, EUROSTAT ve Sürdürülebilir Kalkınma Raporundan elde edilen 20 kriter; ilk aşamada ekonomik, sosyal ve çevresel olarak 3 boyuta ayrılacak ve her bir boyuta bireysel olarak CRITIC ve GİA yöntemleri uygulanacaktır. Daha sonra üç boyutun bir arada değerlendirildiği toplam değerlendirme aynı aşamalardan geçerek bir sonuç elde edilecektir. Yapılan analizler sonucu elde edilen dört ayrı bulgu değerlendirilecek ve Türkiye ve AB ülkelerinin performans sıralaması yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA: ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Sürdürülebilir Kalkınma Kavramının Ortaya Çıkış Süreci

İnsanoğlu var olduğu zamandan itibaren kıtlık sorununu yaşamakta ve bu sorunun çözümü olarak doğayı kullanmaktadır. Toplayıcılık ve avcılık ile başlayan dönemde doğa ile yetinmek zorunda kalan insanlar, her ne kadar başta doğaya zarar vermiyor olsalar da zamanla bu yaklaşımları değiştirmiştir. Ateşin bulunmasıyla, doğada yaşanan ilk tahribat ortaya çıkarak birçok ormanlık alanın yok olmasıyla sonuçlanmıştır (Karabıçak & Armağan, 2004: 204). Daha sonra, Sanayi Devrimi öncesi yapılan endüstriyel üretime bakıldığında, üretimin uzun yıllar boyunca ev sanayii olarak, insanların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde evlerde yapıldığı görülmüştür. Zamanla ev sanayiinin yerini atölyelerin alması, bir adım öteye gidilerek sınırlı üretim alanının genişletilmesine yol açmıştır. Fakat gün geçtikçe artan talep, beraberinde insan gücünün yetersiz kalmasına ve enerji gereksinimine yol açarak Sanayi Devrimi'ni başlatmıştır (Kuyucuklu, 1985: 41-43). Sanayi Devrimi'yle birlikte, değişen üretim ve tüketim kalıplarında yaşanan artış, çevrenin ve doğal kaynakların hızla zarar görmesine neden olmuştur. İnsan eylemlerinin hızlanması ve kaynakların sınırsız bir şekilde kullanılması, sera gazı emisyonlarının artmasına ve küresel iklim değişikliğine yol açmıştır (Blewitt, 2015: 1-2; Kuyucuklu, 1985: 53-56). Ayrıca 1960'lı yılların ortalarından itibaren verimliliğin düşmesiyle birlikte elde edilen kar artış hızında bir düşüş yaşanmıştır. Bu sorunun temelinde yer alan asıl neden olan yetersiz sermaye birikimi, kapitalist sistemde uzun süreli bir krizin yaşanmasına yol açmıştır. Söz konusu krizin aşılabilmesi için uygulanan eylemler, sermayenin küreselleşmesine ve beraberinde gelecek nesillerin kaynaklarının kullanılmasına neden olmuştur. Gelecek nesillerin kullanabileceği kaynakların, mevcut dönemde krizden çıkış yolu olarak görülmesi, sürdürülebilir kalkınma tartışmasını başlatmıştır (Seyidoğulları, 2013: 21). Dolayısıyla, Sanayi Devrimi'yle 20.yüzyıl arasında geçen süreçte, çevresel sorunların birçok açıdan ihmal edilerek üzerinde durulmadığı, 20.yüzyılın sonlarına doğru fark edilmiştir. Ekonomik ve sosyal açıdan pek çok problemi beraberinde getirdiği anlaşılan çevresel sorunlar, birçok kişinin ve bilim dalının bu alana odaklanmasına yol açmıştır (Toprak, 2006: 147). Uzun yıllardır tartışılmakta olan ve son zamanlarda üzerinde daha fazla durulan sürdürülebilir kalkınma kavramı, gelecekte bölgesel düzeyden küresel ölçeğe, ekonomik kalkınmanın tüm seviyelerinde yayılma umudu bakımından son derece dikkat çekmeye başlamıştır. Geçmiş alışkanlıklarımızı devam ettirerek ve doğayı sömürerek yaşantımızı sürdürmeyeceğimizi vurgulayan sürdürülebilir kalkınma,

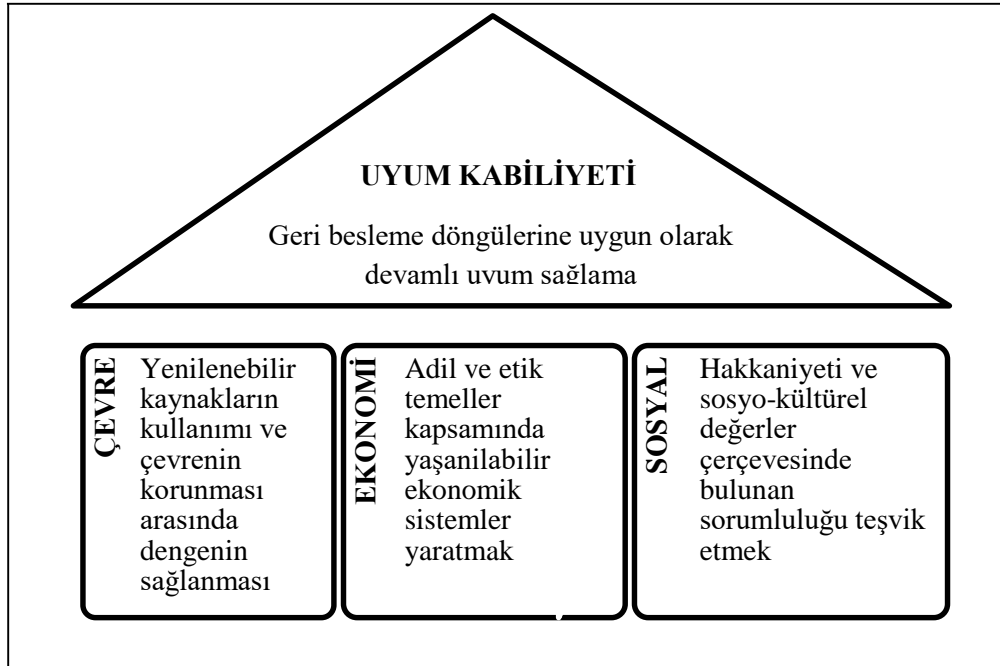
mevcut üretim ve tüketim alışkanlıklarımızı değiştirdiğimiz takdirde, gelecek neslin yaşam standartlarını tehlikeye atmaksızın, daha temiz ve müreffeh bir dünyayı garanti eden bir yaklaşım olarak ifade edilmektedir (Goeldner & Ritchie, 2003: 466).

1.1. Sürdürülebilir Kalkınma: Kavramsal Çerçeve

İngilizcede “Sustainability” sözcüğünün karşılığı olarak Türkçe’de yer edinen sürdürülebilirlik, Latince’den gelen “Sustinere” (dayanmak, ayakta kalmak) kelimesine dayanmakta olup; bir şeyin süresiz olarak devamlılığının sağlanabilmesini ifade etmektedir (Saraç & Alptekin, 2017: 21). İnsanların çevresel kaynaklar üzerinde yaratmış olduğu baskıların önlenmesi amacıyla, ortaya çıkan sürdürülebilirlik kavramı, birçok iktisatçı tarafından farklı biçimlerde tanımlanarak literatürde yer almıştır. Meadowcroft (1997: 168)’e göre sürdürülebilirlik kavramı, belirli bir şeyin varlığının devamlılığının sağlanabilme amacının güdülmesi olarak ifade edilmektedir. Ratiu (2013: 127) bu kavramı, zarar verici olmayan, desteklenebilir, hukuki ve bilimsel yöntemler ile doğruluğu kanıtlanabilir olan koşulların korunması olarak tanımlamaktadır. Kagan ve Verstraete (2011), çelişkiler arasında birbirine benzer noktalardan yola çıkılarak, farklılıklardan bir bütün oluşturma ve değişimlerde yaşanan süreklilik olarak sürdürülebilirliği tanımlamaktadır. Aynı kavram Gazibey vd. (2014: 514) tarafından, kalkınma odaklı bir yaklaşım çerçevesinde kontrollü bir biçimde devamlılığın sağlanabilmesi olarak ifade edilmektedir. Karabıçak ve Özdemir (2015: 44) tarafından ise, bir şeyin sürekliliğinin sağlanması olarak ifade edilen sürdürülebilirlik, var olan kaynakları koruyarak, gelecek nesillere aktarılması hedefinin gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmıştır. Sürdürülebilirlik kavramıyla ilgili literatürde yer alan bazı tanımların yanı sıra kalkınma kavramı, doğaya birçok açıdan müdahale gerektiren ve doğal kaynakların tüketilmesi sonucu ortaya çıkan çevresel değişiklikleri nitelemektedir (Jabareen, 2008: 181). Bu iki kelimenin bir arada kullanılması ise, doğal kaynakların bir sınırı olduğu ve bu doğrultuda tüketiminin gelecek nesilleri de göz önüne alarak yapıldığı eylemleri ifade etmektedir. Ekonomik büyümeyi artırmak adına atılan adımlar, çevrenin göz ardı edilerek geri kalmasına sebep olmuştur. Ayrıca ekonomik büyüme amacının yanında, zamanla gezegenin daha da kalabalıklaşması ve insanların dünya ekonomisinde bir yer edinme uğraşı, beraberinde insan davranışlarının doğa üzerindeki baskısını artırarak, gelir düzeyi ve tüketimi artırmıştır. Bununla beraber insanlığın ayak izi, ekolojik ve sosyo-kültürel sistemler üzerinde olumsuz gidişata yol açmıştır (Yücel & Kurnaz, 2021: 20-21; Saachs, 2019: 21). İnsanların çevre üzerinde yaratmış olduğu bu baskı, insanlığın geleceğini ve devamlılığını tehdit eder hale gelmiştir (Sachs, 2019: 50). Dolayısıyla ortaya çıkan sürdürülebilir kalkınma, hem dünyanın anlaşılmasına yardımcı bir yol hem de

küresel problemlerin çözümü açısından bir yöntem olarak nitelendirilmektedir (Sachs, 2019: 21). Devamlı ve dengeli bir kalkınma olarak Kentbilim Terimleri Sözlüğü'nde tanımlanan sürdürülebilir kalkınma (sustainable development) kavramı, “çevresel ve doğal kaynakların israfına yol açmayacak şekilde akılcı yöntemler ile mevcut nesil ve gelecek neslin hak ve yararlarının gözetilerek kullanılması ilkesi kapsamında ekonomik kalkınmayı sağlamayı amaçlayan çevreci dünya görüşü” olarak ifade edilmektedir (Mengi & Algan, 2003: 1). Sürdürülebilir kalkınma kavramının kullanımının yaygınlaşmasını sağlayan “Ortak Geleceğimiz” adlı rapor, 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) tarafından yayımlanmış ve yapmış olduğu tanım herkes tarafından genel kabul görmüştür. Söz konusu raporda; sürdürülebilir kalkınma kavramı, “mevcut neslin ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek neslin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeksizin karşılayabilmek” şeklinde tanımlanmaktadır (United Nations, 1987).

Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik yapılan tanımlara bakıldığında birçok farklı tanım yapıldığı görülmektedir. Aynı konuyu açıklamaya yönelik yapılan bu farklı tanımların ortak noktası ise sürdürülebilir kalkınma kapsamında rehberlik görevi bulunan üç prensibin yer almasıdır. Yaygın olarak kabul edilen bu üç prensip; çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik olarak Şekil 1.1.'deki gibi üç boyuta ayrılmaktadır (Plessis, 1999: 379).

Şekil 1.1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Yapı Taşları

Kaynak: (Plessis, 1999: 379)

Sürdürülebilir kalkınma, başlangıçta yalnızca çevresel ve doğal kaynakların korunması ile insanların kalkınmasına yönelik ihtiyaçların karşılanması arasındaki çatışmayı vurgulamaktadır. İlerleyen zamanlarda ise sürdürülebilir kalkınma ile birlikte, insanların yanı sıra uluslararası düzeyde yaşanan yoksulluğun azaltılması ve sosyal açıdan daha eşit bir geleceğin sağlanması için bir takım sosyal ve ekonomik değişimlerin gerçekleşmesi gerekliliği anlaşılmıştır (Plessis, 1999: 379). Ayrıca, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için herkes tarafından kabul edilen bu üç boyutun birbirini destekler nitelikte gerçekleşmesi gerekmektedir. Herhangi bir boyutta yaşanan bir aksaklık, diğer boyutların da olumsuz etkilenmesine ve sistemin devamlılığının zarar görmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla çevresel, ekonomik ve sosyal boyutların birbiriyle bağlantılı ve destekleyici bir nitelik taşıdığı ileri sürülmektedir.

1.2. Büyüme ve Kalkınma Arasındaki İlişki

Büyüme ve kalkınma ifadeleri genellikle birbiriyle karıştırılmakta, fakat birbirinden farklı iki önemli kavram olarak literatürde yer almaktadır. Büyüme, çıktıdaki artışı ifade etmekle birlikte, doğal sermaye açısından belli bir noktadan sonra yıkıcı sonuçlar getirmekte ve dolayısıyla insan yapımı sermayeyi diğer bir adıyla üretimi artırarak doğal sermayeyi riske atmaktadır. Kalkınma ise verimlilikte artışı sağlamakta ve toplumun sosyal- kültürel yapısındaki iyileşmeleri ifade etmektedir (Costanza & Daly, 1992: 43). Ekonomik büyüme, bir ülkenin, ülke içerisinde genellikle bir yıl olan belli bir zaman aralığında toplam üretimin piyasa değerini gösteren Gayri Safi Yurtiçi Hasılda (GSYİH) yaşanan değişimin ölçüldüğü rakamsal ifadeyle gösterilmektedir (Sachs, 2019: 32-33). Ekonomik kalkınma ise ekonomik büyümeyi de içeren çok daha geniş kapsamlı bir tanıımı ifade etmektedir. Kalkınma, üretimde ve teknolojiye meydana gelen gelişmenin beraberinde ortaya çıkan ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal gelişmeleri kapsamaktadır (Arslan, 2013: 46). Daha geniş anlamıyla ifade edilecek olursa ekonomik kalkınma, insanların yaşam standartlarını, özgürlüklerini ve refahını artıran ve aynı zamanda eğitim ve sağlık gibi hizmetlere yönelik ulaşımı kolaylaştıran bir süreci ifade etmektedir (Todaro & Smith, 2010: 5). Dolayısıyla, yapısal bir sonucu yansıtan kalkınmanın, büyüme olmadan gerçekleşmesi mümkün değildir. Ülke ekonomilerinde yaşana büyüme beraberinde kalkınmayı gerçekleştirilmektedir. Fakat ülkede büyüme rakamlarındaki her artış, o ülkenin kalkınmış bir ülke olduğunu göstermemektedir (Demir, 2011).

Ekonomik kalkınma kavramı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazanmakla birlikte, gelişmekte olan ülkeler açısından daha önemlidir. Belli bir büyüme sağlamış ve gelişme yolunda ilerleyen ülkelerin, ekonomik büyümeleri ardından siyasal, sosyal ve kültürel gibi birçok alanda yapısal ilerleme sağlaması ekonomik kalkınmayı ifade etmektedir. Çok boyutlu

bir süreci kapsayan ekonomik kalkınma, uzun dönemde gerçekleşmesi mümkün olan kademeli ve zorlu bir uğraş ile sağlanmaktadır (Şaşmaz & Yayla, 2018: 250-251). Rostow (1960), toplumların her birinin ekonomik boyutlarda beş kategoriden birine dâhil olduğunu ve böylece kalkınmanın kademeli olarak gerçekleşebileceğini ileri sürmüştür. Söz konusu bu beş kategori; geleneksel toplum süreci, kalkış için hazırlık aşaması, kalkışın gerçekleştiği aşama, olgunlaşma/büyüme süreci ve yüksek kitlesel tüketim çağından oluşmaktadır (Rostow, 1960: 4).

Kalkınma iktisadının tarihi, klasik iktisada kadar dayandığı düşünülmektedir. Klasik iktisatçılar kalkınmayı işbölümü ve sermaye birikimiyle birlikte sağlanacak olan verimliliğin artmasıyla, kişi başına düşen milli gelirin artması olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla, klasiklerin kalkınma tanımı, büyümeyi vurgulamakta ve kalkınma ile büyüme eşleştirilmektedir (Karaca & Şahin, 2010: 43). 1950-1960'lı yıllarda, geleneksel kalkınma iktisatçıları tarafından ortaya çıkarılan politikalar, üretim amacını vurgulamıştır ve bu noktada insan ile doğa bu amaca hizmet eden araç niteliğine gelmiştir. Bu doğrultuda ortaya çıkan hızlı sermaye stoku, mevcut sorunları çözmekten ziyade yeni sorunları meydana getirmiştir. 1970'li yıllara gelindiğinde yoksulluk ve eşitsizlik sorunlarını ele alan kalkınma iktisadı, zamanla gelişmiştir. Gelişmekte olan ülkeler arasındaki eşitsizliğin artması, birçok yoksul insanın varlığı ve süreli üretimin beraberinde getirdiği çevre sorunlarındaki artış ile birlikte doğal kaynakların tükenmesiyle önemini kaybetmiştir. 1980'li yıllardan itibaren ise geleneksel kalkınma anlayışı yerini, yoksulluk, eşitsizlik ve çevre tahribatını ele alan ve bu doğrultuda mücadele eden sürdürülebilir kalkınma kavramına bırakmıştır (Karaçay Çakmak, 2003: 53-55). 1980'li yıllarda Neo-klasik İktisat sürdürülebilir kalkınmayı, tüm nesiller açısından kişi başına düşen tüketimin devamlılık göstermesi olarak tanımlanmıştır. Bu doğrultuda, doğal sermayeyle insan yapımı sermaye arasında hiçbir farkın olmadığı ileri sürülmüştür. Ayrıca doğal, fiziksel ve insan yapımı sermayenin büyük oranda birbirleriyle ikame edilebileceği varsayılarak, doğal sermaye stokunda ve çevresel kalitede yaşanan değişiklikler arka plana itilmiştir. Dolayısıyla, ekonomik büyümede yaşanan artışın zamanla refahı artıracığı ifade edilerek, sürdürülebilir kalkınma ekonomik büyüme ile eşleştirilmiştir (Asafu-Adjaye, 2005: 304). Tüm bu açıklamalar karşısında, sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye zıt görüşler de ortaya çıkmıştır. Bir taraftan, ekonomik büyümeyle kalkınmanın birbiriyle uyumlu olmadığı ve sürekliliği sağlanan ekonomik büyümenin bir noktadan sonra çevreye zarar vererek, kalkınma fırsatlarını azaltacağı savunulur iken; diğer taraftan, kalkınma gereksinimini sağlayacak kaynaklar açısından ekonomik büyümenin son derece önemli olduğu savunulmaktadır (Mitlin,

1992: 111). İktisatçılar arasında her ne kadar fikir ayrılıkları söz konusu olsa dahi asıl amaç, çevre dostu bir büyümenin sağlanması ve beraberinde kalkınmanın gerçekleştirilmesi olduğu sürece, mevcut sorunların azalacağı ve uzun dönemde ortadan kalkabileceği düşüncesiyle hareket edilmelidir. Böylece ülkeler arasında eşitsizlikler ve yoksulluk sorunu ortadan kalkarak daha refah bir yaşamı hem mevcut nesiller hem de gelecek nesillerin görmesinin sağlanacağı kabul edilmektedir.

2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, çevresel sorunlar temelinde ortaya çıkan bir süreçtir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen hızlı teknolojik ve endüstriyel gelişmenin yanında dünya nüfusunun hızlı bir şekilde artmasıyla doğal sistemler arka plana itilmiş ve tüketimin daha ön planda tutulduğu kontrolsüz bir büyüme süreci başlamıştır. Kitlesel üretimin küresel ölçüğe taşınması, yüksek kar beklentisiyle eldeki kaynakların sınırsız bir şekilde kullanılmasına ve doğal kaynakların bilinçsizce tüketilmesine yol açmıştır. Sınırsız ve bilinçsiz tüketim beraberinde atıkların artması, iklim değişikliği, su kaynaklarının kirlenmesi, ozon tabakasının aşılması ve çevreye yıkıcı zararların verilmesi gibi çeşitli olumsuzlukları ortaya çıkararak ekonomik kalkınmanın yeni bir bakış açısıyla ele alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Çevre ve kalkınma arasındaki bağlantının dikkate alınmaması sonucu ekolojik dengenin bozulduğu, ancak 1960'lı yılların sonunda fark edilmiştir (Ay, 2017: 90; Özmehmet, 2008: 2).

Klasik iktisatçıların doğal kaynakların sınırsız olduğuna yönelik varsayımları ve merkantilistlerin nüfus artışını desteklemesi, uzun yıllar boyunca çevre sorunlarının göz ardı edilerek doğal kaynakların bilinçsizce tüketilmesine neden olmuştur. Diğer taraftan Thomas R. Malthus'un nüfusun kontrolsüz artışına dikkat çekmesi ve Keynesyen iktisatçıların işsizliğin önlenmesi, ekonomik kalkınmanın hızlandırılması ve enflasyonun kontrol altında tutulması gibi kısa dönemli politikaları, önceliğin üretim artışına verilerek gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çevre bilincinin gecikmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, çevre sorunlarını göz ardı ederek kalkınmaya öncelik verilip, ortaya çıkan kirlilikler yaratıldıktan sonra çözüm aranmasıyla "tepki-tedavi" adlı bir strateji benimsenmiştir (Kaypak, 2011: 22-23). Bu stratejiye göre, öncelik ekonomik kalkınmaya erilmektedir. Bu uğurda ortaya çıkarılan çevresel kirlilikler, kalkınmadan sonra göz önüne alınarak çözüm yolu düşünülmekte ve öncesinde atıkların arıtılması veya üretim maliyetlerinin artırılması gerekmemektedir. Dolayısıyla benimsenen strateji sonucu üretimin hızla artması, doğal kaynakların yenilenmesine fırsat verilmeden tüketilmesi, yoksulluğun artması, biyo-çeşitliliğin azalması ve iklim değişikliği gibi çevresel sorunlardaki artış, bölgesel olmaktan çıkarak küresel bir tehlike haline gelmiş ve

çözüm odaklı fikir arayışlarına dikkat çekmiştir (Çemrek & Bayraç, 2013: 133). Bu bağlamda, geçmişten günümüze ve geleceğe yönelik bir takım önlem ve yasalar geliştirilmiştir. Bu önlem ve yasaların kronolojik olarak açıklanmasıyla aşağıdaki süreç ortaya çıkmaktadır.

2.1. Stockholm Konferansı Öncesi

Sürdürülebilir kalkınmanın temelleri 18. yüzyıla kadar dayanmakta ve ilk olarak ormancılık sektöründe görülmektedir. Alman muhasebeci ve maden işletmecisi olan Hans Carl von Carlowitz'ın 1732 yılında yayımladığı *Sylvicultura Oeconomica* (Yabani Ağaç Yetiştirme Klavuzu) adlı eseriyle “nachhaltigkeit” kelimesine karşılık gelen sürdürülebilirlik terimini ilk defa kullanmıştır. Carlowitz yazmış olduğu bu eser ile madencilikte kullanılan kerestelerin tarımsal alanlarının sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi bakımından, kesilen ağaç sayısının dikilen ağaç sayısından daha az olması gerektiğini ileri sürmüştür (Şen vd., 2018: 9; Wiersum, 1995: 322; Becker, 1997: 3-4).

1940'lı yıllarda Meksika'da başlayan “Yeşil Devrim” süreci, kontrolsüz ve hızlı bir şekilde artan nüfusa yiyecek ihtiyacının karşılanamaması sonucu ortaya çıkmıştır. Yeşil Devrim'in yaratıcısı olarak bilinen Dr. N.E Borlaug, tarımsal uygulamalarda yapmış olduğu yeniliklerle birlikte daha fazla yiyecek üreterek artan nüfus problemine bir çözüm getirmiştir. Ancak nüfus artışı yalnızca yiyecek yetersizliği sorununu beraberinde getirmekle yetinmemiştir. Aynı zamanda ekolojik tehditlerle de ilişkili olduğu Paul Ehrlich'in 1968 yılında yazmış olduğu *The Population Bomb* (Nüfus Bombası) adlı kitap ile tescillenmiştir. Aynı yıl içerisinde birçok uzaman ilk kez Birleşmiş Milletler Biyosfer Konferansı'nda bir araya gelerek küresel çevre problemleri üzerinde konuşmuştur (Teksöz, 2014: 74-75; Briney, 2008).

Yeşil Devrim sürecinin beraberinde getirdiği pestisit kullanımındaki artış bile birlikte Amerikalı deniz biyoloğu olan Rachel Louise Carson'ın 1962 yılında yazmış olduğu *Silent Spring* (Sessiz Bahar) adlı kitap ile kontrolsüz kimyasal kullanımının zararlarına dikkat çekilmiştir. Kitap, Dikloro Difenil Triklöetan-DDT ilacının 1939 yılında bulunmuş olmasına rağmen etkisinin hala devam ettiğini ileri sürerek, özellikle kuşlara ve besin kaynaklarına verdiği zararlardan bahsetmekte ve yağmur sularının dahi ilacın etkisini doğadan silemediğini ileri sürmektedir (NRDC, 2015; United States Environmental Protection Agency, 2022).

1969 Ulusal Çevre Politikası Yasası (NEPA), çevre hukukuna ait ilk yasa olarak çevre hukukunun Magna Carta'sı kabul edilmekte ve doğal kaynakların korunarak biyosfere verilen zararın azaltılması yönünde kritik bir çevre yasası niteliği taşımaktadır (Mandelker, 2010: 293).

1970 yılında Senatör Gaylord Nelson, çevre ve hava kirliliğinin insan sağlığına yönelik olumsuz etkileri ve çözümüne yönelik konular hakkında Amerika’da bir toplantı gerçekleştirmiştir. 22 Nisan 1970’de 20 milyon Amerikalı 150 yıllık endüstriyel gelişmelerin ortaya çıkarmış olduğu olumsuz etkilere karşı sokaklara çıkarak protesto etmiştir. Kamuoyunun da desteğiyle birlikte bu tarih İlk Dünya Günü olarak kabul edilmiştir. Beraberinde kurulan ABD Çevre Koruma Ajansı’yla birlikte Temiz Hava, Temiz Su ve Nesli Tükenmekte Olan Türler yasaları çıkarılmıştır (EARTHDAY, 2022).

1960’lı yıllarda sulak alanların korunma girişimi başlamış olsa dahi özellikle sulak alanlarda yaşayan su kuşlarının korunması tek bir ülkenin çaba göstermesiyle sağlanamayacağı için uluslararası bir işbirliği yapılmasını zorunlu kılmıştır. Hollanda hükümetinin öncülüğünde yapılan bu işbirliği sonucu, 1971’de Ramsar Sözleşmesi imzalanarak su kuşlarının korunmasına yönelik eyleme geçilmiştir (Arı, 2006: 278).

1968 yılında kurulan Roma Kulübü, 1972’de Donella ve Dennis Meadows’un öncülüğünde, sürdürülebilir kalkınma sürecinde en etkili çalışmalardan biri olarak kabul edilen ve sürdürülebilir kalkınma kavramının ilk kez ortaya çıkışını sağlayan “Büyümenin Sınırları- The Limits to Growth” adlı raporu yayımlamışlardır. Bu rapor, kalkınmanın doğal çevre üzerinde yarattığı olumsuzluklara ve büyümenin sosyal ve fiziksel sınırlarına dikkat çekerek, gelecekte dünya ekonomisini ve insanları bekleyen tehlikeler üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda ele alınan küresel ekonomik yapı sanayileşme, nüfus artışı, gıda, yenilenemeyen kaynakların tüketimi ve çevre kirliliği olmak üzere birbiriyle bağlantılı beş farklı unsuru ele alarak değerlendirmektedir (Meadows vd., 1972; Mitcham, 1995: 314). Söz konusu rapor ile birlikte ilk defa çevre ile kalkınma arasındaki bağlantıya değinilerek, batı tipi kalkınmanın doğal kaynaklar üzerindeki etkisinin ekolojik sonuçlarına dikkat çekilmiştir. Sınırsız ve kontrolsüz doğal kaynak tüketiminin sürdürülemez olduğu ve çevresel kısıtların büyüme ve kalkınma ile uyumunda toplumların önünde birçok seçim hakkı bulunduğu ileri sürülmüştür (Şen vd., 2018: 13-14). Rapora göre elde edilen sonuç, bahsi geçen beş unsurdaki olumsuz gidişatın söz konusu dönemdeki büyüme trendleriyle devam etmesi durumunda, 100 yıl içerisinde nüfustaki kontrolsüz artış, beraberinde doğal kaynakları tüketerek ekonomik büyümenin sınırına ulaşılacağını ve hem nüfusta hem de sanayide kontrolsüz ani düşüşlerin yaşanacağını göstermektedir. (Aksu, 2011: 12).

2.2. Birleşmiş Milletler Stockholm Konferansı, 1972

Birleşmiş Milletler tarafından 5-16 Haziran 1972 tarihlerinde İsveç’in Stockholm kentinde gerçekleşen ve “Dünya Sorunsalı” olarak da adlandırılan “Birleşmiş Milletler İnsan

Çevresi Konferansı”, Türkiye’nin de dahil olduğu 113 ülkenin bir araya gelmesiyle birlikte çevrenin korunması, geliştirilmesi ve devamlılığının sağlanmasına yönelik sorunlara çözüm bulunması amacıyla kurulmuştur. Söz konusu konferans, ekonomik kalkınmanın doğayla uyumlu ve doğal sermayeye daha az zarar verebilecek şekilde devam edeceğini ileri sürmüştür. Bunun yanı sıra konferans, kaynak dağılımında adalet ve ekonomik ve sosyal gelişmenin çevreyle uyumu ilkelerini savunarak sürdürülebilir kalkınmanın temellerini atmıştır (Yavuz & Zığındere, 2000: 328; Tokgöz & Önce, 2009: 259). Ayrıca, konferansın ileri sürmüş olduğu bir diğer önemli nokta ise ülkelerin gelişmişlik düzeyinin çevre açısından yaratmış olduğu farklılıklardır. Gelişmekte olan ülkelerde çevre sorunları, milyonlarca insanın barınma, eğitim, sağlık gibi alanlarda refah seviyesinin altında yaşam mücadelesi vermesini gerektiren az gelişmişlikten kaynaklanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise çevre sorunları, teknolojik gelişme ve sanayileşme sonucu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla konferansta, gelişmiş ülkelerin çevreyi daha ön planda tutarak ve çevresel faktörlerin devamlılığına yönelik adımlar atarak, gelişmekte olan ülkeler ile aradaki farkı olabildiğince azaltması gerektiği vurgulanmıştır (United Nations, 1972: 3). Ancak, ilerleyen yıllarda ne yazık ki ilkelerin yalnızca teoride kaldığı ve ülkelerin söz konusu ilkeleri hayata geçiremediği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla ülkeler arası farklılık azaltılmak istenirken aksine çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan olumsuzlukların arttığı ve ülkeler arası eşitsizliklerin büyüdüğü görülmüştür (Özmehmet, 2008: 6).

İnsan Çevresi Konferansı, uluslararası düzeyde çevre politikasının gelişimine yönelik bir dönüm noktası niteliğindedir (Pearce & Turner, 1990: 23). Konferans sonunda Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Bildirisi imzalanmış ve Birleşmiş Milletlere bağlı olan “Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)” kurularak 1975 yılında “Akdeniz Eylem Planı” hazırlanmıştır (Aksu, 2011: 12-13; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022a). Bu gelişmeler ile birlikte uluslararası ölçekte çevreye yönelik önem ve yatırımlarda artış sağlanmıştır. Çevresel sorunların tüm insanlık için ortak bir problem olması, çözümü için ortak hareket edilmesini zorunlu kılmaktadır. Birlikte hareket edilerek çevrenin korunması ve devamlılığının sağlanması sürdürülebilir kalkınmanın diğer boyutlarında da olumlu gidişatın ortaya çıkmasını sağlayarak sürdürülebilirliğe yönelik ilgiyi artırmıştır.

2.3. Akdeniz Eylem Planı (AEP), 1975

Birleşmiş Milletler Çevre Programı’nın (UNEP) 1974 yılında kurmuş olduğu “Bölgesel Deniz Programı” ile birlikte Akdeniz’in korunması hedeflenerek 1975 yılında Akdeniz Eylem Planı (AEP) oluşturulmuştur. Akdeniz’e kıyısı bulunan 16 ülke tarafından Barselona’da yapılan toplantı sonucu plan, Türkiye’nin de aralarında bulunduğu 21 Akdeniz ülkesi ve AB tarafından

kabul edilmiştir (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2022a). Bu plan, Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerin, denizde yaşanan çevresel sorunları araştırmak ve denizi korumak amacıyla Birleşmiş Milletler (BM) çatısı altında işbirliği oluşturarak ortak çalışmalar yürütülmesini amaçlamaktadır (Algan, 1997: 37). AEP kapsamında uygulanacak olan faaliyetlerin hukuki temellerinin oluşturulması adına 1976 yılında "Akdeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi-Barselona Sözleşmesi" kabul edilerek 1978 yılında yürürlüğe girmiştir (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2023a).

AEP sonucunda uygulanan kararların zamanla küresel çevre sorunlarına yol açması, hükümetlerin sürdürülebilir kalkınma ilkelerine odaklanmasına ve planda bazı değişikliklerin yapılmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, 1992 yılında Rio de Janeiro'da düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre Kalkınma Zirvesi'nin ardından, Barselona Sözleşmesi 1995 yılında, yalnızca deniz kirliliğinin önlenmesini değil kıyı alanlarını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Ayrıca, sürdürülebilir kalkınma hedefi, halkın katılımı, çevresel etki değerlendirmesi ve ihtiyat ilkesi gibi yeniliklerin getirildiği sözleşme, "Akdeniz'in Deniz Ortamı ve Kıyı Bölgelerinin Korunması Sözleşmesi" olarak değerştirilmiş ve 2004 yılında yürürlüğe girmiştir (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2023a; Algan, 1997: 40; UNEP, 2023).

2.4. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat I), 1976

31 Mayıs- 31 Haziran 1976 tarihleri arasında ilk Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı olan Habitat I, Kanada'nın Vancouver kentinde gerçekleşmiştir. Söz konusu konferansın amacı insanların nerede, nasıl ve hangi kalitede yaşadığı sorunlarına çözüm bulmaktır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşam standartlarının çok düşük olduğu ve insanlar arası eşitsizliğin çok fazla olduğu görülmüştür. Tüm bu sorunların çözümü için kurulan konferanstan sonra yayımlanan Vancouver Beyannamesi'yle birlikte, insanlar arası eşitsizlikler azaltılarak yaşam kalitelerinin artırılmasına karar verilmiş ve hem bireylere yerleşim yerlerini seçme hakkı hem de devlete ekonomik, sosyal ve kültürel sistemlerini seçme hakkı verilmiştir. Ayrıca devlete doğal kaynakları koruma, ekonomik faaliyetleri planlama ve kültürel mirası koruma gibi sorumluluk yüklenmesinin yanında kaynakların verimli tüketilmesi, savaş kaynaklarının insanların yaşam standartlarını olumlu yönde etkileyecek şekilde kullanılması, ülkeler arası eşitliğin sağlanması, insanlara yerleşim alanlarında hak ve görevlerin verilmesi, ulusal mirasın devlet tarafından muhafaza edilmesi, sınır dışı edilen yabancılara rehabilitasyon hakkı tanınması ve ırkçılığa karşı korunması gibi ilkeler bu beyannameyle birlikte yürürlüğe girmiştir (United Nations, 1976: 1-8). Tüm bu ilkeler ile birlikte insanların yaşam standartlarının iyileştirilme ihtiyacının fark edilmesi sürdürülebilirliğin sosyal boyutu açısından son derece önemlidir. Çünkü insanlar ne kadar iyi bir yaşama sahip olursa bir o kadar çevreye

karşı duyarlı ve daha dikkatli olmaktadır. Böylece sosyal boyutun iyileştirilmesi, beraberinde hem çevresel faktörlerin iyileştirilmesine hem de ekonomik faaliyetlerin daha istikrarlı ve sağlıklı ilerlemesine yol açmaktadır.

2.5. Dünya Koruma Stratejisi (WCS), 1980

Sürdürülebilir kalkınma terimini ilk defa kullanan “Dünya Kalkınma Stratejisi” 1980 yılında yayımlanmış ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için canlı kaynakların korunmasını ileri sürerek, nasıl gerçekleştirilebileceğine yönelik politika rehberliği sağlamayı amaçlamıştır. Bu bağlamda strateji, birbiriyle bağlantılı olan canlı kaynakların devamlılığı, insanların yaşam sürdürülebilir hale getirilmesi ve genetik çeşitliliğin korunmasıyla birlikte sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabileceğini ifade etmiştir. Bunların sağlanabilmesi için belli başlı kurumlara bazı sorumluluklar yüklenmiştir. Bu kurumlardan ilki olan devlet politikaları ve danışmanlarına verilen görev, tüm kaynaklara sahip olan hükümetin kaynak kullanımında etkinlik sağlamak ve stratejide belirlenen yöntemler rehberliğinde hareket etmektir. Diğer bir grup olan canlı kaynaklar ile ilgilenen ve kaynakları koruyan kişilere, kalkınma sürecine daha etkin bir şekilde katılım sağlanmasına yardımcı olabilecek yöntemleri bulma görevi verilmiştir. Son grup olan yardım kuruluşları, sanayi, ticaret, sendika gibi kalkınma uygulayıcılarına ise sürdürülebilir kalkınmayı geliştirip koruyarak kalkınma sürecine entegre etme görevi verilmiştir (IUCN, 1980). Genel olarak bakıldığında, görev dağılımı sonucu hükümete daha fazla sorumluluk düştüğü görülmektedir. Fakat diğer grupların görevleri tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır ve grupların ortak hareket ederek stratejide dikkat çeken sorunları çözmesiyle sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması amaçlanmaktadır.

Dünya Koruma Stratejisinde tartışılan en önemli konular; toprak erozyonu, çölleşme, tarım arazilerinde ve otlak alanlarda meydana gelen azalma, balıkçılığa yönelik verilen destek sistemlerinin azalması, biyolojik çeşitliliğin yok olma noktasına gelmesi, ormansızlaşma, hava ve iklim değişikliği, aşırı derecede avlanma, koruma ve geliştirme entegrasyonunda başarısızlık, kaynak tahsisinde verimliliğin sağlanamaması, mevzuatın yetersizliği, kalifiyeli eleman eksikliği, bilgi eksikliği ve koruma altındaki kırsal kalkınmanın eksikliğidir. Erozyon, çölleşme, koruma altındaki kırsal kalkınma eksikliği ve ormansızlaşma sorunları daha çok gelişmekte olan ülkelerde gözükse dahi genel olarak bakıldığında tüm sorunlar hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere yer almaktadır (IUCN, 1980). Dünya Koruma Stratejisine bakıldığında doğrudan çevre sorunlarını ele aldığını ve bu bağlamda 1972 Stockholm Konferansı’yla az çok benzediği söylenebilir. Fakat ikisi arasındaki farka bakıldığında ülkelere verilen sorumluluklar açısından ayrılık yaşadığı görülmektedir. 1972 Stockholm Konferansı

sorunların çözümüne yönelik daha çok gelişmiş ülkelere görev düştüğünü ileri sürerken, 1980 yılında yayımlanan Dünya Koruma Stratejisi geliştirmekte olan ülkelerinde en az gelişmiş ülkeler kadar çaba sarf ederek belirlenen politikaları benimseyip, stratejiye uygun adımları atması gerektiğini ileri sürmüştür.

2.6. Brundtland Raporu (Ortak Geleceğimiz Raporu), 1987

Dönemin Norveç Başbakanı Groe Harlem Brundtland'ın 1983 yılında kurmuş olduğu Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED), insanların kalkınma uğruna çevresel faktörleri kontrolsüzce kullanmaları yönündeki endişeleri ele alarak, çevre ve kalkınma arasında bir bağlantı kurmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, birçok ülkenin temsilcileri tarafından 1987 yılında “Ortak Geleceğimiz (Our Common Future)” adlı rapor yayımlanmıştır. Çevre ve kalkınma arasındaki ilişkiyi, çevresel faktörlerin korunarak sağlanması gerektiğini ileri süren rapor, küresel düzeyde çevresel sorunları ele alarak çevreyle ekonomik sorunların bağlantılı olduğunu ve insanların gereksinimlerinin karşılanmasında doğal kaynakların korunması gerektiğini ifade etmektedir (Aksu, 2011: 13-14). Ortak Geleceğimiz raporu, yoksulluğun ortadan kaldırılması, doğal kaynakların eşit bir şekilde tüketilmesi, nüfusun kontrollü artışı ve çevreye zarar vermeyen teknolojik gelişme ilkelerini kapsamaktadır (Teksöz, 2014: 79).

Ortak Geleceğimiz raporuyla birlikte, ilk defa resmi olarak tanımı yapılan sürdürülebilir kalkınma, “bugünün ihtiyaçlarının, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün verilmeksizin karşılanması” şeklindedir (United Nations, 1987). İktisat biliminde ifade edilen, sınırsız ihtiyaçların sınırlı kaynaklarla karşılanabilmesi tanımı, sürdürülebilir kalkınmanın tanımıyla bağdaşmaktadır. Her iki tanım da insanların ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılan kaynakların sonsuz olmadığı ve mevcut kaynakların kullanımının şimdiki ve gelecek nesiller arasında eşit dağılımının sağlanmasıyla kalkınmanın gerçekleşebileceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla çevre ile ekonominin birbiriyle bağlantılı olması, doğal kaynak kullanımında gösterilen hassasiyet ve ihtiyaçlara yönelik kaynakların kullanımı, kuşaklar arası eşitliği sağlayarak sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma tanımında ihtiyaçlar ve çevreye dayatılan sınır olarak iki önemli nokta söz konusudur. İhtiyaçlar kavramı, yoksul kesimin öncelikli ihtiyaçları olan temel ihtiyaçları kapsamaktadır. Sınırlandırma kavramı ise, teknoloji ve sosyal organizasyon tarafından çevrenin şimdiki ve gelecekteki ihtiyaçları karşılama kabiliyetinin göz önüne alınarak koyulan sınırları göstermektedir. Dolayısıyla bu iki nokta çerçevesinde şekillenen sürdürülebilir kalkınma tanımı çevre ve kalkınma arasındaki dengeyi ifade etmektedir (United Nations, 1987).

Ortak Geleceğimiz raporunda, 20. yüzyılın başındaki ve sonundaki ekonomik, sosyal ve çevresel farklılıklara bakıldığında, insan faaliyetlerinin küresel ölçekte çevre üzerinde değişikliklere ve baskılara yol açtığı belirtilmiştir. Ayrıca raporda bahsedilen ekolojik denge, çevre kalitesi ve biyolojik çeşitlilik konuları, çevreyle insan arasındaki ilişkiyi vurgulamakta ve bu ilişkinin sağlanabilmesi için uluslararası siyasal ve ekonomik işbirliğin yapılması gerektiğini ifade etmektedir (Okumuş, 2013: 11).

2.7. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Konferansı), 1992

1972 Stockholm Konferansı'nda alınan kararların ne derece uygulandığının değerlendirilmesi ve uluslararası çevre ve kalkınma problemlerinin çözümüne yönelik yeni stratejilerin geliştirilmesi amacıyla, 1983 yılında oluşturulan Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1987 yılında "Ortak Geleceğimiz" raporunu yayımlamışlardır. Bu rapora destek veren ülkeler, raporda belirtilen politikaların uygulanması için uluslararası bir taahhüt belgesi ve ozon tabakasının incelenmesi, iklim değişikliği, hava-su-deniz kirliliği gibi eylem planlarının oluşturulması amacıyla ortak bir girişimde bulunmuşlardır. Bu bağlamda, 1989 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun aldığı kararla "Çevre ve Kalkınma Konferansı" düzenlenmesi hedeflenmiştir (Emrealp, 2005: 13-15; Alada vd., 1993: 95).

Üç yıllık hazırlık sürecinin ardından, Rio de Janeiro'da 3-14 Haziran 1992 tarihlerinde "Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (UNCED)" gerçekleşmiştir. Bu konferans 178 ülkeden 17 bin kişinin katılım sağlamasıyla uluslararası platformda en fazla katılım sağlanan konferans olarak "Yeryüzü Zirvesi- Dünya Zirvesi" isimleriyle anılmaktadır (Aksu, 2011: 14; United Nations, 1992). Çevrenin yanı sıra sosyal boyuta da ağırlık veren Rio Konferansı'ı, küresel ısınma ve iklim değişimi açısından ilk dünya zirvesi özelliği taşımakta ve bu bağlamda ortaya çıkabilecek olumsuz etkiler üzerinde durarak çözüm yolları aramaktadır (Çoker, 2012: 55-56). Konferans'ta uluslararası düzeyde beş önemli belge kabul edilmiştir. Bunlar (Emrealp, 2005: 15):

- Gündem 21
- Çevre ve Gelişme Üzerine Rio Deklarasyonu
- Ormanların Sürdürülebilir Yönetimi Konusundaki İlkeler Bildirimi
- Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi
- İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

2.7.1. Gündem 21

Rio Konferansı'nın temel çıktısı olan ve "insanlık, tarihi bir dönüm noktasıdır" cümlesiyle başlayan Gündem 21 (Agenda 21), 21. yüzyılda yaşanabilecek çevre ve kalkınma problemlerinin çözümüne ve sürdürülebilir kalkınma amaçlarına yönelik, Birleşmiş Milletler üye ülkelerce kabul edilen bir eylem planıdır. Küresel işbirliği kavramını gündeme getiren bu eylem planı, ulusal ve uluslararası eşitsizliklere, yoksullukta meydana gelen artışa, gıda yetersizliğine, hastalıklara ve ekosistemde yaşanan olumsuzluklara dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, küresel işbirliğinin kurularak, temel ihtiyaçların sağlanması, yaşam kalitesinin artırılması, ekosistemin korunmasıyla yönetimli ve daha güvenilir bir gelecek sağlamayı amaçlamaktadır. Söz konusu amaçların sağlanabilmesi için, en fazla sorumluluk hükümete verilmekle birlikte, aynı zamanda halkın ve diğer kuruluşların da etkin bir şekilde katılması gerektiği ileri sürülmektedir. Tüm bu gerekliliklerin yanında Gündem 21'in ana yaklaşımı, yapılan tüm program alanlarına yönelik finansman sağlanması, yeni kaynakların oluşturulması ve uygulanabilir ekonomik ve teknik araçların belirlenmesi şeklindedir (Emrealp, 2005: 16).

21.yüzyıl için yol haritası niteliğinde olan Gündem 21'in kapsadığı konular, 4 ana başlık şeklinde ifade edilmektedir (Emrealp, 2005: 17; Alada vd., 1993: 99-101):

- Sosyal ve Ekonomik Boyutlar: Yoksullukla mücadele, tüketim kalıplarının değiştirilmesi, insan sağlığının korunması, sürdürülebilir yerleşim alanlarının geliştirilmesi, yeni kalkınma politikalarının belirlenmesi ve demografik hareketliliğin sağlanmasını amaçlayan bu bölüm, daha çok gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına yönelik uluslararası işbirliğini ifade etmektedir. Uluslararası Kalkınma Kurumu (IDA), Global Çevre Fonu (GEF) ve Bölgesel Kalkınma Bankaları aracılığıyla fon sağlanarak, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin iyileştirilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır.
- Kalkınma İçin Kaynakların Korunması ve Yönetimi: Fiziksel ve teknik olarak ekosistemlerin korunması, arazi kaynaklarının planlanarak yönetiminin sağlanması, ormansızlaşma-çölleşme ve kuraklık ile mücadele, biyo-çeşitliliğin korunması, sürdürülebilir tarımın sağlanması, deniz ve kıyı alanların korunması, tatlı su kaynaklarının korunması ve tehlikeli atık yönetiminin sağlanmasını kapsamaktadır.
- Temel Grupların Rollerinin Geliştirilmesi: Kadınların, gençlerin, sivil toplum kuruluşlarının, yerel otoriterlerin, iş dünyası endüstri ve çalışanların rollerinin artırılmasının yanında, yerel halk ve çiftçilerin güçlendirilmesini içermektedir.

- Uygulama Araçları: Gelişmekte olan ülkelere sağlanacak olan finansman kaynakları, sürdürülebilir gelişmenin sağlanabilmesi için bilim, teknoloji transferi, eğitim ve öğretimin özendirilmesi, kurumsal düzenlemeler, uluslararası işbirliği ve uluslararası hukuki araçları kapsamaktadır.

2.7.2. Çevre ve Gelişme Üzerine Rio Deklarasyonu

Rio Konferansı'nda kabul edilen Rio Deklarasyonu, çevre ve kalkınma konularının ülkeler ve toplumlar arasındaki ilişkisini düzenleyen ve herkesin çıkarlarına yönelik unsurların korunmasını vurgulayan 27 temel ilkedен oluşmaktadır (Alada vd., 1993: 98; Aksu, 2011: 15). 1972 yılında kabul edilen, Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı Deklarasyonu' nu teyit ederek ve bu temelde yeniden inşa etmeye çalışarak, “ yeni ve tarafsız küresel bir işbirliğinin kurulabilmesi için devlet, sektörler ve insanlar arasında yeni ortaklıkların yaratılması amacıyla toplumların ilgi alanlarını dikkate alan küresel çevre ve kalkınma sistemini koruyan, küresel antlaşmalar için çalışarak; dünyanın birbiriyle bağlantılı ve bütün olan doğasını tanıyarak “ ilkeleri üzerinde düzenlemeler yapmıştır (Alada vd., 1993: 98).

Bu bağlamda bildirilen 27 ilke, genel olarak insanı sürdürülebilir kalkınmanın merkezine almakta ve mevcut olumsuzlukların giderilebilmesi için devletin insanlar ile işbirliği yapması gerektiğini ileri sürmektedir. Bunun yanında, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarına öncelik veren Rio Deklarasyonu, küresel ortaklık ruhu içinde işbirliği yapılmasını savunmaktadır. Ayrıca kadın, gençlik, barış ve doğal kaynakların korunması gibi konulara değinen Deklarasyon, her ne kadar devlete daha çok sorumluluk yüklemiş olsa dahi toplumların da en az devlet kadar sorumlu olduğunu ifade etmektedir (Alada vd., 1993: 105-108). İnsanların çevreyle bir uyum içerisinde yaşadığı dünyada, doğal kaynakları koruması ve biyolojik çeşitliliğe zarar vermeden ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmesi, hem mevcut nesillerin hem de gelecek nesillerin ihtiyaçlarını riske atmaksızın kalkınma haklarının korunmasını sağlamaktadır. Böylece çevrenin zarar görmediği ve insanların hem mevcut zamanda hem de gelecek zamanda refah içerisinde yaşaması mümkün kılınmaktadır.

2.7.3. Ormanların Sürdürülebilir Yönetimi Konusundaki İlkeler Bildirimi

Ormanların Sürdürülebilir Yönetimi Konusundaki İlkeler Bildirimi'nin amacı, doğal ve sonradan yetiştirilen iklim kuşaklarındaki ormanların korunması ve yönetimidir (Aksu, 2011: 16). 1972 yılından sonra Amerika kıtasının yaklaşık 1/3'nü kapsayan ormanlık alanın kaybedilmesi, başta ABD olmak üzere birçok gelişmiş ülkeler, tropik ormanların insanların geneline ait olduğunu ve bu bakımdan korunarak yeniden üretilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Fakat tropik ormanlara sahip ülkeler ise, ormanların üzerindeki ulusal egemenlik haklarını savunarak, ormanların kullanımına yönelik sınırlamaların getirilmesine karşı olduklarını belirtmişlerdir (Kaplan, 1999: 123; Alada vd., 1993: 102).

Bildiride bulunan ilkelere göre; tüm ülkeler dünyanın yeşillendirilmesine, ağaçlandırma ve koruma çalışmalarıyla katkı sağlamalı, orman işletmeleri gelecek kuşakların gereksinimlerine yönelik bir tavır sergilemeli, ormanların iç veya dış güçler tarafından istismarı engellenmeli, ticari, teknik ve ekonomik önlemler ile ormanların zarar görmesinin önüne geçilmeli ve asit yağmuru vb. ormanlara zarar verebilecek kirleticilere yönelik tedbirler alınmalıdır (Sencar, 2007: 99).

2.7.4. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi

Rio Konferansı'nda oluşturulan ve Avrupa Topluluğu ve Türkiye tarafından imzalanan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Aralık 1993'de yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin amacı genel olarak 3 ana şekilde ifade edilmektedir (Aksu, 2011: 16):

- Biyolojik çeşitliliğin her türlü olumsuzluklara karşı korunması,
- Biyolojik çeşitlilik unsurlarının devamlılığının sağlanarak sürdürülebilir kullanımı,
- Genetik kaynakların kullanımı sonucu ortaya çıkan faydanın ülkeler arasında eşit ve adil bir şekilde paylaşımı.

Sözleşme, ulusal ve uluslararası biyolojik kaynakların korunarak, söz konusu kaynakların karşılaşılabileceği tehlikelerin önlenmesini ve devamlılığının sağlanarak sürdürülebilir kullanımını amaçlamaktadır. Bu bağlamda, biyolojik kaynakların izinsiz ve gereksiz kullanımına engelleyici tedbirler getirilerek, gelişmekte olan ülkelere ek finansman ve teknolojik transferlerin sağlanacağı ifade edilmektedir. Sözleşmeyle birlikte genetik kaynakların kullanımı sonucu ortaya çıkan faydanın, genetik kaynakların bulunduğu ülkeler ve diğer ülkeler arasında eşit ve adil bir şekilde paylaşılması noktasında,, sözleşme tarafları arasında bir anlaşma gerçekleştirilmiştir. Ayrıca söz konusu sözleşme, bitki ve hayvanlar üzerinde yapılacak olan bilimsel araştırmaların ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına yönelik alınan tedbirlerin ekosisteme zarar vermeyecek şekilde düzenleneceğini vurgulamaktadır (Kaplan, 1999: 128; Alada vd., 1993: 97). Bu bağlamda, Biyolojik Çeşitliliğin Korunması sözleşmesiyle beraber iki önemli anlaşma yapılmıştır. İlk olarak, biyo-teknoloji sonucu ortaya çıkabilecek olan genetiği değiştirilmiş organizmaların yaratabileceği risklere karşı biyolojik çeşitliliğin korunması adına, 2010 yılında "Biyo-güvenlik Üzerine Cartagena Protokolü" anlaşması imzalanmıştır. Diğer bir anlaşma ise, genetik kaynakların kullanımı sonucu ortaya

çıkan faydanın eşit bir şekilde dağılımının sağlanması adına bir kanun oluşturulması amacıyla, 2010 yılında “Genetik Kaynaklara Ulaşma ve Bu Kaynakların Kullanımından Elde Edilecek Gelirin Adil Dağılımı Üzerine Nagoya Protokolü” kabul edilmiştir (Aposto, 2021).

2.7.5. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

Sürdürülebilir kalkınmanın kurumsal çerçevesini oluşturan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS), Rio Konferansı’nda alınan karar ile 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Aksu, 2011: 15). Sözleşmenin imzalanmasındaki amaç, iklimsel değişikliklere sebep olan sera gazı emisyonları (karbondioksit, azot, sülfür, metan, heksaflorit, HFC’ler ve PFC’ler) için tedbirler alınarak, gelişmekte olan ülkelere finansman ve teknoloji transferi sağlamaktır. Ayrıca ülkelerde meydana gelen sera gazı salınımlarının 1990 yılı oranında tutulması amaçlanmış, fakat bu konuda bağlayıcı kuralları konulmamıştır (Alada vd., 1993: 96). Söz konusu amaçların gerçekleştirilmesi yolunda taraf devletlere ve sanayileşmiş ülkelere bazı sorumluluklar yüklenmiştir. İklimde meydana gelen değişikliklere ve buna sebep olan gazların emisyonlarına yönelik ulusal envanter hazırlamak ve güncellemek devletin görevi iken; gelişmekte olan ülkelere yapılacak yardımlar konusunda sanayileşmiş ülkeler yükümlendirilmiştir (Kaplan, 1999: 143). BMİDÇS, sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik tedbirlerin alınması konusunda, teşvik edici uygulamaları içermekte ve söz konusu hükümler bağlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca konferans ile birlikte imzalanan bu sözleşmede, belirlenen amaçların gerçekleştirilmesi ve gerçekleşip gerçekleşmediğinin takip edilmesi amacıyla, her yıl tüm tarafların katıldığı “Taraflar Konferansı’nın” (COP) düzenlenmesi kararlaştırılmıştır (Çoker, 2012: 56-58).

2.8. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat II), 1996

1976 yılında gerçekleştirilen Habitat I Konferansı sonrasında yayımlanan Vancouver Beyannamesi’nde alınan kararların, öngörülemez ekonomik olumsuzluklar nedeniyle uygulanamaması, 3-14 Haziran 1996’da İstanbul’da Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı’nın (Habitat II) gerçekleşmesine neden olmuştur (Erson, 1995: 10-11). Dünya Zirvesi veya Kent Zirvesi olarak adlandırılan ve 171 ülkeden 3.000 delegenin ve 2.500 sivil toplum kuruluşunun bulunduğu Habitat II toplantısı, Habitat I’in getirmiş olduğu gündemlerin yanında, 1992’de gerçekleştirilen Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda yer alan “Biyolojik Çeşitlilik” ve “İklim Değişiklikleri” konularını içermektedir (Arlı, 2010: 374). Habitat II Konferansı, insan yerleşimlerinin sorunlarına odaklanan ve buradaki konut sorunlarını küresel ölçekte araştıran ve ülkelerin söz konusu sorunları ortadan kaldırabilmeleri için hukuki, kurumsal, ekonomik, toplumsal ve yönetsel açıdan çözüm bulunabilmesine yönelik kapsamlı

bir konferanstır. Bu doğrultuda konferansın temel amacı, toplumsal ve ekonomik kalkınmanın en önemli yapı taşıını oluşturan insan yerleşimlerinin yaşadığı ve yaşayabileceği sorunlar bakımından uluslararası düzeyde bilinci artırmak olarak ifade edilmektedir (T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, 1999).

Konferans sonucunda “İstanbul Bildirgesi/Deklarasyonu” oluşturulmuş ve BM üyesi ülkeler için bir yol haritası olarak benimsenmiştir. Deklarasyon; giriş, amaç ve ilkeler, taahhütler ve küresel eylem planı olarak dört bölümden oluşmaktadır. Amaç kısmını, “herkes için yeterli konut” ve “sürdürülebilir insan yerleşimleri” kapsamaktadır. Yoksulluğun son bulması, cinsler arası eşitliğin sağlanması, sürdürülebilir kalkınma, ortaklıkların sağlanması, dayanışma, uluslararası ortaklıkların sağlanması, eğitim ve sağlık, yaşanabilir bir dünya, kentli bağlılığı ve kamu sorumluluğu, aile ve ilerlemelerin izlenmesi konuları temel ilkeler olarak kabul edilmiştir. Taahhütler bölümünde, “herkes için yeterli konut” kısmında konut hakkını vurgulayan taahhütler; “sürdürülebilir insan yerleşimleri” kısmında yerleşim alanlarındaki ekonomik, sosyal ve çevresel problemlere yönelik taahhütler; “yapabilir kılma ve katılım” açısından yerleşme ve ek kapasite yaratılmasına ilişkin taahhütler; “cinsler arası eşitliğin sağlanması” konusunda kadınların bütün süreçlere eşit ve etkin bir şekilde katılımına yönelik taahhütler; “uluslararası işbirliği” konusunda yeni ve ek kaynakların sağlanmasına yönelik taahhütler; “ilerlemenin sağlanması” kısmında ise görev dağılımı ve fonksiyonlara yönelik taahhütler yer almaktadır. Küresel Eylem Planı bölümünde ise söz konusu taahhütlerin hayata geçirilebilmesi için ayrıntılı önermeler yer almaktadır (OECD & France, 1998: 31; T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, 1999: 5-82).

2.9. Rio +5 Konferansı, 1997

1992 yılındaki Rio Konferansı’nda alınan kararların, beş yıllık süreçte ne kadarının gerçekleştirilebildiğini değerlendirmek üzere Haziran 1997 yılında New York’ta Rio+5 Konferansı düzenlenmiştir (Arat vd., 2002: 2). Rio toplantısının gerçekleştirilmesinin amacı (Çamur & Vaizoğlu, 2007: 301):

- Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik alınan sorumlulukların gözden geçirilerek yenilenmesi,
- Hangi konularda başarısız olunduğunun saptanması ve nedenlerinin araştırılması,
- Başarılı olunan konulara ağırlık verilerek güçlendirilmesine yönelik eylemlerin geliştirilmesi,
- 1997 yılı sonrası dönemde öncelik verilmesi gereken konuların belirlenmesi,

- Rio Konferansı'nda eksik kalan konuların gündeme getirilmesidir.

Rio+5 toplantısında alınan önemli sonuç, bütün ülkelerde sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanabilmesi için ülkelerin Ulusal Gündem 21'lerini oluşturması ve sürdürülebilir kalkınma eylem planlarını hazırlaması gerektiğini kabul etmeleridir (Özmehmet, 2008: 10).

2.10. Kyoto Konferansı ve Kyoto Protokolü, 1997

1992 yılında Dünya Zirvesi'nde kabul edilen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin (BMİDÇS) eki niteliğinde oluşan Kyoto Protokolü, 1997 yılında Taraflar Konferansı'nın üçüncüsünün (COP3) Japonya'nın Kyoto şehrinde gerçekleştirilmesiyle ortaya konulmuştur (Çamur & Vaizoğlu, 2007: 304). Kyoto Protokolü, BMİDÇS' de yer alan maddelerin daha yeterli olması ve yasal bağlayıcı bir belge niteliğine sahip olabilmesi amacıyla imzalanmakta olup, atmosfere yayılan sera gazının, 2008-2012 yılları arasında gerçekleşen beş yıllık süreçte ortalama emisyon değerlerinin 1990 yılı ile karşılaştırıldığında en az %5,2 azaltılmasının sağlanmasını amaçlamaktadır (Özmen, 2009: 45; Çamur & Vaizoğlu, 2007: 304). Kyoto Protokolü'nün yürürlüğe girebilmesi için iki şartın gerçekleştirilmesi zorunlu kılınmıştır. Bunlardan ilki, söz konusu protokolün 55 ülke tarafından onaylanması gerektiğidir. Bir diğer şart ise, bu 55 ülke içerisinde, 1990 yılında hesaplanan mevcut CO2 emisyon miktarının en az %55'ine sahip gelişmekte olan ülkelerin yer alması gerektiğidir. Protokol 1998 yılında imzaya açılmış olmasına rağmen ancak 2005 yılında yürürlüğe girebilmiştir. Çünkü atmosferde bulunan mevcut CO2 emisyonunun %36,1'lik kısmına sahip ABD, söz konusu protokolü onaylamamıştır.¹ CO2 emisyonunun %17'lik kısmına sahip Rusya'nın ise 18 Kasım 2004 tarihinde protokolü onaylamasıyla birlikte, 16 Şubat 2005 tarihinde Kyoto Protokolü yürürlüğe girebilmiştir. Protokolü onaylayan toplam ülke sayısı 158 olup, gelişmiş ülkelerden ABD ve Avusturya dışında hepsi imzalamıştır (Çamur & Vaizoğlu, 2007: 304). Türkiye ise 1997 yılında yayımlanan Kyoto Protokolü'nü BMİDÇS'ye taraf olmadığı için imzalamamış, ancak 2009 yılında Protokol'ü imzalayabilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022b).

Kyoto Protokolü'nün kapsadığı yükümlülüklerin bazılarında değinilecek olursa (Aksu, 2011: 17; Çamur & Vaizoğlu, 2007: 304):

- Atmosfere bırakılan sera gazı oranının %5,2'ye çekilmesi,

---

¹ ABD'nin Kyoto Protokolü'nü onaylamamasının sebebi, emisyonların azaltılmasına yönelik yapılan yatırımlar sonucu, üretmiş olduğu mal ve hizmetlerin fiyatında artışa yol açarak beraberinde pazar kaybı, işsizlik sorunu, ekonomik ve benzeri kayıpların ortaya çıkacağını düşünmesidir (Özmen, 2009: 45).

- Endüstri, motorlu taşıt, ısınma gibi faktörlerden kaynaklanan sera gazı miktarının azaltılmasına yönelik mevzuatın düzenlenmesi,
- Atmosfere gönderilen metan ve karbondioksit miktarının azaltılması için ikame enerji kaynaklarına yönelmek,
- Fosil yakıtların kullanılmasından ziyade bio-dizel gibi yakıtların kullanılması,
- Endüstriden kaynaklanan atık işlemlerinin yeniden düzenlenmesi,
- Termik santrallerde daha az karbonun ortaya çıkmasını sağlayan sistemlerin ve teknolojilerin devreye sokulması,
- Güneş enerjisinin ön planda tutularak bu enerjiden yararlanılması,
- Ormanlık alanların artırılmasına yönelik faaliyetlerin düzenlenmesi,
- Isınma ve taşımacılık gibi alanlarda daha az enerji kullanılması,
- Fazla karbon üretenlerden ve fazla yakıt tüketenlerden daha fazla verginin alınması söz konusudur.

Kyoto Protokolü doğrultusunda belirlenen ve 2008-2012 yıllarını kapsayan bu amaçlar, I. Taahhüt Dönemi olarak adlandırılmakta ve 2012 yılında geçerliliğini kaybetmektedir. Protokol'ün devamı niteliğinde olan ve 2013-2020 yılları arasını kapsayan II. Taahhüt Dönemi'nde (Doha Değişikliği) ise, 2020 yılında ortalama emisyon değerinin, 1990 yılına göre en az %18 azaltılması amaçlanmaktadır. I. Taahhüt Dönemi'nde söz konusu sorumlulukları üstlenen Avustralya, Japonya, Kanada ve Rusya, II. Taahhüt Dönemi'nde (COP 18) herhangi bir sorumluluk üstlenmemiştir. Kyoto Protokolü'nün II. Taahhüt Dönemi, 31 Aralık 2020 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Fakat 2020 yılından sonra Paris Anlaşması'nın devreye girmesiyle II. Taahhüt Dönemi sadece usulen kabul edilmiş ve Kyoto Protokolü'nün işlevini tamamlamasıyla sonuçlanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022b).

2.11. Bin Yıl Kalkınma Hedefleri (Milenyum Kalkınma Hedefleri), 2000

Birleşmiş Milletlerin New York'ta bulunan Genel Kurulu'nda, 6-8 Eylül 2000 tarihinde Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin belirlenmesi adına yapılan toplantı, küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan sonuçların dengesiz bir şekilde paylaşıldığının anlaşılması ve bu soruna yönelik çözüm arayışlarının tartışılmasına yöneliktir. Toplantı sonunda, Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu 189 ülke tarafından onaylanan Birleşmiş Milletler Binyıl Deklarasyonu, dünya genelinde kavranması gereken ana sorunun, küreselleşmenin herkes için fayda sağlaması gerektiğini vurgulayarak ekonomik, sosyal ve çevresel bağlamda işbirliği yapılmasını işaret

etmektedir. Deklarasyon, ilerleyen zamanlarda, 2015 yılına kadar ulaşılması gereken amaçları gösteren bir yol haritası niteliği kazanmıştır (Eşkinat, 2016: 267; Emrealp, 2005: 24).

2015 yılına kadar yoksulluğun azaltılması ve kalkınmanın sağlanmasına yönelik yayımlanan bildirme, 8 amaçtan oluşmaktadır (Emrealp, 2005: 24):

- Yoksulluğun ve açlığın azaltılması,
- Küresel ölçekte temel eğitimin sağlanması,
- Cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması ve kadınların yapabilirliğinin kabul edilmesi,
- Bebek ölüm oranının azaltılması,
- Anne sağlığının iyileştirilmesi,
- Çevresel bağlamda sürdürülebilirliğin sağlanması,
- HIV/AIDS, tüberküloz, sıtma gibi hastalıklara yönelik mücadele edilmesi,
- Kalkınmanın sağlanabilmesi için küresel işbirliğinin yapılması.

Söz konusu amaçlar, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri daha çok ilgilendirmektedir. Çünkü gelişmiş ülkelere göre bu ülkelerde yaşanan sorunlar daha fazladır. Gelişmiş ülkelere yüklenen sorumluluk ise daha çok, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin belirlenen amaçlara ulaşabilmesi için kalkınma yardımları, teknoloji transferleri ve gerekli ilaçları temin etmesine yöneliktir (Haines & Cassels, 2004: 394).

Birleşmiş Milletlerin yayımladığı 2015 Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu'na bakıldığında, tam anlamıyla başarıya ulaşılmasa da büyük ölçüde olumlu sonuçlar elde edildiği görülmektedir (United Nations, 2015a: 15-68).

- Dünya genelinde aşırı yoksulluk içerisinde yaşayan nüfusun sayısı, 1990 yılında 1,9 milyar iken, 2015 yılında 836 milyona düşmüştür.
- Küresel ölçekte okula gitmeyen çocukların sayısı 2000 yılında 100 milyon iken, 2015 yılında 57 milyona düşmüştür.
- Diğer önemli nokta, cinsiyet eşitsizliği 2000 yılından sonra önemli düzeyde azaltılmış ve daha fazla kız çocuğu okula gitmeye başlamıştır. Ayrıca meclisteki kadın oranı 20 yılda neredeyse iki katına çıkarak önemli bir yol kat edilmiştir.
- Raporda, 5 yaş altındaki çocuk ölüm oranı 1990 ve 2015 yılları arasında, 1000 doğum başına 90 ölümden 43'e düştüğü görülmektedir.
- 1990 yılı ve 2015 yılları arasına bakıldığında, her 100.000 doğumda ölen anne sayısı 300'den 210'a düşürülmüştür.

- 1990 ve 2015 yılları arasında küresel karbondioksit emisyonlarının %50 arttığı görülmektedir.
- HIV/AIDS, sıtma ve tüberküloz gibi hastalıklarla mücadelede önemli sonuçlar elde edildiği ve birçok insanın hayatının kurtarıldığı görülmektedir.
- Son olarak 200 ve 2014 yılları arasına bakıldığında, gelişmiş ülkelerden sağlanan kalkınma yardımları oranının %66 arttığı görülmektedir.

Her ne kadar 2015 yılında yayımlanan rapor, olumlu bir gidişatın söz konusu olduğunu gösteriyor olsa dahi ülkeler ve bölgeler arasında yaşanan eşitsizliklerin azaltılması, karbon emisyonlarının azaltılması ve küresel ölçekte dengelerin sağlanması konusunda yeterli olamamıştır. İnsanların yaşadığı coğrafi bölge ve kültürlerin farklı olması birçok kişinin olumlu gelişmelerden yararlanamamasına sebep olmuştur. Örneğin kadın erkek arasındaki eşitsizlik son bulmadığı gibi azalan bölgesel yoksulluğun kadınlara özgü yoksulluğu arttırdığı görülmektedir. Aynı şekilde kırsal ve kentsel alanlarda yaşayan kişiler arasında yaşanan eşitsizliklerin azaltılmadığı da görülmektedir. Örneğin kırsal alanlarda anne ve bebek sağlığı açısından güvenli doğum yapma oranı %56 iken, kentlerde bu oran %87 civarındadır. Veya kentlerde yaşayan insanların yoksulluk, yetersiz beslenme, eğitim ve çocuk ölümleri gibi sorunlar daha az yaşanırken, aynı sorunların kırsal bölgelerde daha yoğun olduğu görülmektedir (Eşkinat, 2016: 273-274).

2.12. Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Johannesburg Zirvesi - Rio+10 Zirvesi), 2002

21.yüzyılda küresel ölçekte düzenlenen ilk konferans olan Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, Rio Zirvesinden 10 yıl sonra, 26 Ağustos- 4 Eylül 2002 tarihleri arasında Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg kentinde gerçekleştirilmiştir. Rio Zirvesi'nden 10 yıl sonra gerçekleştirildiği için "Rio+10" adıyla da bilinen konferansın düzenlenme amacı, 1992 Çevre Kalkınma Konferansı'nın ardından dünyada Gündem 21 kararlarının 10 yıllık süreç içerisinde ne kadar uygulandığına yönelik genel bir değerlendirme yapmaktır (Bozlağan, 2005: 1024; Emrealp, 2005: 24). Ayrıca zirvede yoksullukla mücadele, doğal kaynakların bilinçli kullanımı ile kalkınma ve çevre arasındaki ilişki ele alınmıştır. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizliklerin ve dengesizliklerin arttığına ifade edilmesinin yanı sıra her iki kısmın da sorunların çözümüne yönelik farklı bakış açılara sahip olduğu vurgulanmaktadır (Aksu, 2011: 19).

Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'yle birlikte iki tip sonuç üzerinde durulmuştur (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı & UNDP, 2002).

- Devletlerin taahhütlerde bulunacağı ve eylem planı şeklinde uygulamaya koyacağı konuları birinci tip çıktılar kapsamaktadır. Ayrıca birinci tip çıktılar çerçevesinde, siyasi bir bildirme niteliğinde olan “Sürdürülebilir Kalkınmaya İlişkin Johannesburg Deklarasyonu” ve “Johannesburg Uygulama Planı” resmi belge olarak benimsenmiştir.
- Tüm paydaşlar kapsayan ve ortak girişimlerin söz konusu olduğu sorumlulukları ifade eden ikinci tip çıktılar çerçevesinde, hükümetlerin yanı sıra özel kuruluşların, kamu kuruluşlarının, sivil toplum kuruluşlarının ve uluslararası ölçekte sağlanan kuruluşların yer aldığı 200’den fazla ortaklık sağlanmıştır.²

Johannesburg Deklarasyonu, 32 ilkedden oluşmakta ve sürdürülebilir kalkınmanın 3 boyutu olan ekonomik gelişme, sosyal gelişme ve çevrenin korunmasına yönelik davranışların ulusal ve uluslararası kapsamda ortak bir sorumluluk taşıdığını vurgulamakta ve toplumsal işbirliğinin önemine değinmektedir. Deklarasyonda, çölleşme, doğal afetler, bulaşıcı hastalıklar, biyolojik çeşitliliğin azalması, gelir adaletsizliği, ırkçılık, organize suç gibi olumsuzluklara değinilmiş ve bu doğrultuda ilkelere ulaşmaya yönelik yaşanan güçlükler ifade edilmiştir. Deklarasyonda yer alan ilkelerin bazıları aşağıdaki şekildedir (Mengi & Algan, 2003: 62-63):

- Üretim ve tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi,
- Doğal kaynakların korunması,
- Yoksulluğun sıfıra indirilmesi,
- Kadınlara özgürlük haklarının verilmesi ve toplumsal düzeyde söz hakkı tanınması,
- Sürdürülebilir gelişmeye yönelik belirlenen hedeflere ulaşılabilmesi açısından politikaların düzenlenmesi,
- Temiz su, sanitasyon, gıda güvenliği, enerji ve sağlık gibi temel gereksinimlerin karşılanmasına yönelik süreli hedef ve işbirliğinin geliştirilmesi.

Birinci Tip çıktılar çerçevesinde kabul edilen bir diğer resmi belge olan Uygulama Planı’nda belirtilen hedeflerin bazıları şu şekildedir (Ağça, 2022):

- 2010 yılına kadar biyolojik çeşitlilikte yaşanan kaybın azaltılması,

---

² II. Tip sonuçlar beklenen etkiyi verememiştir. Çünkü uygulamada halk örgütlerinde daha zengin ve dolayısıyla güçlü olan şirketler bütün süreci yöneterek, yıkıcı etkinlikleri faydalı etkinlikler olarak göstermektedir (Mengi & Algan, 2003: 70).

- Gelişmekte olan ülkelerin borç sorunlarına yönelik geliştirilen yeni mekanizmaların desteklenmesi,
- Balıkçılık alanında 2015 yılına kadar en yüksek verimin elde edilmesi,
- Temiz su ve atık su hizmetlerinden yararlanamayan kişilerin sayısının 2015 yılına kadar yarıya düşürülmesi,
- Kimyasal üretim ve tüketim sonucu, insan ve çevre üzerinde ortaya çıkan olumsuzlukların 2020 yılına kadar azaltılması,
- Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesi ve enerjiye erişemeyen 2 milyar insana enerji sağlanması,
- Bölgesel, ulusal ve uluslararası kapsamda hava kirliliğinin azaltılmasına yönelik ortak hareket edilmesi ve Kyoto Protokolü'nün onaylanmasına yönelik ülkelerin teşvik edilmesi,
- İyi yönetimin sağlanabilmesi açısından kurulan ortaklıkların her anlamda geliştirilmesi.

Johannesburg Zirvesi'nden sonra, söz konusu kararların uygulanması ve bu kapsamda Birleşmiş Milletler tarafından yürütülecek olan çalışmaların belirlenmesi açısından, 28 Nisan-9 Mayıs 2003 tarihinde Sürdürülebilir Gelişme Komisyonu 11. Toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantıyla birlikte 2004-2017 yıllarını kapsayan çalışma programı kabul edilmiştir. Ayrıca 10-14 Eylül 2003 tarihlerinde düzenlenen Dünya Ticaret Örgütü'nün V. Balkanlar Konferansı'nda, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere tarım politikalarına yönelik anlaşmazlıkların çözümüne yönelik herhangi bir sonuca varılamamıştır (Mengi & Algan, 2003: 72-77).

2.13. Ekvator Prensipleri, 2003

İnsanların yapmış olduğu büyük yatırımlar, çoğu zaman sosyal ve çevresel açıdan büyük riskler taşımakta ve bu riskler küresel ölçekte uzun yıllardır dile getirilmektedir. Dolayısıyla, kişilerin yatırımlarına destek olan bankaların, söz konusu riskleri gözetmeleri ve çözüm odaklı hareket etmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda, küresel ölçekte ortak bir sorun teşkil eden yatırımların finanse edilmesinde yer alan bankalara, söz konusu riskleri gözeterek hareket etmeleri ve böylece ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçların önüne geçilebilmeleri açısından bazı sorumluluklar yüklenmektedir.

2003 yılında kabul edilen Ekvator Prensipleri, finansal kurumların mevcut projeleri kabul etmeden önce çevresel ve sosyal risklerin göz önüne alınmasını ve bu doğrultuda değerlendirdikten sonra yönetmek için ortak bir temele bağlı kalarak hizmet sunulmasını amaçlamaktadır (Equator Principles, 2020: 3). Yayımlandığı tarihten itibaren üç defa revizyona

uğrayan Ekvator Prensipleri'nin son hali, 2020 yılında kamuoyuna sunulmuş ve 37 ülkede 118 finansal kurum tarafından kabul edilerek, minimum 10 milyon ABD doları maliyeti olan yatırımlarda uygulanması kararlaştırılmıştır. Bir çerçeve doküman niteliğinde olan Ekvator Prensipleri, finansal projelerin finansmanı konusunda, bankaların çevresel ve sosyal riskleri nasıl yönetecekleri hakkında yardım alabilecekleri bir yol haritası görevi görmektedir (escarusBlog , 2021).

Ekvator Prensipleri 10 prensipten³ oluşmakta ve bu prensipleri benimseyen finansman kurumları Ekvator Prensipleri Finansman Kurumları (EPFK) olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu kurumlar ise sosyal ve çevresel anlamda riskli gördükleri projelere kredi vermemeyi taahhüt etmektedir (Kayadelen, 2011). Böylece, yapılan büyük yatırımların çevreye ve toplumlara verebileceği riskler en aza indirilerek, hem mevcut nesillerin hem de gelecek nesillerin haklarına zarar verilmeden sürdürülebilir bir kalkınma elde edilmektedir.

2.14. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20), 2012

1992 Rio Dünya Zirvesi'nden 20 yıl sonra, 20-22 Haziran 2012 tarihinde, Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde düzenlenen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20), tüm dünya için daha güvenli, adil, temiz ve yeşil bir geleceğin nasıl sağlanabileceğinin tartışıldığı bir toplantıdır. Söz konusu konferansta ele alınan tartışma konuları iki temel unsura odaklanmaktadır (Sustainable Development Goals, 2022):

- Gelişmekte olan ülkelerde, yoksulluğa son vermek ve sürdürülebilir bir kalkınma sağlayabilmek amacıyla, yapılan destekler ile beraber yeşil bir ekonominin nasıl inşa edilebileceği,
- Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında küresel ölçekte koordinasyonun nasıl geliştirilebileceği.

1992 yılında gerçekleştirilen, Yeryüzü Zirvesi'nin ardından geçen 20 yılda sürdürülebilir kalkınma açısından ülkelerin başarılı ve başarısız oldukları konuların tartışılması ve bu doğrultuda gelecekte insan refahını olumsuz yönde etkileyebilecek olan unsurlarda ise politik açıdan kararlılığın vurgulanarak çözüm bulunabilmesi açısından Rio+20 son derece önem arz etmektedir (İstedığımız Gelecek, 2013). Yapılan tartışmalar neticesinde, ülkelerin daha iyi ve refah içerisinde yaşayabilmek için istedikleri gelecek adına bir takım önlemlerin

---

³ Gözden Geçirme ve Kategorilere Ayırma, Sosyal ve Çevresel Değerlendirme, Uygulanabilir Sosyal ve Çevresel Standartlar, Eylem Planı ve Yönetim Sistemi, Danışma ve Bilgilendirme, Şikayet Mekanizması, Bağımsız Değerlendirme, Taahhüt, Bağımsız İzleme ve Raporlama, EPFK'nin Raporlaması. Detaylı bilgi için bkz: Kayadelen, 2011.

ifade edildiği bir belge imzalanmıştır. “İstedığımız Gelecek” başlıklı bu sonuç belgesi, ülkeler açısından izlenmesi gereken yolu gösteren bir yol haritası niteliğindedir (UNDP vd., 2012). İstedığımız Gelecek isimli bu belge, sürdürülebilir kalkınma açısından politik kararlılığı vurgulamanın yanında, Bin Yıl Kalkınma Hedefleri’nin (BKH) tamamlanacak olduğu 2015 yılı sonrası açısından Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri için ön ayak olmaktadır. Ayrıca belge, yeşil büyüme gibi sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yardımcı olabilecek araçların kullanılması, küresel çerçevede kurumsal yapının güçlendirilmesi, enerji, gıda, istihdam, afet ve denizler gibi birçok konularda yol gösterici ilkeleri ileri sürmektedir (UNDP, 2013).

2.15. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, 2015

25-27 Eylül 2015 tarihinde New York’ta, Birleşmiş Milletlerin bir araya geldiği Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi’nde, 2000 yılında yürürlüğe giren BKH’nin 15 yıllık gidişatı ele alınarak küresel düzeyde değerlendirilmiştir. Fakat söz konusu hedeflerin ekonomik, çevresel ve sosyal olumsuzluklara karşı beklenen çözümleri getiremediği görülmüştür. Bu doğrultuda Zirve’de, BKH’yi kapsayan 15 yıllık süreç sonucunda elde edilen deneyimler ile birlikte, küresel ölçekte yaşanan söz konusu sorunlara yönelik çözüm odaklı bir takım hedeflerin belirlenmesi gerektiği ileri sürülmüş ve Gündem: 2030 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH 2030) planı kabul edilmiştir. Şekil 1.2.’de görüldüğü üzere içerisinde Türkiye’nin de yer aldığı 163 üye ülke tarafından kabul edilen SKH 2030, 17 amaç⁴ ve bu amaçlara bağlı 169 hedeften oluşmaktadır. Böylece, ülkeler karşılaşılabilecekleri potansiyel zorlukların üzerinden gelerek söz konusu amaç hedefler doğrultusunda plan ve politikalarını belirler ise 2030 yılına kadar dünyanın daha refah ve yaşanabilir bir yer olacağı öngörülmektedir (United Nations, 2015b).

1 Yoksulluğa Son	2 Açlığa Son	3 Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam	4 Nitelikli Eğitim	5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	6 Temiz Su ve Sanitasyon
7 Erişilebilirlik ve Temiz Enerji	8 İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme	9 Sanayii, Yenilikçilik ve Altyapı	10 Eşitsizliklerin Azaltılması	11 Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar	12 Sorumlu Tüketim ve Üretim
13 İklim Eylemi	14 Sudaki Yaşam	15 Karasal Yaşam	16 Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar	17 Amaçlar İçin Ortaklıklar	

Şekil 1.2. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Kaynak: (United Nations, 2016a)

⁴ Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 2030 (SKH 2030); yoksulluk ve açlığı sonlandırmak, insan onurunu korumak ve insan onuruna yakışır iş ve eğitimin sağlanması, herkes için eşit bir ortamın sağlanması, iklim sorunlarının giderilmesi gibi 17 temel amacı ve bu amaçlar doğrultusunda belirlenen 169 hedefi barındırmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Sosyal Fayda Zirvesi, 2019.

Oluşturulan Yeni Küresel Hedefler, kalkınmanın odak noktasına sürdürülebilirliği koyarak, yaşanan ekonomik, sosyal ve çevresel olumsuzlukların tüm insanların ortak sorunu olduğu anlayışıyla ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilir kalkınma bağlamında belirlenen bütüncül amaç seti yardımıyla birlikte, sürdürülebilir kalkınma kavramı yalnızca ekonomi ve çevrenin karşı karşıya kalması üzerinden değil, temel insani ihtiyaçları, iklimde yaşanan değişikliği, çevrenin korunmasını, demokrasiyi, barışı, hak ve özgürlükleri yeni ve daha kapsamlı bir okumaya tabii tutmaktadır. Küresel ölçekte sürdürülebilir kalkınma, “2030’da Daha İyi Bir Dünya Vizyonu” yaklaşımı üzerinden kurulması hedeflenmektedir (Kavas, 2016). Böylece, BKH’nin eksikleri giderilerek sürdürülebilir kalkınmaya yönelik daha geniş ve çözüm odaklı bir yaklaşım sergilenmiştir. Söz konusu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi ise tüm dünya ülkelerinin ortak hareket etmesine ve önerilen politikalara uyulmasına bağlıdır.

2.16. Brüksel Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, 2015

Sürdürülebilir kalkınmanın gelişimine etki eden bir diğer konferans, 19-20 Ekim 2015 tarihlerinde düzenlenen Brüksel Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi’dir. Söz konusu zirveye birçok hükümet yetkilisi, politika yapıcı, sanayi ve akademi alanında uzman kişiler katılarak ekonomik büyümenin sürdürülebilirlik ile entegre edilmesi yönünde stratejiler belirlemişlerdir. Sürdürülebilirliğin sağlanması açısından atılan adımlarda ne tür zorluklar ile karşılaşılacağı ve nasıl davranılacağına dair tartışan uzmanlar, inovasyon ve yatırım yardımıyla sürdürülebilir kalkınma ve iklimde yaşanan sorunların ekonomik fırsatlara dönüştürülebileceğini ileri sürmüşlerdir. Zirve’de ele alınan temel konular; küresel düzeyde sürdürülebilirliğin sağlanması, çevrenin korunması ve enerji verimliliğinin sağlanmasıdır. Bunlara ek olarak Zirve, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, akıllı şehirler, bölgesel düzeyde sürdürülebilir kalkınma, karbondioksit kullanımı, yatırım ve iş fırsatları üzerinde de durmuş ve gelişmekte olan ülkelere finansman desteğinin sağlanmasıyla sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Brüksel Zirvesi, Rio Zirvesi’nde kabul edilen BMİDÇS’ye yönelik Aralık 2015 tarihinde Paris’te 21.’si düzenlenen taraflar konferansının (COP 21) başlangıcı niteliğindedir (Brussels Sustainable Development Summit, 2015).

2.17. Antalya G20 Zirvesi, 2015

Küresel ekonominin tartışılacağı G-20 Liderler Zirvesi, 15-16 Kasım’da ulusal ve uluslararası birçok katılımcıyla birlikte Antalya’da gerçekleşmiştir. Söz konusu Zirve’de G-20 liderlerinin ortak amacı, toplumsal refahın artırılabilmesi doğrultusunda sürdürülebilir ve dengeli büyümeyi sağlamaya yönelik ortak kararların alınmasıdır (G20 Turkey 2015, 2023).

Genel anlamda Zirve, kapsayıcılık, yatırımlar ve uygulama olmak üzere 3 temel çerçevede oluşturulmuştur (G20 Liderler Bildirgesi, 2015: 1) :

- Mevcut politikaların gerçekleştirilmesine yönelik geçmiş taahhütlerin onaylanması,
- Büyümenin desteklenmesi amacıyla yatırımların artırılması,
- Gerçekleştirilen büyümeden herkesin adil bir şekilde yararlanabilmesi amacıyla, söz konusu eylemlerin kapsayıcılığının benimsenmesi.

Zirve’de, G20 Eylemlerinin geliştirmekte olan ülkeleri de kapsayacak nitelikte kararlaştırılması ve sürdürülebilir büyümenin sağlanmasına yönelik kararların ele alınması noktasında, 2030 Gündem’in sonuçlarına bağlı kalınacağı vurgulanmıştır. Bu doğrultuda, onaylanan “G20 ve Düşük Gelirli Gelişmekte Olan Ülkeler” belgesiyle birlikte herkes için eşit ve ortak kurallar kapsamında sürdürülebilir bir geleceğin yaratılacağı ifade edilmiştir. Dolayısıyla, uygulanacak olan yeni politikalar ile 2030 Gündemi’ne uyumlu olacağına dair bir Eylem Planı’nın 2016 yılında hazırlanacağı kararlaştırılmıştır (Yıldız, 2017: 195). Bunun yanında, Zirve’nin ele alacağı faaliyetler enerjinin ulaşılabilirliği, gıda ve beslenme, insanların erişebileceği kaynakların geliştirilmesi, güçlü altyapı, finansal kapsayıcılık ve ulusal kaynakların harekete geçirilmesi şeklindedir. Ayrıca tarım alanlarında yatırımların geliştirilmesi bakımından kadın ve gençlere yönelik girişimlerde bulunulmuş ve gıda kaybının önlenmesine yönelik yeni yöntemler geliştirileceği kararlaştırılmıştır (Yazıcı & Tutar, 2015: 35). Bunları gerçekleştirirken en önemli sorunlardan biri olan iklim değişikliğine öncelik veren Zirve, tüm taraflara büyük sorumluluklar yüklediğini ifade etmekte ve bu noktada kararlaştırılan politikalara yönelik ülkelere ortak hareket edilmesi gerektiğine dair işbirliğinin önemini vurgulamaktadır (G20 Liderler Bildirgesi, 2015: 6-8).

2.18. Paris Konferansı ve Paris Anlaşması, 2016

İklim değişikliğinde yaşanan olumsuz gidişat küresel ölçekte ciddi bir sorun olup uzun yıllardır tartışılmaktadır. Sanayi Devrimi’yle birlikte değişen üretim ve tüketim koşulları sonucu, fosil yakıtların kullanım oranının artması, arazi kullanımında yaşanan artış gibi değişiklikleri beraberinde getirmiş ve sera gazının artmasıyla iklimin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. Tüm insanlık açısından ciddi bir problem olan iklim değişikliğine yönelik, Aralık 2015 tarihinde Paris’te BMİDÇS kapsamında Paris Konferansı (COP 21) düzenlenmiş ve geleceğe yönelik önemli bir atılım olan Paris Anlaşması kabul edilmiştir (United Nations, 2023). Paris Anlaşması, 2030 Gündem’i kapsamında gelecekte daha eşit, sağlıklı ve istikrarlı bir dünyanın oluşturulmasına yönelik son derece önemli bir fırsattır.

Bu noktada, sera gazı emisyonlarının düşürülmesi ve iklim sorununun çözülmesi gerektiğine vurgu yapan anlaşma, küresel bir eylem planı ortaya koymaktadır (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2023). Söz konusu anlaşmanın amacı, sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanması ve yoksulluğun sıfıra indirilmesi çabaları çerçevesinde, iklim değişikliği sorununa karşı küresel ölçekte tepki gösterilmesini sağlamaktır (United Nations, 2015c: 3). Bu doğrultuda anlaşma, uzun vadede küresel sıcaklık artışını sanayileşme dönemi öncesine kıyasla 2°C altında sınırlamayı ve 1,5°C'ye ulaşmayı hedeflemektedir. Bu anlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için koşul, küresel düzeyde atmosfere salınan sera gazı oranının %55'lik kısmını oluşturan en az 55 ülke tarafından onaylanmasıdır. 5 Ekim 2016 itibarıyla ortaya atılan bu koşulun 1 yıl geçmeden sağlanmasıyla 4 Kasım 2016 tarihinde yürürlüğe girmiş ve en kısa sürede yürürlüğe giren ilk küresel anlaşma olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023b). Türkiye'nin de dahil olduğu 195 tarafın imzaladığı Paris Anlaşması, 5 yılda bir ülkelerin ulusal bir eylem planı sunarak atılan adımların ölçülmesi planlanmış ve ilk ölçümün 2023 yılında yapılması kararlaştırılmıştır (United Nations, 2023).

2.19. BM Konut ve Sürdürülebilir Kentsel Kalkınma Konferansı (Habitat III), 2016

Dünyadaki kentsel nüfusun her geçen gün artmasıyla birlikte, kentleşmenin beraberinde getireceği zorluklara karşı, şehirler söz konusu zorlukları tersine çevirmek için gerekli yenilikleri teşvik etme konusunda son derece önemli potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin geliştirilmesi ve sürdürülebilir kentleşmenin sağlanması için yeni kentsel bir paradigma zorunlu hale gelmiştir (United Nations, 2016b). BM Genel Kurulu, hem sürdürülebilir kentleşmeye dair küresel taahhüdü canlandırmak hem de 1996'da kabul edilen İstanbul Bildirgesi'ni temel alarak üzerine yenilikler inşa etmek için bir uygulamanın tartışılacağı konferans düzenlemeyi kararlaştırmıştır (Habitat (H III) , 2016). Bu doğrultuda, 17-20 Ekim 2016 tarihlerinde Ekvador'un Quito kentinde, birçok ülkeden çok sayıda paydaşın katılımıyla birlikte "BM Konut ve Sürdürülebilir Kentsel Kalkınma Konferansı (Habitat III)" gerçekleşmiş ve Yeni Kentsel Gündem Deklarasyonu kabul edilmiştir (United Nations, 2016b). Düzenlenen Habitat III Konferansı'nın amacı; sürdürülebilir kentleşmeye dair küresel taahhütleri canlandırmak, daha önce yapılmış olan konferansların sonuçlarını değerlendirmek, yoksulluk sorununa karşı mücadele etmek, ortaya çıkabilecek olan yeni sorunları değerlendirmek ve çözüm odaklı ilerlemek gibi hususları gerçekleştirmektir (Habitat (H III), 2016). Ayrıca bu konferans, 2030 Gündemi ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin ardından düzenlenen ilk BM küresel zirve olduğu için söz konusu amaçların yerine getirilmesi ve iklim değişikliği hedefinin sağlanmasını

desteklemek açısından, şehirlerin nasıl planlandığı ve yönetildiğine yönelik zorlukların tartışılması açısından son derece önemli bir fırsattır (United Nations, 2016b).

Konferans sonucu kabul edilen Yeni Kentsel Gündem Deklarasyonu, daha iyi ve sürdürülebilir bir dünyanın inşasında küresel ölçekte ortak bir vizyonu yansıtmaktadır. Kentleşmenin iyi bir şekilde yönetilmesi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında güçlü bir araç olduğu ifade edilmiştir (United Nations, 2016b). Bu kapsamda, şehirlerin çevreyle duyarlı hale getirilmesi ve çevre lehine yönetilmesi sonucu, sağlanacak sürdürülebilir kentleşmeden tüm insanların adil bir şekilde yararlanabileceği, refah düzeyi yüksek bir yaşam sürebileceği, kaliteli, güvenli, ekonomik sağlıklı ve erişilebilir gibi haklardan hem mevcut nesillerin hem de gelecek nesillerin yararlanabileceği yönünde birçok taahhüt bulunmaktadır (The New Urban Agenda, 2017: 11).

2.20. AB Yeşil Mutabakatı, 2019

İklimde yaşanan olumsuz gidişat ve çevresel bozulmalar, hem insanlık hem de dünyanın geleceği için ciddi bir tehdit unsurudur. Herkes için ortak sorun teşkil eden bu tehdit unsuru, ancak tüm ülkelerin işbirliği içerisinde hareket etmesiyle aşılabilmektedir. Bu doğrultuda, 11 Aralık 2019 tarihinde AB, açıklamış olduğu “Avrupa Yeşil Mutabakatı” kapsamında, 2050 yılında net sera gazı emisyonlarının sıfır olduğu ilk kıta olma amacını ileri sürerken; bunun yanında endüstrisinde dönüşüm sağlayacağı yeni bir büyüme stratejisi belirleyeceğini ve bu çerçevede politikalarının iklim değişikliğine göre yeniden düzenleneceğini ifade etmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021: 6). Belirleyeceği büyüme stratejisi, ekonomik büyümeyle kaynak kullanımının birbirinden ayrıldığı, kaynakların verimli kullanıldığı ve rekabetçi ekonominin benimsendiği adil ve refah düzeyi yüksek bir toplumu oluşturarak, geride hiçbir insan ve bölgenin kalmamasını amaçlamaktadır (European Commission, 2019). Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın asıl amacı, Paris İklim Anlaşması hedeflerinin sağlanması ve hem ekonomik hem de sosyal anlamda büyük bir değişimin başlatılmasıdır. Sanayi, inşaat, ulaştırma ve tarım gibi tüm alanlarda iklim ayak izinin azaltılarak, sürdürülebilir ilkeler kapsamında ilerlenmesi gerekmektedir (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2021). Ayrıca AB Yeşil Mutabakatı, yalnızca bu alanlar ile sınırlı kalmamış ve iklim değişikliğine etki edebilecek olan tüm ürünlerin arzından evdeki enerji tüketimine kadar tüm durumlara yansımıştır (Şahin vd., 2020: 44).

Avrupa Komisyonu, 1990 yılına kıyasla net sera gazı emisyonları oranının 2030 yılına kadar en az %55 azaltmayı hedeflemiştir. AB'nin enerji üretim ve tüketiminden kaynaklı ortaya çıkan sera gazı oranı, mevcut sera gazı emisyonlarının %75'inden fazlasını oluşturduğundan dolayı, enerji verimliliğine öncelik verilerek yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı bir sektör

geliştirileceği ifade edilmiştir (European Commission, 2019). Bunun gibi birçok tedbirleri ifade eden Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın en önemli yapı taşlarından olan “Döngüsel Ekonomi Eylem Planı” onaylanmıştır (Küçük & Dural, 2022: 144). İklimde yaşanan olumsuzluklar, biyolojik çeşitliliğin azalması, atık ve kirlilik gibi engelleri aşmaya yönelik bir plan olan Döngüsel Ekonomi, yenilenebilir enerji bazında doğal sistemleri tekrar oluşturmaktadır (Ellen Macarthur Foundation, 2021). Bu eylem planı kapsamında AB, sürdürülebilir ürün politikası, anahtar ürün değer zincirleri, atık üretiminin azaltılması, döngüsel ekonomiyle birlikte istihdamı oluşturma ve döngüsel ekonomiye geçişi teşvik etme politikalarını ileri sürmüştür. Bu planla birlikte birçok yeni fırsatların yaratılması ve istihdamın artırması beklenmektedir (European Commission, 2020).

2.21. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı (COP26), 2021

COVID-19 pandemisi dolayısıyla bir yıl gecikmeli olarak gerçekleşen 26. Birleşmiş Milletler İklim Konferansı (COP26), 31 Ekim- 12 Kasım 2021 tarihleri arasında İskoçya'nın Glasgow kentinde düzenlenmiştir (Arı, 2021). İklim değişikliği sorununa karşı gösterilen mücadele bakımından son derece önemli olan COP26, Paris İklim Anlaşması'nda kabul edilen iklim hedeflerinin gerçekleşip gerçekleşmediğini veya hangi noktada ilerleme kaydedildiğini ilk defa değerlendirmektedir (UN Global Compact, 2021). İklim değişikliğinin beraberinde getirdiği küresel ısınmada yaşanan artış, Paris İklim Hedeflerine ulaşılması açısından söz konusu eylemlerin hızlandırılarak, sıcaklık artışının 1,5°C ile sınırlandırılmasını ileri sürmüştür (Lukinovic vd., 2021: 491). “Dünyamız için son şansımız” olarak tanımlanan COP26'nın resmi hedefleri dört maddede özetlenmiştir (BBC News Türkçe, 2021):

- Bütün ülkeler 2050 yılına kadar net sıfır taahhüdünde bulunmalı ve küresel ısınmanın 1,5 °C tutulmasına yönelik çalışmalara başlanması,
- İnsanları ve ekosistemi korumak adına işbirliklerin gerçekleştirilmesi,
- İklim değişikliğine yönelik mücadele edilmesi ve uyum çalışmalarının gerçekleştirilebilmesi için gelişmiş ülkelere fon sunulması,
- Paris İklim Anlaşmasının işleyebilmesi için yazılan Paris Kitabı'nın tamamlanması.

Bilim adamları, uzun yıllardır küresel ısınmanın en büyük sebeplerinden olan kömür rezervlerinin ve fosil yakıtların kullanımının azaltılmasının verimli olmayacağını ve bunların çoğunun yer altında tutulması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda COP26, ilk kez bu sorunu açıkça dile getirmiş ve çözüm odaklı fikirler ileri sürmüştür (Aliyeva, 2021: 13). Dolayısıyla, kömür enerjisinin kademeli olarak azaltılması ve fosil yakıtlara yönelik uygulanan

sübvansiyonların aşamalı olarak kaldırılması ihtiyacını vurgulamıştır (Mountford, 2021). Fakat bu konuda tüm ülkeler açısından fikir birliği sağlanamamış ve bir takım tepkilere yol açmıştır. Örneğin, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin birçok faaliyetini söz konusu enerji kullanımıyla gerçekleştirmesi, kömür ihracatı yapan ülkelerin kömür enerjisinin azaltılmasına karşı çıkması ve pandemi sebebiyle işyerleri kapanan zengin ülkelerin emisyonlarında yaşanan düşüşün ekonominin canlanmasıyla artmaya başlaması söz konusu eylemin gerçekleştirilmesini zorlaştırmaktadır (Aliyeva, 2021: 14). Konferans sonucunda ortaya çıkarılan Glasgow Paketi, yaklaşık 200 ülke tarafından kabul edilmiştir. Bununla birlikte, tüm dünya ülkelerinin harekete geçmesi gereken konular 4 maddede belirtilmiştir (UN Climate Change Conference UK 2021, 2021):

- Emisyonların azaltılması,
- İklim değişikliği sonucu ortaya çıkan olumsuzluklardan etkilenenlere yardım edilerek adaptasyon sürecinin desteklenmesi,
- Ülkelerin iklim hedeflerine ulaşabilmesi için finansal destek sağlanması,
- Yapılacak olan eylemlerin gerçekleştirilebilmesi için işbirliği içerisinde çalışmasıdır.

COP26 Zirvesi'nin ilk taslağı, yukarıda bahsedilen eylemleri kapsamakta ve 2023 yılına kadar karbon emisyonunu engelleyebilecek uzun vadeli planların yapılması gerektiğini ileri sürmektedir. Zirve'nin yayımladığı son taslak metninde ise ülkelerin iklim değişikliğine yönelik sera gazı salınımının düşürülmesini sağlayabilecek planlarının, gelecek yıl yapılması planlanan zirveye kadar açıklamaları gerektiği ifade edilmiştir (Tekbaş, 2021).

2.22. Stockholm+50 Konferansı, 2022

Çevresel olumsuzlukların küresel düzeyde ciddi bir sorun olduğunun dile getirildiği 1972 BM İnsan Çevresi Konferansı'nın 50.yılı dönümünde, İsveç'in Stockholm kentinde 2-3 Haziran 2022 tarihinde düzenlenen Stockholm+50 Konferansı'na yaklaşık 122 ülke katılım sağlamıştır (UNEP, 2022). 2022 Dünya Çevre Günü haftasında gerçekleşen konferans; 1972 Konferansı'na adanan bir "anma anı" adında bir açılış bölümü, dört genel kurul toplantısı ve üç liderlik diyalogu ve kapanış bölümü olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır (SDG KNOWLEDGE HUB, 2022). Liderlik diyalogunda ele alınan konular (Savisar, 2022: 10-19):

- Sağlıklı bir dünyanın varlığı ve insanların refah düzeyinin artırılmasına yönelik yapılacak olan eylemler,
- Yaşanan küresel salgından (COVID-19) sürdürülebilir ve nitelikli bir iyileşmenin teşvik edilmesi,

- Sürdürülebilir kalkınma boyutlarından olan çevresel boyuta katkı sağlayabilecek ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmak amacıyla Eylem On Yılı kapsamında yer alan taahhütlerin uygulanması açısından acilen harekete geçilmesi.

1972 yılından bu yana dünya pek çok açıdan değişime uğramış ve alınan önlemler çerçevesinde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Ancak, istenilen düzeye ulaşamadığı görülmüştür. Dünyanın hızla değişmesi, beraberinde daha karmaşık ve çevresel zorlukları getirmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yönelik en büyük engellerin tanımı olan yoksulluk, gıda güvensizliği, salgın hastalıklar, iklim değişikliği, biyo-çeşitliliğin azalması, kirlilik gibi birçok sorun tehlikeli noktalara ulaşmıştır. Dolayısıyla, geleceğe yönelik eylem planlarının geliştirilerek kapsamlı bir işbirliğinin sağlanması açısından Stockholm+50 Konferansı önemli bir fırsattır (Bernstein & Paolo, 2022). Mevcut ve gelecek nesil için sağlıklı bir gezegenin inşasına yönelik tasarlanan bu konferans, söz konusu sorunların üretim ve tüketim kalıplarındaki sürdürülemez alışkanlıkların yol açtığını ifade etmiştir. Bunun yanında, ekonomik düzensizlikler, insanlar arası eşitsizlik ve COVID-19 salgınının beraberinde getirdiği zorluklara yönelik çözüm arayışı, konferansın ana temasını oluşturmaktadır. Başta küresel ölçekte güven ortamını sağlamayı amaçlayan konferans, hazırladığı eylem planlarının hızlandırılması ve ortak hareket edilmesi yönünde açıklamalarda bulunmuştur (Noronha, 2022: 1-2).

Konferansta, insan ve çevre arasındaki krizi ele alan ve dünyanın karşılaşılabilecek olduğu potansiyel sorunları analiz eden “Stockholm+50: Daha İyi Bir Geleceğin Kilidini Açmak” raporu açıklanmıştır. Bu rapor insan ile doğa arasındaki ilişkiyi tanımlayarak, tüm insanlık için kalıcı refah sağlamak ve daha iyi bir geleceği oluşturmaya yönelik şimdiden yapılabilecek olan eylemleri içeren bir yol haritası niteliğindedir. Ayrıca rapor, tutarlı politika, yüksek hesap verebilirlik ve ortak sorunlar üzerine kurulmuş, yenilenen çok taraflılık doğrultusunda karşılaşılabilecek olan koşulların iyileştirilmesine yönelik önerilerde bulunmuştur (SEI & CEEW, 2022: 19-23). Stockholm+50 Konferansı’nın kapanış toplantısı, sağlıklı bir gezegen için nelerin nasıl yapılması gerektiğini içeren “Eylem, Yenileme ve Güven Gündemi”⁵ yayımlanarak sonuçlanmıştır (Noronha, 2022: 3).

---

⁵ Gündem, insan refahını sağlıklı bir gezegenin sağlanmasına bağlayarak; doğa ve insan arasındaki ilişkiyi yeniden düzenleyerek alışkanlıkların değiştirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Noronha, 2022: 2-4.

2.23. 27. Birleşmiş Milletler Küresel İklim Zirvesi (COP27), 2022

Son zamanlarda, yaşanan iklim değişikliğinin beraberinde artan sıcaklık oranı, insan sağlığından ekosistem ve altyapıya kadar birçok alanda ciddi bir tehlike arz etmektedir. Bu noktada, daha temiz ve sürdürülebilir bir gezegenin inşa edilebilmesi için işbirliği sağlanmasının ne kadar önemli olduğu görülmüştür. Mısır'ın Şarm El-Şeyh kentinde düzenlenen COP27, bunun için önemli bir fırsattır. Bu doğrultuda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), tüm ülkeleri ve insanlığı küresel sorunlara yönelik ortak hareket etmeye ve iklim eylemi kapsamındaki taahhütlerin gerçekleştirilmesini destekleyerek buna yönelik yatırımlar yapmaya davet etmiştir (UNDP, 2022). 6-18 Kasım 2022 tarihinde düzenlenen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı (COP27), iklim felaketi sonucu büyük zarar gören Afrika ve diğer savunmasız ülkelerin maruz kaldıkları hasarı onarabilmek için faydalanacakları maddi kaynağın, diğer adıyla kayıp zarar fonunun temin edildiği bir iklim zirvesidir. COP27, 1995 yılından bu zamana Afrika'da gerçekleşen 5. Taraflar Konferansı'dır. Afrika ve savunmasız ülkeler açısından iklim adaletini sağlamaya çalışan COP, yalnızca bu ülkelerde değil tüm dünya ülkelerinde sağlıklı bir gelecek oluşturmaya çalışmaktadır (Erhabor vd., 2022: 236; Akgül, 2022). Ancak iklim sorunu, gıda güvensizliği, enerji kullanımı, sağlık ve borçların beraberinde getirdiği kriz ortamı özellikle Afrika'da yoğun olarak yaşanmaktadır (Power Shift Africa, 2022). Afrika, krize sebep olabilecek büyük bir davranış sergilememiş olmasına rağmen iklim krizinden çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan büyük zararlar görmüştür.⁶ Dolayısıyla zengin ülkeler iklim değişikliğinin yol açtığı sorunlar kapsamında, Afrika ve savunmasız ülkelere yönelik desteklerini artırmaları gerekmektedir. Tüm ülkelerin Afrika için endişelenmesi yalnızca ahlaki sebeplerden kaynaklanmamaktadır. Küreselleşen sistemle birlikte bulaşıcı hastalık, yoksulluk, göç gibi olayların yayılarak uluslararası düzeyde ciddi sorunlara yol açmasının engellenmesi amaçlanmaktadır. Bu açıdan acil bir eylem planının harekete geçirilmesi gerekmektedir (Erhabor vd., 2022: 236). Bu kapsamda COP27'den 6 maddelik bir eylem planı çıkmaktadır (Power Shift Africa, 2022):

- Gelişmiş ülkelerin iklim finansmanı vb. desteklerini, Afrika ve diğer savunmasız ülkelere ulaştırması,
- Afrika ve diğer savunmasız ülkelerin uyum sağlama eyleminin güçlendirilmesinin desteklenmesi,

⁶ Kuzey Amerika ve Avrupa ülkeleri, Endüstri Devrimi'nden bu zamana karbondioksit emisyonlarının %62'lik kısmını oluştururken, Afrika sadece %3'lük bir kısmını oluşturmaktadır (Erhabor vd., : 2022: 236).

- Afrika ve diğer savunmasız ülkelerin karşı karşıya kaldıkları iklim kaynaklı zararların ele alınmasında, taraflar arası işbirliğinin sağlanması,
- Emisyon azaltma doğrultusunda 1,5 °C sıcaklık limitinin kabul edilmesi,
- Afrika ve diğer savunmasız ülkelerde adil geçişin ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi
- Eşitliğin vurgulanmasına yönelik küresel stok sayısının maksimum düzeyde tutulması.

2.24. Birleşmiş Milletler Su Konferansı, 2023

Yoksulluk sorunuyla yakından bağlantılı olan suya erişim, her insanın en doğal hakkı olsa dahi yıllarca süren kötü yönetim ve suyun kullanımında yapılan yanlışlıklar sebebiyle günümüzde milyarlarca insan halen daha güvenle yönetilen içme suyu ve sanitasyon olmadan yaşamak zorundadır. Su sorununun ortadan kalkmadan kalkınmanın sağlanamayacağı ve kalkınma sağlanmadan ise yoksulluk sorununun bitmeyeceği bilinmektedir (UN Environment Programme, 2023). Ayrıca günümüzde yaşanan küresel su krizinin iklim değişikliğiyle beraber günden güne daha da arttığı görülmektedir. İklim krizinin beraberinde getirdiği sel oranlarında yaşanan artış, önceden tahmin edilemeyen yağış ve kuraklıklar su sorununu her geçen gün daha fazla olumsuz yönde etkilemektedir. Bu etkiler ise beraberinde sürdürülebilir kalkınmayı, biyolojik çeşitliliği ve insanların erişebileceği su ve sanitasyonu tehlikeye atmaktadır (Birleşmiş Milletler Türkiye, 2023). Dolayısıyla, herkes açısından büyük bir sorun teşkil eden ve sürdürülebilir kalkınma gündemini tehlikeye atan su probleminin gündeme getirilmesi kaçınılmazdır. Bu doğrultuda, BM 46 yıl sonra su konusunda ilk konferans olan 2023 Su Konferansı'nı 22 Mart Dünya Su Günü ile 24 Mart 2023 tarihleri arasında, Tacikistan ve Hollanda Hükümeti'nin ev sahipliğinde New York'ta bulunan BM Genel Merkezi'nde gerçekleştirmiştir (UNESCO, 2023). Resmi adı, "Uluslararası Eylem On Yılı Hedeflerinin Uygulanmasına İlişkin Kapsamlı Ana Değerlendirmeye İlişkin BM Konferansı" olan 2023 Su Konferansı'nın düzenleme amacı, 2030 Gündemi kapsamında Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 6 (SDG6) ve herkes açısından güvenli su, sanitasyon ve hijyene erişimin sağlanmasına yönelik, uluslararası düzeyde kabul edilen amaçları ve bu amaçlara ulaşılmasına yönelik izlenecek olan taahhütleri bir araya toplamaktır (The World Bank, 2023).

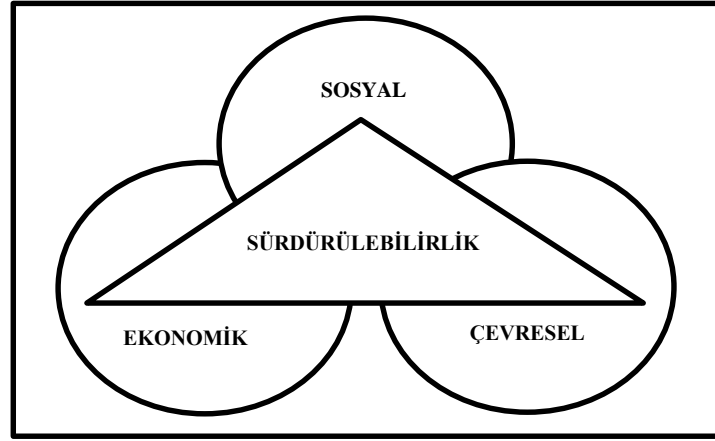
Konferans'ın ana hatlarına bakıldığında, bir açılış ve kapanış oturumundan, altı adet genel oturumdan ve beş adet interaktif diyalogdan oluştuğu görülmektedir. Bunlara ek olarak, katılımcılar tarafından düzenlenen yan etkinliklerin konferansta yer aldığı belirtilmiştir (United Nations, 2022). Konferans, BM Genel Sekreteri António Guterres'in konuşmasında vurgulamış olduğu dört temel eylem ile başlamıştır; suyun yönetiminde karşılaşılan

açığın kapatılması, su ve sanitasyon sistemlerine yönelik büyük yatırımların yapılması, su direncine odaklanması ve iklim değişikliği. Yapılan girişin ardından gerçekleştirilen genel oturumlarda en çok dikkat çeken nokta, BM Üye Devletler ve paydaşları tarafından ileri sürülen gönüllü taahhütlerin bir araya gelmesiyle oluşturulan Su Eylem Gündemi'dir. Söz konusu taahhütler, acil ve hızlandırılmış eylemlere yönelik işbirliği oluşturarak, küresel su krizinin önlenmesine yönelik güçlü bir mekanizma kurmayı amaçlayan bir takım temaları kapsamaktadır (IISD Earth Negotiations Bulletin, 2023). Ayrıca, konferansta su problemlerine yönelik gerçekleştirilen tartışma oturumları ve çözüm bulunmasına yönelik tasarlanmış beş interaktif diyalog söz konusudur. Bu interaktif diyaloglar; sağlık amacıyla su, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için su, iklim için su, işbirliği kapsamında su ve Su Eylemi On Yılı'ndan oluşmaktadır (Birleşmiş Milletler Türkiye, 2023). Konferansın kapanış konuşmasında ise, suyun küresel ölçekte ortak bir mal olduğu ve dolayısıyla suyu yönetme biçimimizi tamamiyle değiştirmemiz gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, kamu ve özel kuruluşların ortaklıklarını da kapsayan yenilikçi finansman gereksinimi ve insan haklarına önem veren bir yaklaşım oluşturmanın önemini benimsendiği ileri sürülmüştür (IISD Earth Negotiations Bulletin, 2023). Genel anlamıyla, insan hayatının vazgeçilmez bir parçası olduğu ve dünya sisteminin devamlılığı açısından son derece önemli bir konuma sahip olduğunun anlaşılması, su probleminin ciddiyetini göstermektedir. Günümüzde halen daha milyarlarca insanın su ve sanitasyon sorunu yaşaması, söz konusu problemin aşılmasının zorluğunu göstermektedir (UN Environment Programme, 2023). Bu noktada, sorunun giderilebilmesine yönelik atılacak en önemli adım, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde ortak hareket edilmesidir. Çünkü su, tüm dünyanın ortak bir malıdır ve su problemi nasıl ki ortak bir şekilde yaratıldıysa ve küresel su krizine sebep olunduysa, çözümü için de ortak ve bilinçli hareket edilmesi gerekmektedir.

3. Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları

Sürdürülebilir kalkınma, başlangıçta yalnızca çevrenin ve doğal kaynakların korunarak insanların ihtiyaçlarına cevap verilebilmesi arasındaki bağlantıyı kurmaya çalışmıştır. Fakat zamanla gelir dengesizliklerinin azaltılmadan ve sosyal eşitlik ilkelerinin sağlanmadan bunun mümkün olamayacağını farkına varılmıştır (Plessis, 1999: 379). Bireylerin yaşamını ve ekonomik faaliyetlerini devam ettirmeleri yönündeki asıl problem, doğal kaynakları yıpratmadan üretim ve tüketim yapmaktır. Dolayısıyla bireylerin çevreyle sağlamış olduğu uyum ve bu uyumun devamlılığının sağlanması son derece önemlidir. Sürdürülebilirlik kavramı

iktisat, çevre ve insan faaliyetleri gibi birçok alanı kapsamakta ve kullanım yeri veya amacına göre farklı boyutlara ayrılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmaya rehberlik yapabilecek ve genel kabul gören çevresel, ekonomik ve sosyal olmak üzere üç temel boyutu mevcuttur (Şen vd., 2018: 19). Her ne kadar ayrı ayrı tanımlanmış olsa dahi bu üç boyut iç içe geçmiş ve birbirlerini tamamlayıcı bir niteliktedir. Dolayısıyla, sürdürülebilir kalkınmanın var olabilmesi için her bir boyutun kendi içerisinde iyileştirilmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Şekil 1.3. Üç Sütun Modeli: Three Pillars Model

Kaynak: (Keiner, 2005)

Üç sütun modeline göre ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlar ayrı ayrı fakat birbiriyle uyumlu bir şekilde ele alınarak insanlar için ortak bir değer üretmektedir. Bu değer, üç boyutun kesişim noktasında sürdürülebilirlik olarak adlandırılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ise yalnızca bu üç boyutun birden kesiştiği alanda gerçekleşmektedir. Söz konusu üç boyut tek tek ele alındığında korunan ve devamlılığını sağlayabilen ekosistemi, toplumun ekonomik yönden gelişimini ve sosyal eşitliği temsil etmektedir (Akgül, 2010: 154). Dolayısıyla çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlara yönelik atılan adımlar ve verilen önem, bir ülkenin ne kadar sürdürülebilir olduğunu ve gelecek nesiller için ne kadar çaba sarf edildiğini göstermektedir. Her bir boyutun kendi içerisinde bir bütün sağlamanın yanında, birbirleri arasında da bir uyum ve bütün içerisinde olması gerekmektedir.

3.1. Çevresel Boyut

Doğal sermayede meydana gelen olumsuz gidişat ve kaynakların sınırsız olmadığı kavranması, çevresel sürdürülebilirlik anlayışının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Dyllick & Hockerts, 2002: 133). Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için her şeyden önce çevrenin sürdürülebilir olması gerekmektedir. Doğanın sınırsız olmadığı ve o sınırlar çerçevesinde

hareket edilmezse ekonomik ve sosyal açıdan da birçok olumsuz sonuçların ortaya çıkabileceği göz önüne alınmalıdır. Dolayısıyla gelecekte daha yaşanılabilir bir dünya için her şeyden önce çevrenin korunması ve kaynakların bilinçli tüketilmesi gerekmektedir.

Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutu, fiziksel ortamda değer verilen şeylerin veya niteliklerin korunması şeklinde basitçe tanımlanmaktadır (Sutton, 2004: 11). Yani yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artması ve çevreye verdiği zararın en aza indirilmesi, atıkların geri dönüşümünün sağlanması, biyolojik çeşitliliğin sağlanması, atmosferik denge ve diğer ekosistem unsurlarının korunması konularını kapsamaktadır (Topcu, 2021: 458). Daha geniş bir tanım ile sürdürülebilirliğin çevresel boyutu, şimdiki ve gelecek nesillerin hizmet ve kaynak ihtiyaçlarının, bunları sağlayan ekosistemin sağlığından ödün verilmeden karşılanmasını ifade etmektedir. Çevresel sürdürülebilirliğin en spesifik tanımı ise, insanların ihtiyaçlarını karşılamasını sağlayan ekosistemlerin dayanıklı, esnek ve bağlantılı olduğunu göz önüne alarak, ekosistemlerin kendisini yenileme özelliğine ve biyo-çeşitliliğin azaltılmamasına özen gösterilen faaliyetler bütünüdür (Morelli, 2011: 6).

Doğal sermayenin korunması tek başına sürdürülebilirliğin sağlanması açısından yeterli değildir. Nüfusta meydana gelen artış bir süre sonra hem sürdürülebilirliğin hem de refahın olumsuz yönde etkilenmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla, kişi başına düşen boyut bu noktada son derece önemlidir. Goodland (1998), çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması için dört temel şartın gerekli olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar; Kuzey ülkelerindeki aşırı tüketimin ve çevresel kaynaklardaki fazla kullanımın engellenmesi, Kuzey ülkelerindeki nüfus artışının dengelenmesi, gelişmekte olan ülkelerde nüfusun dengelenmesi ve son olarak gelişmekte olan ülkelerde büyümenin sağlanması. Fakat son şart için önemli olan nokta, büyümenin refahı düşürmeden veya taşıma kapasitesi aşılmadan kalkınmaya dönüşmesinin sağlanması gerekliliğidir (Goodland, 1998: 38-39).

3.2. Ekonomik Boyut

Sürdürülebilir kalkınma boyutlarından olan ekonomik boyutun en genel tanımı, ekonomik sermayenin korunmasıdır. Yani, ekonomik sermayenin hem devamlılığının sağlanması hem de bozulmasının engellenmesi olarak ifade edilmektedir (Goodland, 2002: 2). Bu noktada, ekonomik sermayenin korunması ve sürdürülmesi bakımından ele alınacak en önemli faktör, optimal kaynak dağılımıdır. Kıt kaynakların israf edilmeden ve etkin bir şekilde kullanılması ekonomik sistemin sürdürülebilirliği açısından son derece önemlidir. Dolayısıyla ekonomik faaliyetlerin çevreyle bağlantılı olması ve uyum içerisinde hareket etmesi

sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutu için önemli bir noktadır (Gürlük, 2010: 86-87; Yıldıztekin, 2009: 368).

Ekonomik açıdan sürdürülebilir bir sistem, yönetilebilir bir hükümet kapsamında dış borç, tarımsal veya endüstriyel dengesizliklerden kaçınarak devamlı mal ve hizmet üretim seviyelerini sürdürebilmeyi gerektirmektedir (Harris, 2000: 5). Bu noktada geleneksel olarak, doğal kaynakların sınırsız olduğunu ve yok olan doğal kaynakların yenilenebileceğini düşünen iktisatçılar, piyasanın kaynakları verimli bir şekilde tahsis etme kapasitesine gereğinden fazla değinmektedir. Fakat zamanla bu düşüncenin yanlış olduğu ve kaynakların sınırsız olmadığı ortaya çıkmış ve ekonomik sistemin büyüyen hacmi doğal kaynak tabanını zorlar hale gelmiştir (Basiago, 1999: 150). Kaynakların tükenme ihtimali, sürdürülebilirliğin her zaman yenilenebilir doğal kaynaklar ekonomisinin merkezi bir unsuru olmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, enerji ve maddelerin tekrar hammaddeye dönüştürülmesi, mal ve hizmet arzında daha az ürün kullanılması ve üretim sonucu ortaya çıkan atıkların geri dönüştürülmesi gibi uygulamalara önem verilmiştir (Vivien, 2008:4).

Sürdürülebilir ekonomik kalkınma, güçlü ve zayıf sürdürülebilirlik şeklinde iki noktada ayrılarak iktisatçılar arasında tartışma konusu olmaktadır. Zayıf sürdürülebilirlik toplam sermaye stokunun daha önemli olduğunu, doğal sermayenin diğer sermaye biçimleriyle ikame edilerek mevcut neslin refah düzeyi sürdürülürken, gelecek nesle ilişkin belirsizliklerin ortadan kalkabileceğini ileri sürmektedir. Güçlü sürdürülebilirlik ise ikame fikrine tamamen karşı çıkarak, doğal sermayenin toplumsal sermayeyi de içerisinde bulundurduğu ve diğer sermaye biçimleriyle tamamlayıcı bir nitelik taşıdığını savunmaktadır (Markulev & Long, 2013: 7).

Neo-klasik ekonomistlerin ileri sürmüş olduğu görüşler sürdürülebilirliğin ekonomik boyutu açısından son derece önemlidir. Neo-klasiklere göre sürdürülebilir kalkınmanın hedefi, toplumların gün geçtikçe ekonomik refah üretme kapasitesinden vazgeçmemesi ve gelecek nesillerin en az mevcut nesiller kadar refah düzeyine ulaşabilmesidir. Bu bağlamda, analiz yöntemlerine bağlı olarak kişisel refahın, kişisel fayda, gelir ve tüketimin gün geçtikçe azalmaması sürdürülebilirlik olarak ifade edilmektedir (Vivien, 2008: 2). Neoklasik ekonomistlerin görüşlerinden ziyade doğal sermaye yaklaşımını benimseyen ekonomistler konuya farklı bir bakış açısı getirerek fikir ayrılıklarının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Doğal sermaye kavramı, toprağın ve atmosferik işlevlerin dünyadaki tüm doğal kaynaklardan ve çevresel fonksiyonlardan oluştuğunu ileri sürmektedir. Doğal sermaye düşüncesi ise kendi içerisinde yenilenebilir ve yenilenemez enerji şeklinde iki farklı karar yöntemi olarak ayrılmaktadır. Yenilenebilir enerjiler bakımından, kaynak tüketimi sürdürülebilir verim

düzeyle sınırlandırılırken; yenilenemez enerjilerde ise yenilenemeyen kaynakların işletilmesi sonucu elde edilen gelir yenilenebilir kaynaklara yatırılması şeklindedir. Böylece doğal sermaye açısından dengenin sağlanması mümkün olmaktadır (Harris, 2000: 8-9).

Ekonomik büyümenin sınırlarına bakıldığında sürdürülebilirliğin ekonomik boyutunun sosyal ve çevresel boyutlar ile bir bütün olduğu görülmektedir. Yani doğal kaynaklar sınırsız bir şekilde kullanılırsa ve geçmişte büyümeye yol açan olgulara devam edilirse ekonomilerin sürdürülebilirliği sağlanamamaktadır (Reddy & Thomson, 2015). Dolayısıyla bir ülke ekonomik açıdan sürdürülebilir bir kalkınma elde etmek istiyorsa, yalnızca ekonomik boyut kapsamında değil, sosyal ve çevresel boyutlar açısından da adım atarak amacına ulaşabilmektedir.

3.3. Sosyal Boyut

Sürdürülebilirlik çalışmaları, daha çok çevresel ve ekonomik boyutu ile ön plana çıkmakla birlikte, sosyal boyut uzun yıllar boyunca ihmal edilen bir kavram olmaktadır. Ancak konunun toplum ve birey ile bağlantılı olması, olaylara sosyal bir bakış açısıyla yaklaşmanın önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla 1980'lerin ikinci yarısına kadar sürdürülebilirlik iki yönlü bir kavram olarak ele alınırken daha sonra gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun artmasıyla sürdürülebilirliğin sosyal boyutu önem kazanarak, üç boyutlu bir kavram niteliğine bürünmektedir. Sosyal boyutun önem kazanması, sürdürülebilir kalkınmanın ortaya çıkmasında büyük bir etkiye sahiptir. Fakat her ne kadar zaman içinde sosyal boyut önem kazanmış olsa dahi çevresel ve ekonomik boyut kadar öne çıkamamış ve ikinci planda kalmıştır (Goel & Sivam, 2015: 62; Şen vd., 2018: 37).

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutu insan odaklıdır ve toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanmasına, eğitim, sağlık, gıda ve barınma gibi sosyal hizmetlerin eşit dağılımı ve yeterliliğine, cinsiyet eşitliğine, politik sorumluluk ve kalıtımın sağlanmasına vurgu yapan bir sistemdir (Tıraş, 2012; 61). Sosyal sürdürülebilirlik, insanların yaşadığı ve çalıştığı yerlere bir bütün olarak bakılıp insanların neye ihtiyaçları olduğunun anlaşılması, refah yanlı sürdürülebilir ve başarılı yerlerin yaratılması süreci olarak ifade edilmektedir (Woodcraft vd., 2011; 16). Diğer bir ifadeyle sağlıklı topluluklarda var olan birçok farklı sosyal ilişkilerin devamlılığını sağlayan sosyal sürdürülebilirlik, toplumsal duyarlılığı ve insan refahını destekleyen, toplumsal ve kültürel hayatı destekleyen altyapı, sosyal olanaklar gibi fiziksel alan tasarımıyla sosyal alan tasarımının birleşimi sonucu yaratılan bir yerde, insan ilişkilerinin uzun dönemde sağlanması sürecini kapsamaktadır (Palich & Edmonds, 2013: 2; Woodcraft vd., 2011: 16). Bu bağlamda, sosyal sürdürülebilirlik, insan hakları, işçi hakları ve kurumsal

yönetimi kapsamakla birlikte, çevresel sürdürülebilirlik ile ortak bir tanımı içermektedir. Gelecek nesillerin sosyal kaynaklara en az mevcut nesillerin erişebildiği kadar erişebilmesini ve bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılanması gerekliliğini ifade eden sosyal sürdürülebilirlik, doğa-toplum ilişkisini ve toplumun toplum içerisindeki ilişkisini ifade eden bir kavramdır (Mak & Peacock, 2011: 4; Littig & Grießler, 2005: 72). Ayrıca, sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutu, ekonomik ve çevresel boyutlar arasında çıkan anlaşmazlıklarda orta yolun bulunması açısından önem arz etmektedir. Yani, çevresel dengenin baz alındığı bir karar, ekonomik çıkar açısından dezavantajlı ise bu noktada sosyal sürdürülebilirlik yaşam kalitesi, ekosistemdeki çeşitlilik ve farklılık gibi argümanlar ile ekonomik çıkarlar arasında bir orta yol bulmaktadır (Bilgili, 2017: 567-568). Bir bakıma düzenleyici ve yol gösterici bir nitelikte olan sosyal sürdürülebilirlik ile birlikte, toplumsal ve kişisel davranışların önemi ve yaratabileceği etkilerin sürdürülebilir kalkınma açısından önemine dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla kişisel davranışların, toplumsal bir davranışa dönüşerek yaratmış olduğu sonuç, birçok faktörü etkileyerek gelecek nesillere nasıl bir dünya bırakılacağı yönünde fikir vermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA BAĞLAMINDA ÇEVREYE YÖNELİK TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ'NDE YAŞANAN GELİŞMELER

1. Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Türkiye'nin Çevre Politikaları

Osmanlı'nın Batılaşmaya yönelik attığı adımlar ve yapmış olduğu teknoloji transferiyle beraber, bazı alanlarda çevresel bozukluklar meydana gelmeye başlamıştır. Söz konusu dönemde çevreye yönelik duyarlılık bulunsa da çevre konusunda kapsamlı politikaların varlığı görülmemekle birlikte, imparatorluğun son dönemlerine doğru bir takım hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan hukuki düzenlemelerin ilki 1839 yılında kurulan “Beynelmilel Sıhhiye Meclisidir”⁷. Ardından 1848 “Ebniye Nizamnamesi”, 1864 “Turuk ve Ebniye Nizamnamesi”, 1869 “Orman Nizamnamesi”, 1882 “Ebniye Kanunu” ve 1900'lü yıllarda “Asar-ı Atika Nizamnamesi” gibi düzenlemeler de söz konusu hukuki düzenlemeler arasında bulunmaktadır.⁸ Tüm bu düzenlemeler yalnızca İstanbul ve bazı büyük şehirler ile sınırlı kalmış ve önemli bir gelişme sağlanamamıştır (Görmez, 2015: 137). İlerleyen zamanlarda, Cumhuriyetin ilk yıllarına bakıldığında, savaş sürecinden yeni çıkılması sebebiyle Türkiye'nin çevresel politikalar kapsamında pek fazla adım atmadığı görülmektedir. Söz konusu yıllarda asıl sorun, halk sağlığı olup; yapılan çevresel düzenlemeler halk sağlığı endişesini yansıtmaktadır (Orhan, 2013: 15). İlgili dönemde çevreye yönelik hükümleri içeren ilk düzenleme, “1882 Ebniye Kanunu”nun bazı maddelerinde değişikliğe yol açan 642 sayılı Kanun'dur.⁹ Ayrıca, 1930'lu yıllarda “Ankara Şehir İmar Müdürlüğü” kurulmuş ve aynı yıllarda 1580 sayılı “Belediye Kanunu” ile 1593 sayılı “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, 1933 yılında 2290 sayılı “Belediye Yapı ve Yollar Kanunu” ve 1937 yılında ise “Orman Kanunu” gibi düzenlemeler yürürlüğe girmiştir. Dolayısıyla dönem, sanayileşmenin getirdiği olumsuz gidişatı kapsamadığı için çevre politikalarına dair ciddi öncelikler verilmemiş ve çevrenin korunmasına yönelik faaliyetler sınırlı kalmıştır (Görmez, 2020: 138-141).

Türkiye'de çevre politikalarının bir plan kapsamında düzenlenmeye başlaması 1960'lı yıllar itibariyle, planlı kalkınma dönemine geçilmesiyle gerçekleşmiştir (Eskin & Doğanay, 2018: 41). 30 Eylül 1960'da Türkiye'de kurulan ve beş yılda bir Beş Yıllık Kalkınma Planı

⁷ Halkın sağlığını korumak ve sosyal yardımlaşmanın sağlanması amacıyla kurulmuştur (Görmez, 2015: 137).

⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk imar kanunu olan Ebniye Kanunu, Ebniye Nizamnamesi'yle Turuk ve Ebniye Nizamnamesi'nin devamıdır. Ormanların korunmasına yönelik Orman Nizamnamesi ve tarihi eserlerin korunmasına yönelik Asar-ı Atika Nizamnamesi düzenlenmiştir (Görmez, 2015: 137).

⁹ Bu kanun ile beraber, 150'den fazla binanın yandığı yerlerde belediyelere düzenleme yetkisi verilmiştir (Görmez, 2015: 138).

hazırlayan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), sosyal ve ekonomik kalkınmayı hızlandırmayı amaçlamaktadır (Erdem & Yenilmez, 2017: 103). Hazırlanan ilk iki planda, çevreye yönelik doğrudan bir bölüm oluşturulmamış ve çevre konusu dolaylı yoldan ele alınmıştır. 1963-1967 yılları arasında yayımlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, çevreyle ilgili konuları geri planda tutmuş ve çevresel sorunları daha çok halk sağlığı kapsamında ele almıştır. 1968-1972 yılında yayımlanan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ise çevreye yönelik herhangi bir bölüm ayrılmamıştır (Mengi & Algan, 2003: 227-228). Uluslararası kapsamda düzenlenen çevre koruma faaliyetlerine bakıldığında, gelişmekte olan birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de söz konusu faaliyetlere uyum sağlanamadığı ve çevresel sorunları ele almada geç kalındığı görülmektedir (Türk & Erciş, 2017: 354). Bunun sebebi, geciken sanayileşme ile çevresel sorunlarda çok fazla artışın yaşanmaması ve önceliğin ekonomik büyümeye verilmesidir. Dolayısıyla, 1970’li yıllara kadar Türkiye’de önemli bir çevresel sorun ile karşılaşılması ve ciddi bir politikanın oluşturulmaması bu sebebe bağlanmıştır (Can & Durmaz, 2021: 308). Türkiye’nin çevresel sorunlara yönelik ilgisinin oluşması dışsal bir nitelik taşımaktadır. 1963 yılında Türkiye’nin, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ortaklık anlaşması imzalaması ve AB’ye üyelik sürecine girmesi söz konusu niteliği oluşturmaktadır. Ekonomik ve sosyal unsurlar açısından birbirleriyle benzerlik gösteren ve sanayileşme bakımından ileri düzeyde bulunan AET ülkelerinin seviyesine ulaşabilmesi için Türkiye’nin oluşturacak olduğu çevre politikalarının sanayileşme hızını yavaşlatmaması ve söz konusu durumu engellememesi gerektiğine yönelik vurgu yapılmıştır (Aksu, 2014: 8-9). Ayrıca, Türkiye’de çevre politikasının gelişmesi özellikle, 1972 yılında Stockholm’da düzenlenen “BM İnsan Çevresi Konferansı” ile hız kazanmış, çevreye ilgili resmi ve gönüllü kurumlar ortaya çıkmıştır (Yıldız, 2005: 170).

1.1. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

Küresel ölçekte, çevrenin korunmasına yönelik eğilimlerin yansımasının ilk defa ele alındığı ve 1972 Stockholm Konferansı’nın etkilerinin görüldüğü Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, çevresel sorunlar, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerdeki yoğun sanayileşme ve doğal kaynakların bilinçsiz kullanımıyla birlikte dengenin bozulması; gelişmekte olan ülkelerde ise eski ve yetersiz teknoloji, doğal kaynakların yeterince kullanılmaması, yetersiz eğitim ve gelir düzeyi sonucu doğa ile dengeli bir ilişkinin kurulamaması çevre sorunlarını ortaya çıkarmaktadır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1972: 866). Çevre için ilk defa özel bir bölüme yer veren Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, “Çevre Sorunları” başlıklı bölüm, ülkenin hava, su ve kıyı gibi bir takım çevresel sorunlarını ele almakta ve bunların planlama sistemi

kapsamında incelenmesi gerektiğini ileri sürmektedir (Hobikoğlu, 2007: 81). Ayrıca Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ana felsefesi, "kalkınma amacıyla kullanıma ayrılmış fonları olumsuz yönde etkilemeden çevresel sorunları çözmek ve ülkeyi sanayileşerek kalkınması amacıyla saptırabilecek nitelikteki çevre politikalarını kabul etmemek" olarak belirtilmiştir (Görmez, 2020: 141). Söz konusu plan döneminde bulunan politikalar temel olarak, ekonomik gelişmeyi benimsemekte fakat ekonomik ve sosyal kalkınma ile çevre konusunu bütüncül bir plan kapsamında ele almamaktadır. "Önleyici Çevre politikaları" olarak planda yer alan kirletici sanayilere yönelik tedbir alınması kapsamındaki politika, yalnızca "çimento sanayi" kısmında bulunan temel ilke tedbirlerinin 5.maddesinde ifade edilmektedir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1972: 454).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda tek tek sayılan ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın düzenlediği koordinasyon ile bakanlıklar ve resmi kurumların işbirliği sonucu çözülmesi gereken çevre sorunları için belirlenen temel hedefler (Aksu, 2014: 9-10; Konur, 2012: 84-85):

- Türkiye'deki mevcut çevre sorunlarının saptanması,
- Ekonomik gelişme ve sanayileşme faaliyetlerini engellemeyecek olan çevre politikalarının, düzenlenecek olan mevzuat kapsamında belirlenmesi ve uygulamaya alınması,
- Toplumsal çevre bilincine yönelik halka eğitim verilmesi,
- Ankara'daki hava kirliliği sorununun çözülmesi,
- Tarım ilaçlarının kullanımını sonucu ortaya çıkan kirliliğin azaltılması,
- Mevcut su kirliliğine çözüm bulunması.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı oluşturulurken her ne kadar Türkiye, AB'de ileri sürülen Birinci Çevre Eylem Planının ifade etmiş olduğu politikalarla uyumlu bir süreç izlese de Türkiye ve AB arasındaki ilişki söz konusu politikaları etkilemiştir (Erdem & Yenilmez, 2017: 104). Bu politikalar ve hedefler kapsamında, çevresel sorunlar belirlenmiş olsa da gerekli çözüm yollarının bulunamaması, çevre konusu ele alınırken ülkenin kalkınma önceliğinden taviz vermemesi ve teknik yetersizlikler nedeniyle çevresel standartlar belirlenememiş ve toplumsal bilinçlendirme açısından beklenen düzeye ulaşılamamıştır (Konur, 2012: 85).

1.2. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'yla birlikte çevre koruma anlayışı kamuoyunda benimsenmeye başlamış ve çevresel sorunlar giderek önem kazanmaya başlamıştır. 1979 ile 1983 yılları arasında kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, söz konusu bu sorunları

“Çevre Sorunları” ve “Çevre Sağlığı” başlıklarıyla ele almış ve planda ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. İlk olarak Plan, çevreye yönelik sorunların temel nedenlerini; insan yerleşimleri, sanayileşme ve tarım faaliyetleri olarak ifade etmiştir. Fakat yaşanan çevre sorunları sonucu ortaya çıkan kirlilik ile mücadele etme noktasında kesin bir çözüm bulunamamış ve gerekçe olarak ekolojik havzaların söz konusu kirliliği özümseme ve kendi kendini yenileyebilme kapasitesinin bilinmediği ifade edilmiştir. Planda, Türkiye’nin yaşadığı çevre sorunlarının ciddiyetine vurgu yapılmış ve çevre sorunlarının; su ve kanalizasyon sorunu, barınma koşullarının kötülüğü, toprak ve orman erozyonu, doğal kaynak kullanımının koordine edilememesi gibi unsurlardan kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Ayrıca bu unsurlara ek olarak, gürültü kirliliğinin sonucu bedensel ve ruhsal sağlık açısından ortaya çıkan problemler de çevre sorunlarına yol açmaktadır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1979: 83-85, 462). Çevre konusunda önleyici ve onarıcı politikaları esas alan planın temel felsefesi, sanayileşme, modern tarım ve kentleşme sürecinde çevrenin dikkate alınmasına yöneliktir (Mengi & Algan, 2003: 228).

Yaşanan çevre sorunları ve ele alınan yaklaşımlar doğrultusunda planda yer alan hedefler (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1979: 295):

- Toplumda yaşanan değişim sürecinin dikkate alınması ve bu doğrultuda çevresel sorunların çözümünün temel ilke olarak kabul edilmesi,
- Çevresel soruna yol açabilecek olan unsurların dikkate alınarak, söz konusu sorunların meydana gelmeden önlenmesi,
- Mevcut çevresel sorunları gidermeye yönelik oluşturulan çözüm politikalarının ekonomik, sosyal ve ekolojik yapıyı desteklemesi,
- Ankara’da yaşanan hava kirliliğinin ve İstanbul Haliç ile İzmir Körfezi’ndeki çevresel sorunların giderilmesi,
- Çevre sorunlarına yönelik alınacak olan politika kararlarında yerel ve merkezi yönetim arasında sağlıklı bir koordinasyonun sağlanması,
- Gönüllü kuruluşların çevre korumaya yönelik faaliyetlerinin desteklenmesi,
- Arazi kullanım aşamasında bölgenin ekolojik özelliklerinin ön planda tutulması,
- Büyük kentlerdeki yeşil alanların artırılması,
- Tarihi eser ve yapıların korunması,
- Çevreye yönelik uluslararası gelişmelerin takip edilerek, bu gelişmelere uyum sağlanmasıdır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde bir takım önemli gelişmeler yaşanmıştır. Söz konusu gelişmelerden ilki, 1978 yılında kurulan ve ilk kamu çevre örgütü olan “Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı” ile çevreye yönelik konuların hükümetler içerisinde daha da benimsenmesidir (Özmehmet, 2008: 16). İlerleyen zamanlarda, 1982 yılında “Birleşmiş Milletler Dünya Doğa Şartı” Türkiye’de kabul edilmiştir (Sencar, 2007: 115). Ayrıca söz konusu yılda yaşanan en önemli gelişme, çevreye yönelik düzenlemeleri ele alan ilk Türk Anayasası olan 1982 Anayasası’nın 56. Maddesinde çevre hakkının doğudan ele alınmasıdır. Çevre Kanunu’na kaynaklık eden 56. Maddenin 1.fikrasında, “*Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir*”; 2. fıkrasında ise, “*Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir*” hükümleri yer almaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 2020: 47). Ardından, 9 Ağustos 1983 tarihinde, çevrenin korunmasına yönelik doğrudan yasal düzenlemenin bulunduğu ilk kanun olan 2872 sayılı “Çevre Kanunu” yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile birlikte, çevre korunması, doğal kaynakların etkili kullanımı ve yaşam kalitesinin artırılması gibi esasların düzenlenmesi amacı benimsenmektedir (T.C. Resmi Gazete, 1983: 5).

1.3. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

13 Temmuz 1983 tarihli gündemde onaylanan ve 1985-1989 yılları arasını kapsayan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, Ortak Geleceğimiz raporu ile birlikte ilk kez tanımlanan sürdürülebilir kalkınma kavramının etkileri görülmektedir. Söz konusu planın çevreye yönelik temel yaklaşımı; yalnızca mevcut kirliliğin önlenmesine yönelik politikaları değil, kaynakların gelecek nesillerin de haklarının göz önünde bulundurularak kullanılması ve geliştirilmesine yönelik politikaları kapsamaktadır (Talu, 2006: 21). Ayrıca, plan ile birlikte, Türkiye’de erozyon, kentleşme ve doğal afetlerin beraberinde getirdiği çevre kirliliği ile sanayi ve tarımda modern yöntemlerin kullanımıyla ortaya çıkan çevre sorunları ele alınmaktadır. Ele alınan bu sorunların çözümüne dair ilke ve hedefler, planın 4.bölümünde “Çevre Sorunları” başlığı altında sıralanmaktadır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1984: 171):

- Yalnızca mevcut kirliliğin önlenmesi değil, söz konusu kaynakların gelecek nesillerin de göz önünde bulundurularak kullanılması,
- Doğal kaynakların gelecek nesiller için muhafaza edilmesi,
- Arazi kullanım ve yatırım aşamasında çevre sorunlarının çevre lehine düzenlenmesi için mevzuatta önlemler alınması,
- Kirlenmenin aşırı olduğu yerlerde sanayiden kaynaklanan atıkların denetlenmesi,
- İçme ve kullanım suyunda insan sağlığının göz önüne alınarak iyileştirilmesi,

- Yatırım aşamasında projelerin çevresel boyutunun incelenmesi,
- Büyük şehirlerde, özellikle Ankara’da hava kirliliğinin azaltılmasına yönelik tedbirlerin alınması,
- Üniversite ve kuruluşların çevreye yönelik AR-GE faaliyetlerine destek verilmesi.

Söz konusu hedeflere ilaveten planda, çevresel kirliliğin azaltılması, doğal kaynakların korunması, insan ve çevre sağlığının iyileştirilmesi gibi konularda gerekli program ve projelerin biran önce hazırlanarak yürürlüğe gireceği taahhüdü verilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1984: 203-204). Ayrıca Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun (AET) uygulamış olduğu “Üçüncü Eylem Planı” dönemine denk gelen Beşinci Kalkınma Planı, topluluğun öncelik verdiği konular ile uyumlu bir süreç izlemiştir¹⁰. He ne kadar Beşinci Kalkınma döneminde, 12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye-AET Anlaşması askıya alınsa da söz konusu süreç bu durumdan etkilenmemiş ve AB’ye üyelik amacından vazgeçilmemiştir (Erdem & Yenilmez, 2017: 106). 16 Eylül 1986 tarihinde Türkiye-AET arasındaki ilişki düzelmiş ve Türkiye 14 Nisan 1987 tarihinde tam üyelik için müracaat etmiştir. 18 Aralık 1989’da Avrupa Komisyonu, bu müracaat konusundaki görüşünü bildirerek, üyelik sürecini kabul edemeyeceğini ve Türkiye’nin ilk olarak ekonomik, sosyal ve siyasal alanda gelişmesi gerektiğini ifade etmiştir (Börekçi & Yurdakul, 2011: 120).

1.4. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

1990-1994 yılları arası dönemi kapsayan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, önceki planların aksine çevre sorunlarını daha ayrıntılı ve geniş bir alanda açıklamıştır. Plan, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda olduğu gibi kalkınma-çevre ilişkisini vurgulamakta fakat farklı olarak; ekonomik politikaların oluşturulma aşamasında çevresel boyutun öne çıkarılması gerektiğini, çevre sorunlarının ortaya çıkmadan öngörülerek önlem alınması gerektiğini ve çevre bilincinin yaygınlaştırılacağını ileri sürmektedir. Ancak 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun çevre konusuna yönelik daha olumsuz bir tavır sergilediği görülmektedir (Görmez, 2020: 142). Ortak Geleceğimiz Raporu’yla birlikte ele alınan ve küresel ölçekte yaygınlık kazanan “Sürdürülebilir Kalkınma” yaklaşımı, ilk defa Altıncı Kalkınma Planı’yla benimsenmiştir. Böylece Türkiye’de, ekonomik büyüme ve çevrenin korunması arasındaki ilişki şekillenmeye başlamış ve bu ilişkinin tüm sektörler ile bütünleşme amacı doğmuştur (Talu, 2006: 21). Ayrıca,

---

¹⁰ Çevresel Eylem Planında bulunan “Çevresel Etki ve Değerlendirme Prosedürünün” ileri sürmüş olduğu kömür, petrol ve nükleer enerji gibi konulara olan bağımlılığın azaltılması, enerjide verimliliğin sağlanması ve atık yönetimi gibi konular baz alınmıştır (Erdem & Yenilmez, 2017: 106).

diğer planlardan ayrı olarak Altıncı Kalkınma Planı'nda içme suyu ve kanalizasyon sistemlerine yönelik özel bir başlık atılmıştır. Kanalizasyon sistemlerine yapılacak olan yatırımların artırılacağı, şehir sularının iyileştirileceği ve su sıkıntısı bulunan bölgelere suyun temin edileceği bildirilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1989: 317). Nitekim Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın temel felsefesi; sürdürülebilir kalkınma kavramını baz alan, insan sağlığı ve doğal kaynak yönetiminde sürekliliği sağlayan ve gelecek nesillere insana yakışır bir çevre bırakan anlayışı ifade edilmektedir. Ayrıca bu planda yer alan en önemli özelliklerden biri de çevreye korumaya yönelik yatırım yapacak olanların teşvik edilmesidir (Mengi & Algan, 2003: 230).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın 4.bölümünde bulunan "Çevre ve Yerleşme" başlığı ile çevre sorunlarına dair ilke ve politikalar ayrıntılı olarak ele alınmıştır (T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, 1989: 312-313):

- Çevre ve insan sağlığının korunması ve ekonomik kalkınmaya yönelik doğal kaynak yönetiminin sağlanması,
- Ekonomi politikalarının tümüne çevrenin entegre edilmesi,
- Oluşabilecek çevresel bozulmalara önceden tedbir alınması,
- Çevreye yönelik bilincin artırılması,
- Çevre standartları oluşturularak, söz konusu standartların dinamik tutulması,
- Denizlerin bulunduğu bölgelerin korunması,
- Kıyı şeridinin korunması ve kamu yararına yönelik plan hazırlanması,
- Su kaynaklarının yönetilmesinde koordinasyonun sağlanması,
- Çevreye yönelik verilerin merkezi yönlendirme ile toplanması,
- Çevre denetleme ve izleme sistemlerinin etkinleştirilmesi,
- Arazilerin planlı ve dengeli kullanımlarının sağlanması,
- Biyolojik çeşitliliğin tahribinin önlenmesi,
- İleride hava kirliliğine yol açabilecek faktörleri takip edebilecek sistemlerin kurulması,
- Kimyasal madde kullanımında rasyonelliğin sağlanması,
- Yabancı ülkelerden gelen atık ve artıkların Türkiye'ye girişinin engellenmesi,
- İleride çevresel problemlere yönelik risk değerlendirilmesinin yapılması,
- Belediyelerin katı atıkları bertaraf edebilecekleri yerlerinin oluşturulması,
- Atıkların sınıflarına göre ayrılıp yok edilmesi ve nükleer tıp atıkları için tank sisteminin oluşturulması,

- Atık su arıtma işlemlerinde biyo-teknolojinin kullanılması,
- Petrol ürünlerine yönelik kalitenin artırılması,
- Enerjinin çevresel boyut göz önünde bulundurularak üretilmesi ve kullanılması,
- Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına yönelik oluşturulan AR-GE faaliyetlerinin hızlandırılması,
- Nükleer ve radyasyon ile çalışan tesislere göre mevzuat geliştirilmesi,
- Büyük hidroelektrik santrallerinin çevreye verdiği zararların azaltılması,
- Avrupa Topluluğu'nun oluşturmuş olduğu çevre politikalarına uyum sürecinin devam etmesidir.

Söz konusu hedef ve ilkelere bakıldığında, Türkiye oluşturmuş olduğu politikalarda sanayileşmenin kalkınma açısından önemini göz önüne almış ve çevre koruma ve ortaya çıkabilecek sorunların tahmin edilerek önceden tedbir alınması gerekliliğine yönelik adımlar atmıştır. Ayrıca, son maddeyle ele alınan AB mevzuatına uyum, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği noktasında uyum konusuna vurgu yapmaktadır.

Türkiye 3-14 Haziran 1992 tarihinde, "Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı'na" katılarak sürdürülebilir kalkınma açısından uluslararası düzeyde önemli bir adım atmıştır. Türkiye, söz konusu konferans sonrası oluşturulan "Rio Bildirgesi", "Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi" ve "Gündem 21'i" onaylamış; "Orman Varlığının Korunmasına İlişkin Bildiri'yi" kabul etmiştir. Fakat yayımlanan bir diğer belge olan "İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ni" imzalamamıştır. Çünkü sözleşmede yer alan, gelişmiş ülkeler (OECD) ülkesinde yer alması ve dolayısıyla CO2 emisyonlarını 2000 yılına geldiğinde 1990 yılı seviyesine indirmesi beklentisini onaylamamıştır (Sencar, 2007: 124).

1.5. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

1996-2000 yılları arasını kapsayan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1994 ekonomik krizinin yansımalarının görüldüğü ve AB üyelik süreciyle beraber "Gümrük Birliği" anlaşmasının ortaya çıkardığı politik ve ekonomik kararların şekillendiği dönemde oluşmuştur¹¹(Talu, 2006: 21). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, sürdürülebilir kalkınmayı doğal kaynak yönetimiyle birlikte ele alarak somut politikaları ortaya çıkaran ve kendinden önceki plandardan farklı olarak, çevresel konuları daha geniş ve ayrıntılı bir biçimde ele alan bir plandır. Planda, gerçekleşen veya gerçekleşmeyen hedefler, kurumların karşı karşıya kaldığı

¹¹ Gümrük Birliği anlaşması süreci, özel sektörlerin uluslararası alanlarda rekabet gücünü korumak amacıyla, uluslararası düzeyde oluşturulan çevresel taahhütlerin dikkate alınmaya başlandığı bir dönemdir (Talu, 2006: 21).

kısıtlamalar ve 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda yer alan mevzuatların dönemin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığı ileri sürülmüştür. Ayrıca, söz konusu plandan önceki planlarda, çevre konusuna yönelik oluşturulan politikalar “onarımçı politikalar” iken; Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'yla birlikte bu politikaların yerini “önleyici politikalar” almıştır (Çelikyay, 2021: 197). Nitekim bu noktada, ekonomik sektörlerin ortaya çıkarmış veya çıkaracak olduğu çevresel zararları önlemek adına, çevre politikalarında “sürdürülebilir kalkınma” ve “kirleten öder” ilkelerini benimseyecekleri ifade edilmiştir (Sencar, 2007: 124-125). Bunun yanı sıra çevre konusundaki asıl sorunun “yönetim sorunu” olduğu ileri sürülerek, çevresel yönetimde “emir vererek yaptırma” politikalarından ziyade “özendirerek oluşturma” politikaları tercih edilmiştir (Çelikyay, 2021: 197). Bu kapsamda belirlenen hedefler, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın 3. bölümünde amaç, ilke ve politikalar başlığı altında ele alınmıştır (T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, 1995: 191-194):

- Sürdürülebilir kalkınma kapsamında, insan ve çevre sağlığına zarar vermeden devamlı bir ekonomik kalkınma sağlayabilecek şekilde doğal kaynakların yönetilmesi ve gelecek nesillere insana yakışır düzeyde bir çevre bırakılması,
- Çevreyi koruma anlayışının ekonomik, sosyal, ticari ve siyasi yönden birbiriyle uyumlu olarak ele alınması ve çevreyi kirletenlerin elde edeceği haksız rekabetin engellenmesi,
- Çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalarla uyumlu araçlardan faydalanması,
- Küresel ölçekte kirliliğin engellenmesine katılım sağlanması,
- Ülkeye girebilecek yabancı atık ve artıkların yasaklanması, ülke içinde oluşan atıkların azaltılması ve geri dönüşümünün sağlanması,
- Oluşturulan çevre mevzuatındaki açık ve karışıklıkların giderilmesi,
- Çevre ve kalkınma konularıyla ilgilenen kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonun sağlanması,
- Ülkelerarası çevre sorunlarının çözümünün sağlanması,
- Çevre sorunlarına yönelik politikaların AB ve uluslararası standartlara paralel olarak belirlenmesi,
- Genel bütçe içerisinde çevre için ayrılan yatırımların artırılması,
- Milli gelir hesapları içerisine çevrenin dahil edilmesi,
- Sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda çevre bilincinin oluşturulması için eğitim verilmesi,
- Çevresel sorunların önlenmesine yönelik çözüm ile ilgili hukuksal düzenlemeler arasındaki çelişkilerin ortadan kaldırılması,

- Erozyonla mücadelenin hızlandırılması,
- Çevresel sorunlara yol açmayacak davranışların yaşamın tümüne dahil edilmesi,
- Kirlilikle mücadeleye yönelik etkinliğin sağlanması,
- Arıtma tesislerinin geliştirilmesi.

Tüm bu ilke ve politikaların yanında Yedinci Kalkınma Planı'yla birlikte, ekonomik ve sosyal yatırımların uygulanmasında çevrenin dikkate alınmasına yönelik kullanılan en önemli metotlardan biri olan “Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği (ÇED)” yürürlüğe girmiş ve Anayasa'da çevre konusuyla ilgili maddelerde, sürdürülebilir kalkınmaya yönelik değişikliklerin yapılma ihtiyacı bildirilmiştir. Ayrıca, 2872 sayılı “Çevre Kanunu¹², 6831 sayılı “Orman Kanunu¹³, 2634 sayılı “Turizmi Teşvik Kanunu¹⁴, 3194 sayılı “İmar Kanunu¹⁵ ve 2863 sayılı “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu¹⁶ “ çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik günün koşullarına göre düzenlemelerin yapılması taahhüt edilmiştir (T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, 1995: 191-194).

1992 yılında düzenlenen “Dünya Çevre Konferansı” sonucu ortaya çıkan çevre ve kalkınma konularına yönelik, “Rio Deklarasyonu” ve “Gündem 21'in” yayımlanmasıyla; BM üye ülkeleri, kendi “Ulusal Eylem Planı” ve “Ulusal Gündem 21”lerini düzenlemek ve uygulamakla yükümlendirilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye, söz konusu plan döneminde Gündem 21'in ileri sürmüş olduğu ilkeleri uygulayabilmek adına “Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP), “Ulusal Gündem 21” ve “Yerel Gündem 21” adında uygulama araçlarını ortaya çıkarmıştır (Yoğurtçuoğlu, 1999: 2).

1.5.1. Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP)

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde çevresel politikaların tespit edilmesi ve çözüm önerilerinin oluşturulmasına yönelik, Çevre Bakanlığı'nın teknik desteği ve Dünya Bankası'nın finansmanı ile hazırlanan, 1998 yılında ise Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı

¹² 1983 yılında resmi gazetede yayımlanan bu kanunun amacı, var olan tüm canlıların ortak varlığı olan çevrenin, çevre ve kalkınma ilkeleri kapsamında sürdürülebilirliğinin korunmasına yönelik önlemlerin alınmasıdır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Sistemi, 1983a).

¹³ 1956 yılında yayımlanan bu kanunun amacı, ormanların korunması ve genişletilmesine yönelik kanun çıkarmak, tedbir almak ve yanan yerlerde yeni ormanların yetiştirilmesidir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Sistemi, 1956).

¹⁴ 1982 yılında yayımlanan bu kanunun amacı, turizmin düzenlenmesi, geliştirilmesi ve kapsamlı bir işleyişe yönelik tedbirlerin alınmasıdır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Sistemi, 1982).

¹⁵ 1985 yılında yayımlanan bu kanunun amacı, yerleşim yerlerinin yapılaşmasında; plan, sağlık, fen ve çevre koşullarına uygun faaliyetlerin sağlanmasıdır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Sistemi, 1985).

¹⁶ 1983 yılında yayımlanan bu kanunun amacı, korunma ihtiyacı bulunan taşınır/taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının belirlenerek, yapılacak olan faaliyetlerin düzenlenmesi ve buna yönelik karar alıcıların kurularak görevlendirilmesidir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Sistemi, 1983b).

tarafından basılan “Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP)”, Türkiye’nin en kapsamlı çevresel politika dokümanıdır. Pek çok alan ve sektörde, çevre ve kalkınma politikalarının birbiriyle uyumlu hareket edebilmesi için bir takım eylemleri içeren UÇEP, yasal bir bağlayıcılığa ve dolayısıyla hukuki bir yaptırıma sahip değildir. Mevcut kaynakların en verimli şekilde kullanılması ve çevresel yatırımların yönlendirilmesi¹⁷ amacıyla hazırlanan UÇEP, bir nevi “hükümet iş planı” niteliğindedir. Bu da özellikle “bütçe zarfı” noktasında UÇEP’in çevre konusunda neler yapabileceğine yönelik politika ve uygulama gereksinimini göstermektedir. Bu doğrultuda, söz konusu eylem planının yaptırım içermemesi, Türkiye için büyük bir kayıp olarak ifade edilmektedir (Talu, 2006: 21-22).

UÇEP önceki çalışmalardan farklı olarak, kalkınma ve çevre konularını bütünleştirmeye yönelik adımlar atmaktadır. Dolayısıyla, hazırlık aşamasında bir takım stratejik hedefler belirlenmiştir. Bu hedefler (Aksu, 2011: 20; Yoğurtçuoğlu, 1999: 7):

- Yaşam kalitesine yönelik iyileştirme faaliyetlerinin yapılması,
- Mevcut ve ileride oluşabilecek olan kirliliğin önlenmesi,
- Doğal kaynakların bilinçli bir şekilde kullanımının sağlanması,
- Çevresel konulara yönelik bilincin geliştirilmesi ve duyarlılığın sağlanması,
- Çevre yönetiminin düzenlenmesi ve oluşabilecek tehlikelerin en aza indirilmesi,
- Alt yapı hizmetlerine yönelik erişim kolaylığının sağlanması,
- Ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerde sürdürülebilirliğin sağlanmasıdır.

Söz konusu hedeflerin gerçekleştirilmesi için hazırlanacak olan eylem planları, sadece kısa dönem (UÇEP’in ilk beş yıllık kısmı) ve orta dönem (UÇEP’in ilk on yıllık kısmı) için oluşturulmuştur. Ayrıca birçok temsilcinin katılımıyla hazırlanan bu plan, Türkiye açısından sürdürülebilir kalkınmaya yönelik oluşturulan politikaların eyleme dökülmesi noktasında öncelikleri belirlediğinden dolayı büyük bir öneme sahiptir. Nitekim, geçen süreç içerisinde yapılan tüm çalışmaların ve gerçekleşen uygulamaların ne düzeyde yerine getirildiğine dair bir ölçüm mekanizması bulunmadığından dolayı başta ölçülememiş fakat daha sonra söz konusu hedeflere ulaşamadığı ileri sürülmüştür (Mengi & Algan, 2003: 230-235; Talu, 2006: 22).

---

¹⁷ UÇEP’in çevresel yatırımlarını yönlendirdiği ve yoğunlaşarak öncelik verdiği dört alan mevcuttur. Bu alanlar; kentsel çevre, tarihi ve kültürel alanların korunması, kıyı ve denizlerin korunması ve son olarak doğal kaynak yönetimidir (Talu, 2006: 22).

1.5.2. Ulusal Gündem 21

Rio Konferansı sonrası kabul edilen Gündem 21 Eylem Planı'nın faaliyete geçebilmesi için Türkiye'de toplumsal uzlaşma ve yerel ortaklık olarak ortaya çıkarılan Ulusal Gündem 21 belgesinin temel felsefesi, sürdürülebilir kalkınmaya yönelik plan ve politikaların ulusal uygulamalara yansıtılması ve bu plan ve politikaların sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda değiştirilerek çevrenin etkin bir şekilde ele alınması şeklindedir (Sencar, 2007: 140; Demirayak, 2002: 19). Sürdürülebilir kalkınma bağlamında bir toplumsal uzlaşma belgesi niteliğinde olması gereken bu belgenin, UÇEP'ten önce çıkarılması gerekirdi. Böylece, ulusal ölçekte genel bir anlayış kabul edilecek ve söz konusu belge kabul edildikten sonra bu belgenin vurguladığı alanlarda hükümet, özel sektör ve diğer aktörler somut bir faaliyet stratejisi hazırlamış olacaktır. Fakat 1998 yılında UÇEP'in hazırlanmasından iki yıl sonra Ulusal Gündem 21 projesi tamamlanmıştır. Hazırlanan bu belge, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınmaya yönelik karşılaşmış olduğu sorunları 22 başlık altında toplamıştır¹⁸(Mengi & Algan, 2003: 236-237). Ulusal Gündem 21, söz konusu bu sorunların sosyal ve ekonomik faaliyetlere bağlı olarak ortaya çıktığını ve kalkınma politikalarıyla beraber ele alınması gerektiğini ileri sürmekte ve ileri sürmüş olduğu bu yaklaşım iki noktada yoğunlaşmaktadır (Demirayak, 2002: 20):

- Ekonomik ve toplumsal kalkınmayla tarihi ve doğal çevrenin korunma süreçlerinin bir arada ele alınması,
- Çevrenin korunması, yönetilmesi ve denetlenmesinde, toplumun her kesiminden kişilerin katılımı ve işbirliğinin sağlanmasına yönelik engellerin kaldırılmasıdır.

Ulusal Gündem 21'de ele alınan hedef ve yaklaşımlara ulaşmaya yönelik uygulama veya izleme eylemlerinin gerçekleştirilmemesi, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma konusunda ortaya koymuş olduğu belgenin yalnızca kağıt üzerinde kaldığını ve herhangi bir faaliyette bulunmadığını göstermektedir (Mengi & Algan, 2003: 238).¹⁹

---

¹⁸ Bu sorunların bir kaçı "Karar Alma Süreçlerinde Çevre ve Kalkınmanın Entegrasyonu", "Çevre ve Ticaret", Nüfus ve Sürdürülebilir Kalkınma", "Sağlık", "Katı Atık Yönetimi", "Sürdürülebilir Kalkınma ve Özürlüler" şeklinde sıralanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Mengi & Algan, 2003: 237.

¹⁹ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Çünkü söz konusu bu plan, UÇEP'in güncelleştirilmesi gerektiğini ileri sürerken, Ulusal Gündem 21'e dair hiçbir bilgiye yer vermemiştir (Mengi & Algan; 2003:238).

1.5.3. Yerel Gündem-21

Gündem 21'in 28. bölümünde ele alınan Yerel Gündem 21, yerel yönetimin halka en yakın yönetim kademesi olarak sürdürülebilir kalkınmaya yönelik yaşamsal faaliyetlerin vurgulamakta ve bu bağlamda dört temel hedefi ortaya koymaktadır (Kuluçlu, 2011: 184):

- Her ülkedeki yerel yönetimlerin, kendi halkları ve katılımcılarıyla bir süreç içerisine girerek, kendi kentleri için Yerel Gündem 21'e yönelik ortak bir görüş benimsemeleri,
- Uluslararası topluluklar ve yerel yönetimler arasında işbirliğinin artırılmasının teşvik edilmesi,
- Tecrübe ve bilgi aktarımının artırılması amacıyla yerel yönetim temsilcileri arasında koordinasyonun sağlanması,
- Her ülkenin yerel yönetimlerinden uygulama noktasına kadar geçen süreçlerine kadınların ve gençlerin etkin bir şekilde katılımlarının sağlanmasına yönelik programların düzenlenmesi.

Yerel Gündem 21, Türkiye'de 1997 yılının sonunda BM Kalkınma Programı'nın (UNDP) desteğiyle birlikte, Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği (IULA-EMME), Doğu Akdeniz ve Ortadoğu Bölge Teşkilatı'nın bir araya gelmesiyle yürütülen "Türkiye'de Yerel Gündem 21'lerin Teşviki ve Geliştirilmesi" projesi, T.C. Bakanlar Kurulu kararıyla başlatılmıştır. Başlatılan bu proje 2 yıl süren uygulama döneminin sonunda, Aralık 1999'da tamamlanmıştır. 2001 yılına gelindiğinde söz konusu proje, UNDP tarafından dünyanın en başarılı uygulaması olarak seçilmiş ve 2002 yılında BM Johannesburg Zirvesi'nde "en iyi uygulama" örnekleri arasında yer almıştır (Emrealp, 2005: 30-33). Projenin başarıya ulaşmasıyla, UNDP projenin ikinci aşamasına destek vermiş ve "Türkiye'de Yerel Gündemlerin Uygulanması" başlığını taşıyan ikinci aşama projesi 2000 yılında başlamıştır. İkinci aşamada yerel yönetim sayısının elliye geçmesiyle Yerel Gündem 21 uygulaması "proje" niteliğinden çıkarılarak uzun süreli bir "program" niteliğine dönüşmüştür. Türkiye'deki Yerel Gündem 21'in uygulama alanı, kentlerin kendilerine ait koşulları, değerleri ve önceliklerini ele alarak tek bir modelden ziyade her bir kentin özelliğine, yapı ve işleyişine göre değişiklik gösteren fakat ana hatlarıyla birbirine benzeyen modellerden oluştuğu görülmektedir (Deniz, 2013: 397).

Söz konusu kalkınma planı döneminde, Türkiye'de 1996 yılında "BM İnsan Yerleşmeleri Konferansı- Habitat II" düzenlenmiştir. Ayrıca 1997 yılında "ÇED Yönetmeliği" tekrar düzenlenmiş ve 1998 yılında ise Türkiye, başta Afrika olmak üzere "Ciddi Kuraklık ve

Çölleşmeye Maruz Kalan Ülkelerde Çölleşme İle Mücadele” eden ülkeler için yapılan “Birleşmiş Milletler Sözleşmesi’ni” onaylanmıştır (Sencar, 2007: 142).

1.6. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

2001-2005 yılları arası dönemi kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye'nin yapısal sıkıntılarının sürdüğü, dünyada ise ekonomik ve sosyal bakımdan değişimlerin yaşandığı bir dönemdir (Talu, 2006: 22). Söz konusu bu plan, 2023 yılına kadar olan dönemi içeren temel hedef ve stratejileri içermektedir (Mengi & Algan, 2003: 238). Planda, “Çevre” başlığı kapsamında çevresel sorunların çözümüne dair mevzuatta ve kurumsal yapıda önemli gelişmelerin elde edildiği ve UÇEP'in hazırlandığı ifade edilmiştir. Çevresel sorunlara karşı olumlu gelişmeler yaşanmasına rağmen sorunların devam ettiği ileri sürülmüş ve sürdürülebilir kalkınma amacına yönelik ilke ve politikalar genişletilmiştir. Bu ilke ve politikalar (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2000: 187-189):

- İnsan sağlığı ve ekolojik dengeyi korumak ve sosyo-ekonomik gelişmeleri sağlamak,
- UÇEP doğrultusunda benimsenen temel faaliyetlerin belirlenerek ilgili gruplar arasında koordinasyon sağlanacak,
- UÇEP'in uygulamalarının sürdürülebilir kalkınma göstergeleri kapsamında güncelleştirilerek yasallaşması sağlanacak,
- Çevresel yönetim geliştirilerek ilgili araçların kullanımında etkinlik sağlanacak,
- Çevresel politikalar ile sosyo-ekonomik politikaların entegrasyonunda ekonomik araçlar kullanılacak,
- Çevre sorunlarının çözümüne yönelik hazırlanan uzun dönemli politika ve stratejiler uluslararası standartlar ile uyum sağlayacak,
- Çevre ve kalkınma konularına yönelik bilgi ve veri sistemleri oluşturulacak,
- Doğal kaynak kullanımında sürdürülebilirlik teşvik edilerek biyolojik çeşitlilik korunacak ve “Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı” yürürlüğe konulacak,
- Çölleşme ve erozyonla mücadele etmek ve çölleşmeyle mücadeleye yönelik “Ulusal Çölleşme Eylem Planı” hazırlanacak,
- Kamu ve özel sektörde çevresel duyarlılık artırılacak,
- Hava kirliliği iyileştirilecek,
- Belirlenecek olan sanayi politikalarında ve yatırımlarında çevre dostu teknoloji teşvik edilecek,

- ÇED'in yaygınlaştırılmasına yönelik düzenlemeler yapılacak,
- Biyo-teknolojik uygulamalar sonucu ortaya çıkabilecek biyo-güvenlik riskleri önlenecek,
- Küresel iklimin korunmasına yönelik sorumluluklar yerine getirilecek,
- Sera gazı emisyonlarının azaltılması amacıyla enerji verimliliği artırılabacaktır.

Tüm bu ilke ve politikalara ek olarak, söz konusu planda; Çevre Kanunu'nun düzenleneceği, Biyo-güvenlik Yasası'nın çıkarılacağı ve bu bağlamda Ulusal Biyo-güvenlik kurulunun oluşturulacağı bildirilmiştir. Ayrıca sürdürülebilir kalkınmaya yönelik kanunlarda olumlu düzenlemelerin yapılacağı taahhüt edilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2000: 189).

1.7. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)

Nüfus artışı ve sanayileşmenin hızla ilerlemesi doğal kaynaklara yönelik baskıyı iyice artırmış ve sürdürülebilir üretim ve tüketim konusunda kurum ve kuruluşlar arası koordinasyon sağlanamamıştır. Ayrıca AB'ye uyum süreciyle paralel olan bu dönemde; atık yönetimi, doğanın korunması ve çevresel etki değerlendirmelerinde olumlu adımlar atılmasına rağmen çevresel konularda henüz istenilen düzeye ulaşılamamıştır (T.C. Resmi Gazete, 2006: 28). Dolayısıyla, tüm bu süreç ele alındığında, 2007-2013 yılları arasını kapsayan Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, AB politikalarına paralel olarak hazırlanmış ve plan, program, strateji ve politikalarda işleyiş düzeyi olarak AB baz alınmıştır. Söz konusu plan, AB'nin yasal, kurumsal ve mali unsurlarına uyumlu olduğundan, Türkiye'de ilk kez bir kalkınma planı öncekilerden farklı olarak 7 yıllık bir periyodu kapsamaktadır. AB'nin Türkiye'den beklentileri göz önüne alınarak hazırlanan bu plan, her alanın tek tek ele alındığı geleneksel kalkınma yaklaşımından ziyade, "gelişme eksenleri"²⁰ benimsenmiş ve sektörler bu eksen içerisinde yer almıştır (Talu, 2006: 23).

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda "Çevrenin Korunması ve Kentsel Altyapının Geliştirilmesi" başlığıyla ele alınan ve Türkiye'nin çevre politikasını oluşturan hedefler (T.C. Resmi Gazete, 2006: 73-75):

---

²⁰ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında yer alan amaçları ifade eden bu eksen, Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın da stratejik amaçlarını oluşturmaktadır. Söz konusu strateji, hedefler ile imkan ve kaynaklar arasında dengeli bir ilişki sağlayarak gerçekleştirilebilir önceliklere odaklanılacaktır. Fakat ilerleyen zamanlarda söz konusu dengenin sağlanamadığı ve yapılan uygulamaların çevre politikaları aleyhine gerçekleştiği görülmüştür (Talu, 2006: 23-24).

- Gelecek kuşakların gereksinimleri göz önünde tutularak doğal kaynak yönetiminin adil kullanımının sağlanması,
- Çevreye konusuna yönelik uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi,
- Sektörlerin yatırım, üretim ve tüketim süreçlerinde AB'nin "kirleten öder" ilkesinin benimsenmesi,
- Çevreye yönelik düzenlemelerin etkili ve kesintisiz olarak uygulanması,
- Çevresel altyapı yatırımları konusunda yerel yönetimler arası koordinasyonun sağlanarak mahalli idarelerin kurulması,
- Çevre ve kalkınmaya yönelik izleme, denetleme ve raporlama altyapısının kurulması,
- Türkiye'de bulunan biyolojik çeşitlilik ve genetik kaynakların korunması,
- Biyo-güvenlik ve genetiği değiştirilmiş organizmalara yönelik risklerin azaltılması,
- Türkiye'nin mevcut durumu göz önüne alınarak sera gazı emisyonlarının azaltılması için ileri sürülen politikaları açıklayan Eylem Planı'nın hazırlanması ve BMİDÇS'ye yönelik yükümlülüklerin yerine getirilmesi,
- Çevreye duyarlı sektörlerin ekolojik unsurları koruma ve kullanma dengesinin gözetilmesi,
- Sanayi üretimi sonucu ortaya çıkan atıkların azaltılması,
- Kentsel altyapı yatırımlarına yönelik belediyelere mali ve teknik danışmanlık hizmetinin sağlanması,
- Çevrenin korunmasına yönelik finansman stratejilerinin belirlenmesi,
- Çevresel müdahaleye yönelik altyapı tesislerinin yapım, bakım ve işletimi konusunda mevcut şartlara en uygun sistem ve teknolojilerin kullanılması,
- Ülkede su kaynaklarının etkin kullanımının sağlanması,
- Su kaynaklarının korunması ve atık suların arıtıldıktan sonra kullanımının teşvik edilmesi,
- Evsel atıklara yönelik etkin bir yönetimin sağlanması; evsel olmayan atıkların ise üretiminin azaltılması ve bertaraf sistemlerinin oluşturulması,
- Çevresel yatırımlara özel sektörün dahil edilerek yeni finansman yöntemlerinin oluşturulması,
- Çevresel altyapı konusunda belediye kapasitelerinin geliştirilmesi,
- Çevre bilincinin yaygınlaştırılması amacıyla eğitim ve kamuoyu bilgilendirme çalışmalarının düzenlenmesidir.

1.8. Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)

TBMM Genel Kurulu tarafından 2 Temmuz 2013 tarihinde kabul edilen ve 6 Temmuz 2013 tarihinde ise Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2014-2018 dönemini kapsamaktadır. 2023 hedefleri doğrultusunda hazırlanan bu plan, çevrenin korunması, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, yenilenebilir enerji, çevre dostu teknoloji ve çevreye duyarlı tarım sektörü gibi unsurları kapsayarak uluslararası işbirliğinin önemini vurgulamaktadır (Acar & Çağlar, 2013: 1-23). Önceki kalkınma planlarına nazaran çevresel konulara daha fazla yer veren ve insanların yaşamsal faaliyetlerini sürdürdüğü yerin kalitesinin kalkınma ve refah göstergelerinin temelini oluşturduğunu ifade eden söz konusu bu plan, “Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre” başlığıyla Türkiye’nin çevre politikasına yönelik hedefleri belirtmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 117). Ayrıca “Çevrenin Korunması” başlığı altında genel durum analizi yapılan Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, çevresel konularda olumlu adımların atılmasına rağmen çevreye yönelik baskıların halen daha devam ettiği ileri sürülmüştür. Nüfusun hızla artması, ekonomik büyüme, üretim ve tüketim kalıplarındaki anti-sürdürülebilir alışkanlıklar ve çevre ve doğal kaynak yönetimindeki koordinasyonun tam olarak sağlanamaması gibi unsurlar çevre üzerindeki baskıları artırmaktadır. Bu doğrultuda, Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda yer alan Türkiye’nin çevresel politikasına yönelik belirlenen amaç ve hedefler (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 136-138):

- Ekonomik ve sosyal yönden gelişme sağlanırken toplumsal çevre bilincinin artırılması, mevcut ve gelecek kuşakların sınırlı doğal kaynaklarının kullanımının güvence altına alınmasına yönelik çevrenin korunması ve kalitenin artırılması,
- Enerji, tarım, hizmet ve kentleşme gibi alanlarda yeşil yatırımların yapılması,
- Çevre yönetimi konusunda eksikliklerin giderilmesi, denetim mekanizmasının geliştirilmesi ve özel sektör, yerel yönetim ve sivil toplum kuruluşlarının rolünün artırılması,
- Sürdürülebilir şehir oluşturmaya yönelik atık ve emisyonların azaltılması ve konutların çevre dostu malzemeler ile inşa edilerek yaşam kalitesinin artırılması,
- Üretim ve hizmet sektöründe yenilenebilir enerji kaynaklarının tercih edilmesi, ekoverimliliğin denetlenmesi ve çevresel markaların teşvik edilmesi,
- Sürdürülebilir üretim ve tüketim alışkanlıklarının benimsenmesi,
- Doğal kaynak ve ekosistem hizmetlerinde değer ölçüm yapılarak politikaların oluşturulması ve uygulanması,

- Tüketim kalıplarında sürdürülebilirliğin desteklenmesi ve çevresel bilincin yaygınlaştırılması,
- Biyolojik çeşitliliğin korunması, sürdürülebilir kullanılması ve geliştirilmesinin sağlanması,
- İklim değişikliğiyle mücadele konusunda küresel yapının gözetilmesi ve söz konusu yapıya uyumlu hareket edilmesi,
- Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik iş alanları, araştırma-geliştirme faaliyetleri ve yenilikçi yaklaşımların desteklenmesi.

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda doğal afetlere yönelik durum analizinin yapıldığı "Afet Yönetimi" başlığı altında, doğal afetlerin sosyal, ekonomik ve ekolojik yapıya vermiş olduğu zararlar açıklanmıştır. Bu kapsamda, afet yönetimi vurgulanmış, doğal afetleri önlemeye ve mevcut zararları ortadan kaldırmaya yönelik politikaların önemi bildirilmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 139). Genel olarak bakıldığında, Onuncu Kalkınma Planı, Türkiye'nin önceliklerini ele alan özgün bir strateji ve politika belgesi niteliği taşımaktadır. Ülkenin gelecekteki temel meseleleri olan nitelikli insan, yenilikçi ve istikrarlı büyüme, sürdürülebilir çevre, kalkınma için uluslararası işbirliği ve uyum gibi unsurlar planda ele alınmış ve bu doğrultuda yaklaşımlar belirlenmiştir (Acar & Çağlar, 2013: 10).

1.9. On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)

On Birinci Kalkınma Planı, 15 yıllık bir perspektifin 2019-2023 dönemini kapsayan ilk beş yıllık dilimi, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanmış ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet sisteminin ilk kalkınma planı olarak ortaya çıkmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 1). Söz konusu Planla, Türkiye'nin uluslararası ölçekte konumunu yükseltmek; halkın refah seviyesini artırmak; eğitim sistemine yönelik yenilikler getirerek beşeri sermayenin milli teknoloji hamlesiyle teknoloji ve yenilikleri artırmak; her alanda verimlilik artışı sağlayarak milli teknolojiyle beraber küresel piyasalarda rekabetçi üretim yapan bir ekonomiye ulaşmak; "Yaşanabilir Şehirler ve Sürdürülebilir Çevre" alanında gerekli davranışlar sergileyerek kent ve kırsal alanlarda yaşayan insanların yaşam kalitesini iyileştirmek amaçlanmaktadır (Akalin, 2021: 37). Her alanda verimliliği artırmaya vurgu yapan bu plan, "daha çok değer üreten, daha adil paylaşan, daha güçlü ve müreffeh Türkiye" vizyonunu gerçekleştirmeye yönelik beş temel eksen belirlemiştir²¹. Bu eksenlerden

²¹ İstikrarlı ve güçlü ekonomi, rekabetçi üretim ve verimlilik, nitelikli insan ve güçlü toplum, yaşanabilir şehirler ve sürdürülebilir çevre ile hukuk devleti, demokratikleşme ve iyi yönetim eksenleri olmak üzere beşe ayrılmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 2).

biri olan “Yaşanabilir Şehirler ve Sürdürülebilir Çevre” başlığı altında, ilk olarak mevcut durum analiz edilerek söz konusu sorunlar sekiz başlık altında ele alınmış ve sorunlara yönelik çözüm politikaları geliştirilmiştir²². Genel olarak bu başlıklar kapsamında, ekonomik ve sosyal fayda artırılırken aynı düzeyde çevrenin korunması, çevre bilincinin artırılması, çevresel sürdürülebilirliğin ve doğal kaynak yönetiminin sağlanması, barınma alanlarında yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ve gelişmişlik düzeyleri açısından farklılık gösteren bölgeler arası dengenin sağlanmasına dair hedef ve politikalar öncelikli olarak belirlenmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 2, 157-172).

Önceki kalkınma planlarında da yer alan benzer hedefler, uygulanan politikalarda devamlılığın ve istikrarın sağlanamadığını göstermektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin asıl problemi, sınırlı kaynakların etkin kullanımına yönelik yanlış adımların atılması ve ilgili kurum ve kuruluşlar arası sağlıklı iletişimin varlığıdır. Dolayısıyla yapılan yanlış eylemler ve oluşturulan politikaların istikrarsızlığı, kentsel ve çevresel sorunları daha da artırmaktadır. Uluslararası politikalara uyumdan ziyade ülkenin kendi önceliklerini göz önünde bulundurarak bir politika oluşturması, çevresel ve kentsel sorunların çözümü için etkili bir eylemdir. Kentleşme oranının hızla arttığı bir dönemde yürürlüğe giren On Birinci Kalkınma Planı'nın, politika öncelikleri açısından sergilemiş olduğu tutum ve kurumsal yapı içerisinde düzenlemeye giderek merkezi-yerel ilişkilerinde koordinasyonu sağlaması sorunların çözümüne yönelik ciddi bir adımdır.

1.10. On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)

Ulusal ve uluslararası ölçekte yaşanan ekonomik dalgalanmalar, salgın hastalıklar, küresel tedarik zincirinde ortaya çıkan kırılmalar ve doğal afetlerin meydana getirdiği gıda, su ve enerji krizleri Türkiye’de de toplumsal refah ve kalkınma sürecini olumsuz yönde etkileyerek belirsizlikleri beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda, Cumhuriyetin 100. yılında Türkiye potansiyelini harekete geçiren ve hem sürdürülebilir hem de kapsayıcı bir büyüme hedefini gerçekleştirmeye yönelik TBMM tarafından 31 Ekim 2023 tarihinde kabul edilen ve 1 Kasım 2023 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 12. Kalkınma Planı, 2053 vizyonu doğrultusunda hazırlanmıştır. Söz konusu bu kalkınma planı, Türk milletinin değer ve beklentileri temelinde kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesine yönelik kapsamlı bir yol haritası niteliğindedir. (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023: 1-2). İki

---

²² Bölgesel gelişme, şehirleşme, konut, kentsel dönüşüm, kentsel altyapı, kırsal kalkınma, çevrenin korunması ve afet yönetimi olmak üzere sekiz başlıkta çözüm politikaları belirlenmiştir. Söz konusu amaç ve politikalara yönelik detaylı bilgi için bkz: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 157-172.

bölümden oluşan 12. Kalkınma Planının ilk bölümünde; küresel ölçekte yaşanan gelişmeler, eğilimler ve Türkiye üzerine etkilerinden bahsedilerek, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve çevresel alanlardaki mevcut durumu detaylı bir şekilde ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Türkiye'nin uzun vadeli (2024-2053) gelişme stratejisi, temel hedef ve ilkeleri ve bu doğrultuda uygulanacak olan politikaları üç başlık altında detaylı bir şekilde ele alınarak açıklanmıştır.

12. Kalkınma Planı'nın ikinci bölümünde sürdürülebilir kalkınmaya yönelik iklim yoğunluğunun analizi ve değerlendirmeleri “Yeşil ve Dijital Dönüşümle Rekabetçi Üretim²³” ve “Afetlere Dirençli Yaşam Alanları, Sürdürülebilir Çevre²⁴” başlıkları kapsamında ele alınmaktadır. Ayrıca söz konusu planın genelinde, birçok sektörde iklim değişikliği unsurunun belirleyici bir faktör olduğu vurgulanmakta ve iklim değişikliğiyle ilgili hususlara doğrudan yer verilmektedir.²⁵ Sürdürülebilir kalkınma kapsamında “Çevrenin Korunması” başlığına yer veren bu planda amaç, politika ve tedbirler açıklanmıştır. Bu çerçevede; iklim değişikliğiyle mücadeleyle yönelik düşük karbonlu bir ekonomiye geçilmesi, sosyal adalet anlayışı kapsamında çevre ve doğal kaynakların korunarak yönetilmesi ve toplumsal çevre bilincinin yaygınlaştırılarak çevresel duyarlılığın artırılması amacı temelinde bir takım politika ve tedbirler ileri sürülmüştür (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023: 210-212):

- İklim risklerine karşı mücadele etmek için uluslararası düzeyde iklim değişikliğiyle ilgili müzakereler, Paris Anlaşması ve Türkiye Ulusal Katkı Beyanı kapsamında ulusal koşullar göz önüne alınarak sera gazı emisyonlarının azaltılması ve iklim değişikliğine yönelik uyum eylemlerinin güçlendirilmesi için ilgili paydaşların işbirliği içerisinde yol haritası hazırlanarak mevzuatta düzenlemelerin yapılması ve kurumlar arası uyumun sağlanması,
- Kaynakların daha verimli ve etkin kullanımının sağlanabilmesi için döngüsel ekonomiye geçiş doğrultusunda sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarının benimsenmesi,
- Kimyasalların çevre ve insan sağlığına yönelik etkilerinin en aza indirilebilmesi için etkin bir yönetim modelinin sağlanması,

---

²³ Bu başlık altında ele alınan konular; İmalat Sanayii, Öncelikli Gelişme Alanları, Sektörel Politikalar ve Devlet Yardımları başlıklarıyla derinlemesine incelenmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023: 80-153).

²⁴ Bu başlık altında ele alınan konular; Afet Yönetimi, Kentsel Dönüşüm, Şehirleşme, Konut, Çevrenin Korunması, Kentsel Altyapı, Bölgesel Gelişme ve Kırsal Kalkınma olacak şekilde sekiz başlık altında ele alınmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023: 207-226).

²⁵ 12. Kalkınma Planında genel olarak iklim değişikliğiyle mücadele etmeye yönelik birçok strateji ve politikalar bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023.

- İklim değişikliğiyle mücadele kapasitesinin artırılması ve toplumsal bilincin yaygınlaştırılması,
- Yeşil dönüşüm süreçlerinin desteklenmesi ve rekabet gücünün sağlanması için ulusal karbon fiyatlandırma araçlarının geliştirilmesi,
- İklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik azaltım ve uyum süreçlerinin sağlanabilmesi için sürdürülebilir finansman modellerinin geliştirilmesi ve yeşil finansmana erişim olanaklarının artırılması,
- Kara ve deniz ekosistemleriyle ekosistem hizmetlerinin iyileştirilmesi ve sürdürülebilir kullanımının sağlanarak biyolojik çeşitliliğin korunması,
- Hava kirliliğinin önüne geçilmesi ve hava kalitesinin iyileştirilmesine yönelik hava kalitesi yönetim uygulamalarının geliştirilmesi,
- Çevresel gösterge ve veri setlerinin uluslararası standartlara uygun bir şekilde üretiminin ve paylaşımının sağlanması, takip edilmesi ve değerlendirme sistemlerinin geliştirilmesidir.

2. Türkiye'nin Çevre Mevzuatı

Çevre konusunda yaşanan problemler ve bu problemlerin ciddi boyutlara ulaşmasıyla çevre politikalarının yeterli olmaması, söz konusu politikaların yanında bir takım hukuksal ve kurumsal düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin hazırlamış olduğu çevre mevzuatı kanunlar, yönetmelikler, tebliğler, genelgeler ve taslaklardan oluşmakla birlikte, çevre mevzuatına yönelik ilk yasal düzenleme 1982 Anayasası içerisinde daha sonra ise 1983 yılında çıkarılan 2872 sayılı Çevre Kanunu içerisinde yer almaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2018a). Çevre konusuna yönelik doğrudan düzenlemelerin yer aldığı ilk Türk anayasası olan 1982 Anayasası'yla birlikte, çevre koruma kavramı ilk defa anayasaya girmiştir. 1982 Anayasası'nın 23, 44, 45, 57, 63 ve 169. Maddelerinde çevre konusuna yönelik dolaylı hükümlerin yer almasının yanı sıra söz konusu kanunun 56. Maddesinde çevre hakkı doğrudan ele alınmıştır (Görmez, 2020: 146). 1982 Anayasası'nın 56.maddesinin 1. fıkrasına göre, “*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir*”. Söz konusu maddesin 2. fıkrası “*Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir*” hükmü yer almaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982). Ayrıca 1982 Anayasası'nda; çevre konusuna yönelik olarak, kamunun yararı, kamusallaştırma, tarih, doğal ve kültürel varlıkların korunması, toprak mülkiyeti ve yargı gibi düzenlemeler de bulunmaktadır (Talu, 2006: 37). 1982 Anayasası'nın 56.maddesini baz alarak çıkarılan “2872 sayılı Çevre Kanunu” 11 Ağustos

1983 tarihinde resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Görmez, 2020: 147). Çevre Kanunu, Türkiye'nin çevre hukukunun oluşumu açısından atılan ilk adım olmakla birlikte genel olarak çevrenin korunmasına yönelik önemli hususları barındırmaktadır (Coşkun vd., 2018: 35). 1983 yılında yayımlanan bu kanun ile birlikte, çevre konusuna yönelik amaçlar, tanımlar, ilkeler, yasaklar ve cezai hükümler detaylı bir şekilde açıklanmıştır (T.C. Resmi Gazete, 1983: 5-11). 26 Nisan 2006 tarihinde yapılan değişiklik neticesinde Çevre Kanunu'nun temel amacı, *“bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır”* olarak ifade edilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi sistemi, 1983a). Ayrıca Çevre Kanunu ile birlikte, çevreyi kirletme yasağı getirilmiş ve çevreyi kirleten kişilere kirlenmenin maliyetine katlanma sorumluluğu yüklenmiştir. Bunun yanı sıra ÇED kullanımı yaygınlaştırılmış ve söz konusu raporların denetimi artırılarak çevresel duyarlılığı artırmak ve çevresel problemleri azaltmak amaçlanmıştır (Görmez, 2020: 152-153).

1982 Anayasası ve 1983 Çevre Kanunu'nun yanı sıra, Türkiye'nin çevre mevzuatına kaynaklık eden birçok kanun bulunmaktadır. Yukarıda “Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Türkiye'nin Çevre Politikaları” başlığı altında ele alınan kanunlar dışında başka bazı kanunlar da mevcuttur. Bu kanunlar Tablo 2.1.'de verilmiştir:

Tablo 2.1. Türkiye'nin Çevre Mevzuatına Kaynaklık Eden Kanunlar

1926 “831 sayılı Sular Hakkında Kanun”
1956 “6831 sayılı Orman Kanunu”
1938 “2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu”
1983 “2960 sayılı Boğaziçi Kanunu”
1983 “2873 sayılı Milli Parklar Kanunu”
1985 “3194 sayılı İmar Kanunu”
1985 “3213 sayılı Maden Kanunu”
1990 “3621 sayılı Kıyı Kanunu”
2003 “4915 sayılı Kara Avcılığı Kanunu”
2004 “5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu”
2004 “5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ²⁶ ”
2004 “5237 sayılı Türk Ceza Kanunu ²⁷ ”

²⁶ Söz konusu kanunun 7. Maddesinde çevre kirliliğini önlemeye yönelik tedbir alınması ve çevrenin korunması hükmüne bağlanmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2004a).

²⁷ Kanunun 2. Bölümünde çevrenin kirlenmesiyle ilgili suçlar ele alınmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2004b).

Tablo 2.1. Tablonun Devamı

2004 “5262 sayılı Organik Tarım Kanunu”
2005 “5326 sayılı Kabahatler Kanunu ²⁸ ”
2005 “5393 sayılı Belediye Kanunu”
2005 “5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu”
2013 “5262 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun ²⁹ ”
2020 “7261 sayılı Türkiye Çevre Ajansının Kurulması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ³⁰ ”

Kaynak: (T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sisteminden düzenlenmiştir, 2024)

Tablo 2.1.’de de görüldüğü gibi Türkiye’nin çevre mevzuatına kaynaklık eden birçok kanun mevcuttur. Bu kanunların yanı sıra çevre mevzuatına kaynaklık eden bir takım yönetmelikler bulunmaktadır. Bu yönetmelikler; Döngüsel Ekonomi ve Atık Yönetimi Daire Başkanlığı, Deniz ve Kıyı Yönetimi Dairesi Başkanlığı, Hava Yönetimi Dairesi Başkanlığı, Kimyasallar Yönetimi Dairesi Başkanlığı, Sıfır Atık Uygulamaları Dairesi Başkanlığı, Su ve Toprak Yönetimi Dairesi Başkanlığı, Yönetim Hizmetleri ve Finansman Dairesi Başkanlığı tarafından uygulanmakta olup yönetmeliklerin isimleri Tablo 2.2.’de verilmiştir:

Tablo 2.2. Türkiye’nin Çevre Mevzuatına Kaynaklık Eden Yönetmelikler

DÖNGÜSEL EKONOMİ VE ATIK YÖNETİMİ DAİRESİ BAŞKANLIĞI	2004 “Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği”
	2004 “Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”
	2006 “Ömrünü Tamamlamış Lastiklerin Kontrolü Yönetmeliği”
	2007 “Poliklorlu Bifenil ve Poliklorlu Terfenillerin Kontrolü Hakkındaki Yönetmelik”
	2009 “Ömrünü Tamamlamış Araçların Kontrolü Hakkında Yönetmelik”
	2010 “Atıkların Düzenli Depolanmasına Dair Yönetmelik”
	2010 “Atıkların Yakılmasına İlişkin Yönetmelik”
2010 “Madencilik Faaliyetleri İle Bozulan Arazilerin Doğaya Yeniden Kazandırılması Yönetmeliği”	

²⁸ Kabahatler Kanununun 36. (Gürültü) ve 41. (Çevreyi Kirletme) maddelerinde söz konusu kabahatler ele alınmış ve bu kabahatleri işleyenlere yönelik para cezası uygulanacağı hükme bağlanmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2005).

²⁹ Kanunun 76. Maddesinde tüketiciye sunulan mal ve hizmetlerin çevreye zarar vermemesi gerektiği hükme bağlanmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2013).

³⁰ Bu kanunun amacı, Çevresel kirliliğin önüne geçmek ve yeşil alanların korunarak geliştirilmesine yardımcı olmak, sıfır atık yaklaşımı çerçevesinde kaynak verimliliğini artırmak ile ulusal düzeyde depozito yönetim sistemi kurarak bu sistemin izlenmesi ve denetlenmesi faaliyetlerini sağlamaktır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2020).

Tablo 2.2. Tablonun Devamı

	<p>2015 “Bitkisel Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği”</p> <p>2015 “Atık Yönetimi Yönetmeliği”</p> <p>2015 “Maden Atıkları Yönetmeliği”</p> <p>2017 “Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”</p> <p>2019 “Atık Yağların Yönetimi Yönetmeliği”</p> <p>2019 “Geri Kazanım Katılım Payına İlişkin Yönetmelik”</p> <p>2021 “Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği”</p> <p>2021 “Atık Ön İşlem ve Geri Kazanım Tesislerinin Genel Esaslarına İlişkin Yönetmelik”</p> <p>2022 “Atık Elektrikli ve Elektronik Eşyaların Yönetimi Hakkında Yönetmelik</p> <p>2022 “Elektrikli ve Elektronik Eşyalarda Bazı Zararlı Maddelerin Kullanımının Kısıtlanmasına İlişkin Yönetmelik”</p>
DENİZ VE KIYI YÖNETİMİ DAİRESİ BAŞKANLIĞI	<p>2004 “Gemilerden Atık Alınması ve Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”</p> <p>2006 “Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Acil Durumlarda Müdahale ve Zararların Tazmini Esaslarına Dair Kanunun Uygulama Yönetmeliği”</p> <p>2006 “Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Acil Durumlarda Müdahale ve Zararların Tazmini Esaslarına Dair Kanun Kapsamında Mal ve Hizmet Alımına İlişkin Yönetmelik”</p> <p>2019 “Yüzme Suyu Kalitesinin Yönetimine Dair Yönetmelik”</p> <p>2020 “Dip Tarama Malzemesinin Çevresel Yönetimi Yönetmeliği”</p> <p>2020 “Antarktika’da Çevre Koruma Protokolünün Uygulanmasına Dair Yönetmelik”</p> <p>2020 “Denizlerde Faaliyet Gösteren Balık Çiftliklerinin Çevresel Yönetimi Yönetmeliği”</p> <p>2022 “Tersane, Tekne İmal ve Çekek Yerlerinin Çevresel Yönetimi Hakkında Yönetmelik”</p>
HAVA YÖNETİMİ DAİRESİ BAŞKANLIĞI	<p>2008 “Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği</p> <p>2009 “Isınmadan Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği”</p> <p>2009 “Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği”</p> <p>2009 “Bazı Akaryakıt Türlerindeki Kükürt Oranının Azaltılmasına İlişkin Yönetmelik”</p>

Tablo 2.2. Tablonun Devamı

	<p>2010 “İyonlaştırıcı Olmayan Radyasyonun Olumsuz Etkilerinden Çevre ve Halkın Sağlığının Korunmasına Yönelik Alınması Gereken Tedbirlere İlişkin Yönetmelik”</p> <p>2013 “Koku Oluşturan Emisyonların Kontrolü Hakkında Yönetmelik”</p> <p>2017 “Egzoz Gazı Emisyonu Kontrolü Yönetmeliği”</p> <p>2018 “Benzin Ve Naftanın Depolanması Ve Dağıtılmasından Kaynaklanan Uçucu Organik Bileşik Emisyonlarının Kontrolü Yönetmeliği”</p> <p>2022 “Çevresel Gürültü Kontrol Yönetmeliği”</p>
KİMYASALLAR YÖNETİMİ DAİRESİ BAŞKANLIĞI	<p>2013 “Maddelerin ve Karışımların Fiziko-kimyasal, Toksikolojik ve Ekotoksikolojik Özelliklerinin Belirlenmesinde Uygulanacak Test Yöntemleri Hakkında Yönetmelik”</p> <p>2013 “Maddelerin ve Karışımların Sınıflandırılması, Etiketlenmesi ve Ambalajlanması Hakkında Yönetmelik”</p> <p>2014 “Zararlı Maddeler ve Karışımlara İlişkin Güvenlik Bilgi Formları Hakkında Yönetmelik”</p> <p>2017 “Kimyasalların Kaydı, Değerlendirilmesi, İzni ve Kısıtlanması Hakkında Yönetmelik”</p> <p>2018 “Kalıcı Organik Kirleticiler Hakkında Yönetmelik”</p> <p>2023 “Bazı Zararlı Kimyasalların İhracatı ve İthalatı Hakkında Yönetmelik”</p>
SIFIR ATIK UYGULAMALARI DAİRESİ BAŞKANLIĞI	<p>2019 “Sıfır Atık Yönetmeliği”</p>
SU VE TOPRAK YÖNETİMİ DAİRESİ BAŞKANLIĞI	<p>2004 “Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği”</p> <p>2005 “Tehlikeli Maddelerin Su ve Çevresinde Neden Olduğu Kirliliğin Kontrolü Yönetmeliği”</p> <p>2006 “Kentsel Atıksu Arıtımı Yönetmeliği”</p> <p>2007 “Kum Çakıl ve Benzeri Maddelerin Alınması ve İşletilmesinin Kontrolü Yönetmeliği”</p> <p>2010 “Toprak Kirliliğinin Kontrolü ve Noktasal Kaynaklı Kirlenmiş Sahalara Dair Yönetmelik”</p> <p>2010 “Atıksu Altyapı ve Eysel Katı Atık Bertaraf Tesisleri Tarifelerinin Belirlenmesinde Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik”</p>

Tablo 2.2. Tablonun Devamı

	2010 “Evsel ve Kentsel Arıtma Çamurlarının Toprakta Kullanılmasına Dair Yönetmelik” 2023 “Atıksu Arıtma Tesisi Enerji Teşviki Yönetmeliği”
YÖNETİM HİZMETLERİ VE FİNANSMAN DAİRESİ BAŞKANLIĞI	2007 “Çevre Gelirlerinin Takip ve Tahsili ile Tahsilat Karşılığı Öngörülen Ödeneğin Kullanımı Hakkında Yönetmelik” 2007 “Çevre Kanununa Göre Verilecek İdari Para Cezalarında İhlalin Tespiti ve Ceza Verilmesi İle Tahsili Hakkında Yönetmelik” 2013 “Yüksek Çevre Kurulu ve Mahalli Çevre Kurullarının Çalışma Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmelik”

Kaynak: (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2023)

Tablo 2.2.’de de ifade edildiği gibi birçok yönetmelik Türkiye’nin çevre mevzuatına kaynaklık etmektedir. Yukarıda tablo olarak gösterilen kanun ve yönetmeliklerin yanında, tebliğler, genelgeler ve taslaklar söz konusu mevzuata kaynaklık etmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2018b). Türkiye’nin çevre mevzuatı; çevresel zararları önlemek, mevcut zararları azaltmak ve zararları temin ederek çevrenin korunmasını sağlamaya yardımcı olmak amacıyla oluşturulmuştur. Ayrıca söz konusu bu amaçlara, 2006 yılında Çevre Kanunu’nda yapılan değişikliklerle birlikte, çevresel sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma hususları eklenerek bu doğrultuda geliştirilmeye devam etmektedir.

3. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Uyum Süreci ve Çevre

Türkiye, 31 Temmuz 1959 tarihinde AET’ye üyelik için başvuru yapmıştır. Başvurunun kabul edilmesiyle 12 Eylül 1963 tarihinde “Ankara Antlaşması” imzalanarak, Türkiye ve AET arasındaki ilişkinin hukuki temelleri atılmıştır (Berksoy & Işık, 2006: 58, 60). Ankara Antlaşması’yla birlikte Türkiye ve AET arasındaki ortaklık hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve nihai dönem olmak üzere üç dönemi kapsamaktadır. 1964 yılında antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle başlayan hazırlık dönemi içerisinde, Türkiye yalnızca ekonomik kalkınmayı sağlamaya çalışmış bunun dışında herhangi bir yükümlülük üstlenmemiş ve 1 Ocak 1973 tarihinde Katma Protokol’ün yürürlüğe girmesiyle, söz konusu dönem sona ermiş ve geçiş dönemi başlamıştır (Dartan, 2006: 125-126). 1 Ocak 1995 tarihine kadar sürecek olan geçiş

dönemi, Katma Protokol'ün hükümleri doğrultusunda düzenlenmiş ve taraflar arasında tarım ve sanayi ürünleri ile kişilerin serbest dolaşımı gibi unsurlar planlanmıştır. 1971 yılından itibaren Topluluk; pamuklu dokumalar, bazı petrol ürünleri ve makine halıları gibi malların yanı sıra Türkiye'den ithal ettiği tüm sanayi ürünlerine yönelik gümrük vergisi ve miktar sınırlamalarını tamamıyla kaldırarak, Türkiye'ye Gümrük Birliği'nin 22 yılda tamamlanmasına yönelik bir süre tanımıştır (Berksoy & Işık, 2006: 62-64). Fakat 1970'li yıllarda Avrupa ve Türkiye'de ortaya çıkan ekonomik sıkıntıların yanı sıra, Türkiye'de yaşanan siyasi sorunlar, Türkiye ve AET arasındaki ilişkiyi askıya almıştır. 12 Eylül 1980 tarihinde yaşanan askeri darbeyle askıya alınan bu ilişki, 1980'li yıllarda Türkiye'nin darbe izlerini zamanla silmesi ve 24 Ocak 1980 istikrar programıyla, ithal ikameci yaklaşımdan serbest ticaret anlayışına geçerek, Türkiye ve AET arasındaki ilişki yeniden canlanmıştır (Baykal-IKV-ATAUM, 2021: 63). 1987 yılına gelindiğinde Türkiye AET'ye tam üyelik için başvuruda bulunmuştur. Ancak, Avrupa Komisyonu, 18 Aralık 1989 tarihinde başvurunun kabul edilmediğini açıklamıştır (Böreççi & Yurdakul, 2011: 120). 13 Aralık 1995 tarihinde imzalanan ve 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Birliğiyle birlikte, Ankara Antlaşması'nın öngörmüş olduğu üçüncü aşama olan nihai aşamaya geçilmiştir (Berksoy & Işık, 2006: 66). 10-11 Aralık 1999 tarihinde düzenlenen Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye'nin adaylığı oy birliğiyle onaylanmış ve resmi olarak aday ülke statüsüne ulaşarak diğer aday ülkeler ile eşit şartlarda değerlendirilmesine karar verilmiştir. Böylece Türkiye ve AB ilişkilerinde yeni bir döneme geçilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2023). 1999- 2004 yılları arası dönemde Türkiye, Kopenhag Kriterlerini karşılamaya yönelik AB'nin ileri sürmüş olduğu gereklilikleri yerine getirmiştir³¹. Ardından, 2001 yılında AB Konseyi tarafından hazırlanan ve aynı yıl içerisinde onaylanan "Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB)³²" Türkiye açısından önceliklerin belirlendiği ve katılım sürecini yansıtan yol haritası niteliğindeki ilk resmi belgedir. Bu belgeyle ele alınan önceliklerin yerine getirilmesine yönelik hazırlanan "AB Müktesebatının Üstlenilmesi İçin Ulusal Program³³" 2001 yılında hükümet tarafında onaylanarak AB Komisyonu'na iletilmiştir (Kaeding & Milenkoviç, 2023: 1008; Talu, 2006: 81). 2001-2004 yılları arasında iki Anayasa

---

³¹ 1998-2023 yılları arasında (2017 yılı hariç) her yıl yayımlanan, 2016 yılına kadar "İlerleme Raporu" daha sonra ise "Ülke Raporu" olarak adlandırılan raporlar ile AB'ye aday ülkelerin Kopenhag Kriterlerine yönelik uyumları ve söz konusu süreçte kaydedilen gelişmeleri Avrupa Komisyonu tarafından değerlendirilmektedir. Söz konusu raporlara yönelik detaylı bilgi için bkz: T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022.

³² Kısa ve orta vadeli önlemlerin yerine getirilmesini öngören KOB, AB tarafından 2003, 2005, 2006 ve son olarak 2008 yıllarında tekrar gözden geçirilmiştir. Katılım Ortaklığı Belgelerine yönelik detaylı bilgi için bkz: T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2019a.

³³ İlk olarak 2001 yılında yayımlanan daha sonra 2003 ve son olarak 2008 yılında yayımlanan Ulusal Programlar, aday ülkeler tarafından hazırlanmakta ve KOB'da yer alan tedbirler ve süreler ile paralel olması gerekmektedir. Detaylı bilgi için bkz: T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2019b.

paketi, 2002-2004 yılları arasında ise sekiz Uyum Paketi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilmiştir. 17 Ekim 2004 tarihinde gerçekleştirilen Brüksel Zirvesi'yle Türkiye-AB arasındaki ilişkide dönüm noktası yaşanmış ve Türkiye'nin ileri sürülen siyasi kriterleri yeterince gerçekleştirdiği ifade edilmiş ve gelecek yıl itibariyle müzakerelere başlanacağına yönelik karar verilmiştir. Böylece, 3 Ekim 2005 tarihinde düzenlenen Lüksemburg Konferansı'yla Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi yayımlanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2023a; Özer, 2009: 93).

Müzakereler, 35 başlık altında sıralanan AB Müktesebatının incelenmesi ve uygulanmasıyla ilgili olmakla birlikte, “çevre” konusu 27. başlıkta (Fasıl 27) ele alınmıştır (Özer, 2008: 60; T.C. İçişleri Bakanlığı, 2023). Yüksek maliyetli ve uzmanlık gerektiren uygulamaları kapsayan ve aday ülkeler veya üye ülkeler açısından sorunlara yol açan fasıllardan biri “Çevre Faslı'nın” açılmasına yönelik Türkiye, söz konusu bu fasıl ile ilgili Müzakere Pozisyon Belgesi'ni 2009 yılında AB Dönem Başkanlığına göndermiştir. 29 Aralık 2009 tarihinde açılan Fasıl 27, bir siyasi beş teknik olacak şekilde altı önemli kriteri kapsamaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2023b; İleri vd., 2015: 105):

- Türkiye, “Türkiye-AB Ortaklık Anlaşması Ek Protokolü'nden” kaynaklı sorumluluklarını gerçekleştirmesi (Siyasi Kriter),
- Türkiye'nin, sınır ötesi konuları içeren AB yatay ve çevre mevzuatının uyumlaştırılmasına yönelik mevzuatı benimsemesi,
- Türkiye'nin su konusuna yönelik “Su Koruma Yönergesi'ni” kabul etmesi ve Nehir Koruma Eylem Planlarını oluşturması,
- Türkiye'de endüstriyel kirlilik kontrolünün sağlanması ve risk yönetim konularına yönelik mevzuatın benimsenmesi,
- Türkiye'nin doğa koruma ve atık yönetimini de kapsayan mevzuat uyum çalışmalarının devamlılığının sağlanması,
- Türkiye'de denetim mekanizmasının geliştirilmesi ve idari koordinasyonun sağlanması.

Çevre Faslı, yatay mevzuatın yanı sıra hava ve su kalitesi, doğa koruma, atık yönetimi, endüstriyel kirlilik kontrolü gibi birçok alanda yasal düzenlemeleri gerçekleştirmektedir. 300'den fazla düzenlemeyi içermekte olan bu fasıl kapsamında, Türkiye'nin söz konusu düzenlemelere ve AB Çevre Müktesebatına uyum³⁴ sağlamak amacıyla gerçekleştirmesi

---

³⁴ AB Çevre Müktesebatına uyumun tam olarak sağlanabilmesine yönelik gerekli bilgileri kapsayan “AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (UÇES)” (2007-2023) adlı belge 7 Şubat 2007 tarihinde onaylanmıştır. Fakat AB Çevre Müktesebatında ve Ulusal Çevre Mevzuatı'nda yaşanan değişiklikler ile birlikte; 2007-2014 döneminde

gereken uygulamalara yönelik yatırım yapması gerekmektedir. Bu yatırımların gerçekleştirilmesine yönelik ciddi mali kaynaklara ihtiyaç duyulmakla birlikte, Türkiye çevre konusuna yönelik bir takım yeni yasal düzenlemeler gerçekleştirmekte ve Ulusal Eylem Programı'nı sürekli olarak revize ederek gerekli proje ve analiz çalışmalarını gerçekleştirmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2023a).

11 Aralık 2019 tarihinde AB tarafından, Avrupa Yeşil Mutabakatı (European Green Deal)³⁵ açıklanmış ve bununla birlikte iklim değişikliğiyle çevre tahribatının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda söz konusu Mutabakatın birincil hedefi, 2050 yılına gelindiğinde net sera gazı emisyonlarının ortadan kaldırılmasıdır. Türkiye'nin 16 Temmuz 2021 tarihinde yayımlanmış olduğu Yeşil Mutabakat Eylem Planı, Avrupa Yeşil Mutabakatına uyumun temin edilmesine dair oluşturulan bir eylem planı olmakla birlikte, 9 temel başlık altında ele alınan 32 hedef ve 81 eylemi içermektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Avrupa Komisyonu tarafından her yıl düzenli olarak yayımlanan ve AB'ye aday ülkelerin bu süreçte sağlamış olduğu ilerlemeleri ortaya koyan "Ülke Raporu", Komisyonun söz konusu ülkelere yönelik görüş ve değerlendirmelerini içeren tek taraflı bir belgedir. Türkiye için hazırlanan Ülke Raporu ilk olarak 1998 yılında yayımlanmış ve 2017 yılı hariç her yıl düzenli olarak yayımlanmaya devam etmiştir³⁶ (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022). Avrupa Komisyonu'nun 2023 yılında yayımlanmış olduğu Türkiye Raporu'nda, çevre konusuna "Fasıl 27: Çevre ve İklim Değişikliği" başlığıyla yer verilmiş ve söz konusu alanda Türkiye'nin sağlamış olduğu ilerlemeler açıklanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2023: 114-117):

- Türkiye bu alana yönelik belirli seviyede hazırlıklıdır ve raporlama döneminde sınırlı düzeyde bir ilerleme kaydetmiştir,
- Türkiye, iklim değişikliği konusunu Paris Anlaşması çerçevesinde güncellemiştir. Bu rapor her ne kadar yetersiz olsa dahi bir takım artırılmış azaltım hedeflerini içermektedir,

---

gerçekleştirilmesi kararlaştırılmış ve 2014-2023 yılları dönemi için güncellenmiştir T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2014).

³⁵ Enerji, ulaşım, tarım, biyolojik çeşitlilik, iklim ve ulaşım gibi alanlarda yeşil dönüşümü sağlama amacına odaklanan bir kalkınma stratejisidir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022).

³⁶ İlerleme Raporlarında Türkiye'nin çevre konusuna yönelik yapmış olduğu eylemlerin yıllar itibarıyla gelişimi ele alınmış. Çevre konusunun yanı sıra iklim değişikliği konusunun raporda yer edinmesi ve çevre başlığına eklenmesi, 2012 İlerleme Raporu'yla sağlanmıştır. Bu kapsamda söz konusu raporlarda, Türkiye'nin çevre ve iklim değişikliği konularına yönelik uygulamalarının yetersizliği ve daha ciddi adımların atılması gerektiği genel olarak ifade edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Gençler Baykan, 2021.

- Net sıfır emisyon hedefini destekleyici uzun vadeli karbonsuzlaştırma stratejisi halen daha eksiktir,
- İklim politikalarına yönelik temel strateji belgelerinin tamamen güncellenmesi gerekmektedir,
- Türkiye, daha güçlü ve iyi koordine edilmiş çevre ve iklim politikalarını oluşturarak uygulamaya koymamıştır,
- Hazırlığı artırmanın temel koşulları olan sayısal hedefler, ciddi yatırımlar ve güçlü idari kapasitenin dahil olduğu stratejik planlama seviyesi istenilen düzeyde değildir,
- Yatay mevzuat alanında sınırlı düzeyde hazırlıklı olan Türkiye, raporlama döneminde herhangi bir ilerleme kaydedememiştir,
- Türkiye, çevresel konularda bilgiye erişim ve karar alma süreçlerine katılımına ilişkin Aarhus Sözleşmesi'ne henüz taraf olmamıştır,
- Çevresel Sorumluluk konusuna yönelik uyum sınırlıdır,
- Bir önceki yılın raporunda yer alan tavsiyeleri³⁷ sınırlı ölçüde uygulayan Türkiye için söz konusu tavsiyeler geçerliliğini korumaktadır,
- Türk Mevzuatı ÇED ve Stratejik Çevresel Değerlendirme Direktifiyle çoğunlukla uyumludur. Fakat ESPOO Sözleşmesine (Sınır Aşan Çevresel Etki Değerlendirmesi) taraf olmayan Türkiye Sınır aşan konularda ÇED prosedürüne uyum sağlayamamıştır,
- Aralık 2020'de kurulan Ulusal Çevre Ajansı 2022 yılında faaliyete geçmiştir,
- Hava kalitesiyle ilgili Türkiye, hava kalitesi ve ulusal emisyon tavan değerlerine yönelik AB Direktifiyle uyumlu ulusal mevzuatı halen daha kabul etmemiştir. Ayrıca, Türkiye'de özellikle büyük şehirlerde hava kirliliğinin ciddi boyutlarda olduğu bildirilmiştir,
- Atık yönetimine yönelik yasal çerçeve AB Müktesebatı ile kısmen uyumlaştırılmış, 2019'da onaylanan sıfır atık mevzuatı uygulanmaya devam etmiş ve atıkların ayrıştırılarak geri dönüştürülmesine dair uyum ve kapasite sürdürülmektedir,
- Atık su arıtma kapasitesinin yapılan yatırımlar neticesinde artması sürecinde 2023 yılında meydana gelen depremler kentsel altyapıya ciddi oranda zarar vermiş ve bu konuda ilerlemeyi engellemiştir,

---

³⁷ Atık su ve endüstriyel kirliliğe yönelik uyumun sağlanması, halkın çevresel bilgilere ulaşmasına ilişkin AB Müktesebatına uyum sağlama, iklim eylemlerine yönelik atılan adımların AB Müktesebatına uyumunun tamamlanması vb. Detaylı bilgi için bkz: Avrupa Birliği Komisyonu, 2022: 116.

- Su kalitesine yönelik uyum ileri düzeyde sağlanmış fakat uygulama ve yürütme süreçleri istenilen düzeye ulaşamamıştır. Türkiye, içme suyuna yönelik hükümlerini güncellemiş fakat AB İçme Suyu Direktifine uyum tam olarak sağlanamamıştır,
- Doğanın korunmasına yönelik belirli düzeyde hazırlıklı olan Türkiye, Çerçeve Mevzuatına dair ilerleme kaydedememiştir,
- Endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi alanlarında uyum başlangıç seviyesindedir,
- Türkiye'nin kimyasallara yönelik mevzuat uyumu ileri seviyede olmasına rağmen uygulama ve yaptırım kısımlarında yetersizlikler tespit edilmiştir,
- Gürültü konusunda mevzuata uyum çok ileri seviyede olup uygulama ve yürütme aşamalarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca 2022 yılında gürültü mevzuatının kapsamı genişletilerek bir takım değişikliklere gidilmiştir,
- Mevcut iklim değişikliği stratejisini ve eylem planını düzenleme sürecinde olan Türkiye, florlu sera gazlarına yönelik uygulama mevzuatı onaylamıştır,
- Türkiye, Paris Anlaşması çerçevesinde ulusal uyum planı veya uyum tebliği yayımlamamıştır,
- Türkiye iklim konusu ve yerel emisyon ticaret sisteminin kurulmasına yönelik hükümleri onaylamıştır. Ayrıca, Türkiye iklim uyumu konusunda 2023 sonrası için yeni ulusal uyum stratejisi kabul etmemiştir.

Tüm bunların yanı sıra 2023 Türkiye Raporu'nda, önümüzdeki yıl için Türkiye'nin bir takım hedefleri yerine getirmesi öngörülmüştür. Bunlar (Avrupa Komisyonu, 2023: 114-115):

- ÇED ve diğer yatay çevre mevzuatlarının tam olarak uygulanması doğrultusunda, deprem bölgelerinde yapılacak olan inşaatların çevre standartlarına uyması,
- Endüstriyel kirlilik, su ve atıkların yanında doğanın korunması ve hava kalitesine yönelik direktiflere tam uyumun sağlanması,
- Emisyon ticaretinin iklim eylemleriyle ilgili AB Müktesebatıyla uyumlaştırılması ve iklim değişikliğine yönelik Paris Anlaşması kapsamında ihtiyaç duyulan katkıların tamamlanmasıdır.

1998 yılında yayımlanan ilk Türkiye Raporu'ndan bu yana yaşanan gelişmeler yeterli düzeyde olmasa dahi ciddi ilerlemelerin kaydedildiği 2023 raporunda ifade edilmiştir. Paris Anlaşması doğrultusunda iklim değişikliğine dair ulusal katkı beyanını sunan Türkiye'nin, kritik düzeyde çevre ve iklim sorunları yaşadığı ileri sürülmüştür. Bu kapsamda Türkiye'nin,

daha etkili politika, strateji ve planların yanı sıra ciddi yatırımlara ve güçlü bir idari kapasiteye ihtiyaç duyduğu ifade edilmiştir (European Commission, 2023a: 109).

2016 yılından sonra Türkiye ve AB ilişkileri negatif bir seyir almaya başlamıştır (Ercan, 2017: 23). Avrupa Parlamentosu 2016 yılında, insan hakları ve hukukun üstünlüğü konularına yönelik endişeleri sebebiyle Türkiye ile yapmakta olduğu katılım müzakerelerinin fiilen durma noktasına geldiğini ifade etmiştir (Kaeding & Milenkoviç, 2023: 1009). 2017 yılında katılım müzakerelerinin askıya alınmasını tavsiye eden Avrupa Parlamentosu, 2018 yılı itibariyle Türkiye ile yapılan katılım müzakerelerinin fiilen durduğunu ve başka herhangi bir faslın açılması veya kapanmasının mümkün olmayacağını ifade etmiştir (Dursun Özkanca, 2021: 746-747). 2023 yılı itibariyle açıklanan raporda, 2018 yılından bu yana söz konusu katılım müzakerelerinin Avrupa Konseyi kararıyla duraklama halinin devam ettiği ifade edilmekle birlikte, Türkiye'nin AB açısından önemli bir aday ülke olmaya devam ettiği ileri sürülmüştür (European Commission, 2023b: 5). Dolayısıyla, Türkiye ve AB arasındaki ilişkinin tarihsel sürecine bakıldığında, zaman zaman aradaki ilişkinin kopma noktasına geldiği fakat tarafların birbirinden kopmadığı görülmektedir (Uysal, 2001: 151).

4. Avrupa Birliği'nde Çevre Politikasının Oluşumu ve Çevre Eylem Programları

Çevre politikası, çevresel sorunlarının çözümüne yönelik alınması gereken tedbir ve ilkeleri ifade etmektedir. Çevrenin korunmasına dair toplumsal bilincin oluşmasıyla çevre kirliliğine karşı ulusal ve uluslararası düzeyde ortak hareket edilmesi gereğinin farkına varılması, Çevre Eylem Programlarının hazırlanmasına zemin hazırlamıştır. Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan Çevre Eylem Programları, AB'nin çevre politikalarının hedeflerini belirlemenin yanı sıra bu hedeflere ulaşılmasına yönelik stratejik araçlar da önermektedir (Sarıkaya, 2004: 3). Bu doğrultuda, çevre politikası ve Çevre Eylem Programları detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

4.1. Avrupa Birliği'nin Çevre Politikası Yaklaşımı

Küreselleşme süreciyle birlikte çevre sorunlarında yaşanan artış global bir düzeye ulaşmıştır. Küresel ısınma ve beraberinde gelen iklim değişikliğinin meydana getireceği sorunlar ve ozon tabakasındaki deliğin büyümesinin meydana getireceği sağlık sorunları, tüm dünyayı ve gelecek kuşakları etkileyecek olan küresel bir sorundur. Bu konuya yönelik yapılacak olan iyileştirmeler ise tüm canlılar için ortak bir fayda sağlayacaktır. Dolayısıyla, iyileştirmeye yönelik alınacak olan kararların uluslararası örgütler tarafından alınması

gerekmektedir³⁸. AB, üye ülkeleri üzerinde denetim yapabilmesi ve söz konusu ülkelerin katkısıyla çevreye yönelik konularda karar alabilmesi açısından yaptırım gücü olan ve etkin bir örgüttür (Mutlu, 2006:294-295). Dolayısıyla AB, çevresel sorunlara yönelik duyarlılık kazandırılması ve çevre politikalarının oluşturulması noktasında önemli bir yere sahiptir (Görmez, 2020: 71).

1970’li yıllardan sonra AB’nin çevre mevzuatına yönelik gelişmeleri süreklilik göstermektedir. AB’nin kurucu antlaşmalarını oluşturan hukuki kaynaklardan 1952” Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Antlaşması³⁹”, 1957 “Avrupa Atom Enerjisi Antlaşması⁴⁰” ve 1957 “Avrupa Ekonomik Topluluğu Antlaşması-Roma Antlaşması” çevre konusuna yönelik ortak politika kapsamında doğrudan bir madde yer almamaktadır (Mengi & Algan: 2003: 190). 1 Ocak 1958 tarihinde Roma Antlaşması’nın yürürlüğe girmesiyle, Antlaşmanın 100. Maddesinde Topluluğa ticaretin ve serbest rekabetin önündeki engelleri oluşturan unsurları kaldırma yetkisi, 235. maddesiyle de Topluluğun amaçlarını gerçekleştirebilmesine yönelik önlem alma yetkisi verilmiştir. Dolayısıyla söz konusu bu iki madde, Topluluğun çevresel konulara yönelik hukuki düzenlemelerinin temelini oluşturmaktadır. Roma Antlaşmasının hükümlerini baz alan Topluluk, 1967 yılında “Tehlikeli Maddelerin Sınıflandırılması, Ambalajlanması ve Etiketlenmesi Direktifi”ni yayımlayarak çevre konusuna yönelik ilk hukuki düzenlemesini gerçekleştirmiştir. Böylece 1960’lı yıllardan itibaren çevresel sorunların önemi Topluluk tarafından benimsenmeye başlamıştır (Talu, 2006: 61).

4.2. Avrupa Birliği Çevre Politikasının Gelişimi

Yukarıda da bahsedildiği gibi çevre politikalarının çok eski bir tarihi olmayıp; 1973 yılına kadar topluluğun ortak bir çevre politikasından söz etmek mümkün değildir. İlerleyen zamanlarda hazırlanan eylem programlarıyla birlikte, her ne kadar Topluluğun çevre konusuna yönelik ilgisinin arttığı görülse de çevre başlığı ve çevre koruma konusu ilk kez 1987 Avrupa Tek Senedi’yle literatürde yerini almıştır.

---

³⁸ Başta BM olmak üzere, buna bağlı kuruluşlar olan Dünya Bankası ve OECD bu örgütlerdendir. Söz konusu bu örgütler çevre konusunda çalışmalar yaparak, çevre sorunlarını tespit etmekte ve çözüm önerileri sunmaktadır. Fakat yatırım güçlerinin sınırlı olması, çevreye yönelik etkinliklerini azaltmaktadır (Mutlu, 2006: 294).

³⁹ O yıllarda Topluluk açısından en önemli sektör “enerji” kabul edilmiş ve en önemli enerji kaynağı olan kömürün kullanımı ve yönetimi konusuna ağırlık verilmiştir (Talu, 2006: 61).

⁴⁰ Asıl amaç, enerji kaynaklarının etkin yönetilmesini ve nükleer enerjinin barışçıl düzeyde kullanılmasını sağlamaktır (Talu, 2006: 61).

4.2.1. Avrupa Tek Senedi (1987)

1987 yılından önce oluşturulan çevre politikaları, Topluluğun ekonomik politikaları içerisinde ikincil bir politika iken; 1986'da imzalanan ve 1987 yılında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi'yle birincil politika niteliği kazanmıştır. Topluluğun kurucu antlaşması olan Roma Antlaşması'nda ilk kez köklü bir değişiklik yapan bu Senet, Topluluk Konseyi'ne çevre korumasına yönelik tedbir alma ve üst düzey koruma yetkisi verilmiştir (Talu, 2006: 63). Söz konusu senedin 25. maddesi, Topluluğun kurucu antlaşmasınının 130. maddesine "Çevre" başlıklı yeni bir bölüm eklemiştir ve böylece çevre politikaları, Topluluk politikalarına doğrudan dahil edilmiştir (Görmez, 2020: 73). Kurucu Antlaşmaya eklenen çevre başlığı; 100A⁴¹, 130R⁴², 130T⁴³ ve 130S⁴⁴ maddelerini içermektedir (Erdem & Yenilmez, 2017: 96). Bu doğrultuda, çevre başlığı altında belirlenen amaçlar (Talu, 2006: 63):

- Çevre kalitesini korumak ve geliştirmek,
- İnsan sağlığını korumak,
- Doğal kaynakların rasyonel ve sürdürülebilir kullanımını sağlamak.

Aynı bölümde yer alan ve belirlenen bu üç amacın gerçekleştirilmesine yönelik uygulanacak olan politikalar (Bezici, 2005: 150):

- Birliğin yapacak olduğu faaliyetlerin çevre sorunlarını önleyici nitelikte olması,
- Çevresel zararların kaynağından önlenmesi,
- Kirleten öder ilkesi,
- Çevrenin korunmasına yönelik oluşturulan politikaların diğer politikalara entegre edilmesidir.

Avrupa Tek Senedi'nde, Topluluğun ve üye ülkelerin çevre sorunlarıyla mücadelesinde üçüncü ülkelerle ve uluslararası örgütler ile işbirliği yapılabileceğinden söz edilmiştir. Ayrıca, Topluluğa üye ülkelerin ise Senedin beraberinde getirmiş olduğu kurallara uygun düzeyde, daha katı koruma önlemlerini alabilecekleri ve uygulama yetkisine sahip oldukları ifade edilmiştir (Duru, 2007: 3; Mutlu, 2006: 298).

---

⁴¹ Buna göre; Birlik, çevre koruma konusunda ortak pazara varma amacına yönelik kararların oybirliği yerine oyçokluğuyla alınabileceğini ifade etmiştir (Duru, 2007: 3).

⁴² 130R maddesi, çevre başlığı altında belirlenen amaç ve politikaları kapsamaktadır (Mengi & Algan, 2003:192).

⁴³ Topluluğa üye ülkelerin daha katı koruma önlemleri alabileceğini hükme bağlamaktadır (Mengi & Algan, 2003: 192).

⁴⁴ Sened'in bu maddesi, karar alma yöntemini düzenlemektedir (Mengi & Algan, 2003: 192).

4.2.2. Maastricht Anlaşması

1992 yılında imzalanan ve 1993 yılında yürürlüğe giren, Topluluğun kurucu antlaşmasında⁴⁵ yeniden değişiklik yapan ve “Avrupa Ekonomik Topluluğu’ndan” “Avrupa Birliği’ne (AB)” geçişi simgeleyen Maastricht Antlaşması, çevre politikasını daha geniş bir perspektifte ele almıştır (Duru, 2007: 3). Bu antlaşmayla birlikte, ilk defa çevreye yönelik bir madde temel amaçlar içerisinde yer almış ve ilk kez AB çevre politikalarında “sürdürülebilirlik” kavramı kullanılmıştır (Özçelik & Barut, 2017: 2). Böylece, AB’nin çevre konusunda aldığı kararlar üye ülkeler açısından bağlayıcıdır ve üye ülkelerin mevzuatı olarak kabul edilerek yargı süreçlerinde kullanılmaktadır (Talu, 2006: 64).

Topluluğun çevre konusuna yönelik ilke ve politikalarını büyük ölçüde zenginleştiren bu antlaşma, çevre politikasıyla ilgili 2; 3/k; 130R, 130S ve 130T maddelerini yeniden düzenlemiştir (Mengi & Algan, 2003: 193-194; Talu, 2006: 63-64):

- Antlaşmanın başlangıç bölümüne, çevre bütünlüğü ve korumanın güçlendirilmesi amacı eklenmiş,
- İlk kez çevrenin eklendiği, “Çevreye saygılı sürdürülebilir ve enflasyonist olmayan büyüme” (Madde 2),
- Ortak politikaların yer aldığı 3. Maddeye “çevre politikası” eklenmiş ve böylece ortak çevre politikası bölgesel veya küresel düzeyde meydana gelen çevresel sorunlara uluslararası ölçekte önlemler geliştirilmesine destek sağlayacaktır. Bu politikalar, yüksek düzeyde bir koruma ve önleyici ilkelere sahip olması (Madde 130R),
- Çevre politikalarının diğer politikalarla entegrasyonunun sağlanması ve bu doğrultuda bir takım uyum önlemlerinin alınması. Bir diğer değişiklik ise Topluluğun karar alma yöntemlerine yöneliktir ve bu doğrultuda üç istisnai durum dışında karar alma prosedürü nitelikli çoğunluk esasına bağlanmıştır⁴⁶ (Madde 130R).

Kirleten öder ilkesinin temel alındığı Maastricht Antlaşması, geçici istisna hükümleri kapsamında Uyum Fonu’nda⁴⁷ mali destek sağlama hükmünü getirerek, çevre koruma politikalarının beraberinde getirdiği yüksek maliyetten, AB’ye üye ülkeleri kurtarmaktadır (Mutlu, 2006: 299).

⁴⁵ Maastricht Antlaşması’yla birlikte Avrupa Ekonomi Topluluğu Kurucu Antlaşması” adı değiştirilmiş ve “Avrupa Topluluğu Kurucu Antlaşması” haline gelmiştir (Mengi & Algan, 2003: 192).

⁴⁶ AB Konseyi’nin oybirliğiyle kabul edilebilecek istisnai durumlar 130S maddesinde ele alınmıştır. Detaylı bilgi için bkz: Talu, 2006: 64.

⁴⁷ AB içinde bulunan az gelişmiş ülkelerin Birliğe katılmasına destek olmak amacıyla Maastricht Antlaşması kapsamında kurulmuştur (Mutlu, 2006: 299).

4.2.3. Amsterdam ve Nice Anlaşmaları

Avrupa'nın bütünleşmesini 21.yüzyıla ve yeni bir genişleme dalgasına hazırlama amacını içeren, kurucu antlaşmada yapılacak olan değişiklik sürecinin ilk aşaması, 16-17 Haziran 1997'de düzenlenen Amsterdam Zirvesi'yle sonuçlanmıştır (Görmez, 2020: 76). 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması'nın çevre konusuna yönelik yapmış olduğu en önemli değişiklik, ortak çevre politikalarına "sürdürülebilir kalkınma" yaklaşımını dahil ederek AB anlaşmasına girmesini sağlamaktır (Duru, 2007: 4). Ayrıca Kurucu Antlaşmalara yeni bir madde eklenmiş ve çevresel koruma ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yönelik gerekli önlemlerin, diğer politikalarda yer alan tanım ve uygulamalar ile bütünleştirilmesine karar verilmiştir (Talu, 2006: 65). Bir diğer yenilik ise Birliğe üye devletlerin, mevcut mevzuata uyumu kapsamında öngörülen önlemlerin yanı sıra çevre ve insan sağlığını korumayı amaçlayan farklı ulusal önlemleri almaları durumunda, bunu Avrupa Komisyonu'na bildirmeleri ve onay almaları gerekmektedir. Bu kapsamda alınacak olan yeni önlemlerin bilimsel verilere uygun olmaması durumunda kabul görmeyeceği vurgulanmıştır (Mengi & Algan, 2003: 194).

2001 yılında imzalanan ve 2003 yılında yürürlüğe giren Nice Antlaşması, Birliğin çevre politikalarına yönelik herhangi bir değişiklik yapmamıştır (Duru, 2007: 4). Bu antlaşmayla birlikte yalnızca, su kaynaklarının yönetimine yönelik bir değişiklik yapılmıştır. Bu doğrultuda, çevre korumasına yönelik Konsey tarafından "su kaynaklarının yönetimine ilişkin nicel önlemlerin" karara bağlanması kısmında yer alan "atıkların yönetimi haricinde arazi kullanımı" ibaresi politika maddesinden çıkarılmıştır (Mengi & Algan, 2003: 194-195).

4.2.4. Lizbon Anlaşması

2007 yılında kabul edilen ve 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması, AB'nin çevre konusuna yönelik yetkisini artırmıştır. Bu antlaşmayla birlikte, sürdürülebilir kalkınma hedefi desteklenmiş, daha iyi bir biçimde tanımlanmış ve Birliğin diğer ülkeler ile kurmuş olduğu ilişkilerinde ana hedeflerden biri olarak kabul edilmiştir. (CPS, 2012: 13). Birliğin oluşturacak olduğu ekonomik ve toplumsal politikaların "sürdürülebilir kalkınma" ilkesi kapsamında belirleneceği ifade edilen bu antlaşma ile söz konusu çevre politikalarının, bir takım hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik olduğu ifade edilmiştir. Bu antlaşmanın çevreyle ilgili maddesinde açıklanan hedefler (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2023b):

- Çevrenin kalitesinin muhafaza edilmesi, korunması ve geliştirilmesi,
- Doğal kaynaklardan rasyonel ve makul bir biçimde yararlanılması,

- İnsan sağlığının korunması,
- Bölgesel veya küresel ölçekte çevresel sorunların ele alınması ve özellikle iklim değişikliği kapsamında uluslararası tedbirlerin alınmasıdır.

Söz konusu maddenin ikinci fıkrasında, Birliğin oluşturmuş olduğu çevre politikasının çeşitli bölgelerin farklı koşullarını ele alan yüksek seviyede bir korumanın hedeflendiği belirtilmiştir. Bu doğrultuda, ortak çevresel politikalar, önleyici tedbirler, ihtiyat ilkesi, mevcut zararın kaynağından önlenmesi ve kirleten öder ilkesi üzerinde durulmuştur (Aydın & Çamur, 2017: 34). İlgili maddenin üçüncü fıkrasında, çevre politikasının oluşturulma sürecinde; uygun bilimsel ve teknik verilerden yararlanılacağı, farklı bölgelerdeki farklı koşulların göz önüne alınacağı, eyleme geçilmesi durumunda ortaya çıkabilecek yarar ve zararların belirleneceği ve Birliğin ekonomik ve sosyal gelişimiyle birlikte yer alan bölgelerin dengeli gelişimi unsurlarının dikkate alınacağı belirtilmiştir. Maddenin son fıkrasında ise çevre sorunlarının çözümüne yönelik Birliğin ve üye ülkelerin diğer ülkeler ile işbirliği yapacağından bahsedilmiştir (Duru, 2007: 3-4).

AB Anayasası olarak ifade edilen Lizbon Antlaşması, Birliğin çevre konusuna yönelik faaliyetlerini genişletmiş ve Birliğin yalnızca tedbir almasının yeterli olmayacağını ileri sürerek, çevreye yönelik çalışmaları finanse etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Böylece Birliğe üye ülkelerin, çevrenin korunması ve kirliliğin ortadan kaldırılması konularında somut adım atmaları sağlanmıştır (Aydın & Çamur, 2017: 34).

4.3. Avrupa Birliği Çevre Politikasının İlkeleri

Topluluğun çevre konusuna yönelik mevzuatı, çevrenin korunması amacıyla yapılan Eylem Programları ve Anlaşmalar kapsamında oluşturulan bir takım ilkelere dayanmaktadır. Özellikle Amsterdam Anlaşmasında yer alan 174 (2). madde, Avrupa Çevre politikasının temelini oluşturan, Birliğe üye ülkelerin somut yükümlüklerine entegre edilen ve ilerleyen zamanlarda oluşturulacak olan mevzuatın yorumlanmasına yardımcı olabilecek ilkeleri sıralamaktadır (Candan, 2003: 7). Bu ilkeler sırasıyla:

- Bütünleyicilik İlkesi: Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması amacıyla oluşturulan çevre koruma politikalarının, Birliğin diğer politikalarıyla uyumlaştırılmasını ifade etmektedir (Duru, 2007: 9).
- Yüksek Seviyede Koruma İlkesi: Bu ilke, yasama yetkileri dahilinde başta Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Komisyonu olmak üzere AB'nin bütün kurumlarını bağlamaktadır. Tüm bu kurumlar, Birliğin çeşitli bölgelerindeki çevre

koşullarını göz önünde bulundurarak yüksek seviyede çevre korumasını amaç edinmelidir (Sarıkaya, 2004: 2).

- İhtiyatlık İlkesi: İlk defa Maastricht Antlaşması'na dahil edilen bu ilke, belli bir eylemin çevreye yönelik olumsuz ve zararlı bir sonuç yaratacağına yönelik ciddi bir şüphe var ise eylemin herhangi çevresel bir sorun yaratmadan önce önlem alınması gerektiğini ifade etmektedir (Özçelik & Barut, 2017: 23).
- Önleme İlkesi: Birliğin çevre politikasına Avrupa Tek Senedi'yle giren bu ilke, sorunların tam olarak ortaya çıkmadan, gerekli önlemlerin alınması gerektiğini ifade etmektedir (Özçelik & Barut, 2017: 23).
- Kaynaktan Önleme İlkesi: Çevresel zararların öncelikle kaynağından önlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Toplumun mevzuatı söz konusu bu ilkeyi, özellikle su ve atık sektöründe kullanılmaktadır. Bu kapsamda, atıkların üretim yerine olabildiğince yakın bir yerde bertaraf edilmesi gerektiği ileri sürülmektedir (Çokgezen, 2007: 103).
- Kirleten Öder İlkesi: Kirlilik ile mücadelenin sebep olacağı bedelin, kirliliğe sebep olanlar tarafından karşılanmasını ifade etmektedir (Mengi & Algan, 2003: 191).

4.4. Avrupa Birliği Eylem Programları

1971 yılına gelindiğinde çevresel konular AB'de ilk kez ciddi olarak Bakanlar Konseyi'nin yapmış olduğu toplantıda ele alınmış ve Birliğin çevre politikası bildiri olarak Avrupa Topluluğu Komisyonu tarafından yayımlanmıştır (T. Bayram vd., 2011: 34). Daha sonra 1972 yılına gelindiğinde Avrupa Topluluğu Paris Deklarasyonu ile beraber, Avrupa'da ekonomik kalkınma faaliyetleri sonucu ortaya çıkan ekolojik sorunlara odaklanmış ve Topluluk için çevresel konulara yönelik ortak politika ve eylem programlarının oluşturulma ihtiyacı vurgulanmıştır. Çevre adına atılan ilk somut adım olan bu Deklarasyon ile aynı yıl içerisinde Stockholm'de gerçekleştirilen "BM İnsan Çevresi Konferansı"na paralel bir şekilde, Topluluğun gelecek politikalarını oluşturacak ilkeleri belirlemeye yönelik, belirli periyodlar kapsamında eylem programlarının hazırlanması kararlaştırılmıştır (Talu, 2006: 61-62).

4.4.1. Birinci Çevre Eylem Programı (1973-1977)

Çevrenin korunmasına yönelik ilk faaliyet programı olan ve dört yıllık bir dönemi kapsayan Birinci Çevre Eylem Programı, 1973 yılında yayımlanmıştır (Bezirci, 2005: 147). Bu programda çevreyi kirleten unsurlar ayrıntılı bir şekilde ele alınarak söz konusu unsurların

azaltılması gerektiği üzerinde durulmuştur⁴⁸ (Official Journal of the European Communities, 1973: 13). Ayrıca söz konusu program ile topluluğun temel görevlerinden biri doğal çevrenin korunarak yaşam kalitesinin iyileştirilmesi olarak belirlenmiştir (Mutlu, 2006: 296). Bu noktada çevresel politikalara yönelik altı ana amaç belirlenmiştir (Official Journal of the European Communities, 1973:5):

- Çevre kirliliğinin ve gürültünün azaltılması veya önlenmesi,
- Ekolojik denge ve biyosfer korumasında devamlılığın sağlanması,
- Yaşam standartlarının ve özellikle çalışma hayatının daha kaliteli hale getirilmesi için iyileştirme çalışmalarının yapılması,
- Yerleşim planlamasının geliştirilmesi ve toprak kullanımının düzenlenmesi,
- Doğal kaynak kullanımının ekolojik dengeye zarar vermeyecek düzeyde tutulması,
- Çevresel sorunlara yönelik çözüm arayışında uluslararası işbirliğinin sağlanması.

Bu hedeflere ulaşılması yönünde, eylem programında çevre konusuna yönelik bir takım ilkeler yer almaktadır (Official Journal of the European Communities, 1973: 6-7; Yaman & Gül, 2018: 209):

- “Kirliten Öder” ilkesi,
- “Kirliliğin Kaynakta Önlenmesi” ilkesi,
- Bütün planlama ve karar alma süreçlerinde çevre korumasının öncelikli olması,
- Küresel ölçekte çevrenin araştırılması ve gelişmekte olan ülkelerin de dikkate alınarak hazırlanacak olan çevresel politikaların geliştirilmesinin teşvikine yönelik girişimlerin artırılması,
- Doğal kaynakların sınırsız ve kontrolsüz kullanımının, ekolojik dengeyi bozacağı bilinciyle hareket edilmesi,
- Çevre sorunlarıyla mücadele ve çevrenin korunmasına yönelik bilimsel ve teknolojik araştırmalardan destek alınması,
- Kirliliğin çeşitlerine göre ayrılması ve bu ayrımlar kapsamında kirlilik düzeylerine göre önceliklerin belirlenmesi,
- Çevre bilincine yönelik eğitim faaliyetlerinin düzenlenmesi,
- Çevrenin iyileştirilmesi amacına uygun faaliyet düzeylerinin tespit edilmesi,

---

⁴⁸ Birinci Çevre Eylem Programı’nda sayılan çevreyi kirleticilerden bazıları; kurşun, azot oksitler, kükürt, karbonmonoksit, asbest, kadmiyum, civa, pestisidler ve radyoaktif atıklar vb. program ile birlikte bu unsurların tanımlanmasına ve emisyon ölçüm yöntemlerinin belirlenmesine karar verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Official Journal of the European Communities, 1973: 13.

- Üye ülkelerin çevreye yönelik oluşturduğu programların uyumlaştırılması ve koordinasyonun sağlanmasıdır.

Ayrıca çevre yönetimi kapsamında programda açıklanan ilkelere en önemlisi; “global çevre politikalarının gerçekleşmesine yönelik çalışmaların etkinliği, uzun dönemli bakış açısına sahip bir Avrupa Çevre Politikası’nın belirlenmesiyle mümkün olacaktır” ilkesidir (Talu, 2006:62). Belirlenen tüm bu hedef ve ilkeler doğrultusunda, çevresel kirliliğe ve gürültüye sebep olan unsurların azaltılmasının uzun vadeli ortaklıklar kapsamında uluslararası örgütler ile işbirliğinde bulunmak, AB’nin faaliyet alanını oluşturmaktadır (Çokgezen, 2007: 94).

4.4.2. İkinci Çevre Eylem Programı (1977-1981)

Birinci Çevre Eylem Programının devamı ve genişletilmiş hali olan İkinci Eylem Programı, 1977-1981 yılları dönemini kapsamaktadır (Görmez, 2020: 73). Kendisinden önceki programdaki eksiklikleri gidermesi noktasında düzenlenen bu program, birçok alanda kirliliğin önlenmesi ve çevrenin korunması politikalarının yanı sıra daha çok çevresel politika ve istihdam ilişkilerini ele almış ve bu doğrultuda çevre finansmanı konusuna yoğunlaşmıştır. Ayrıca, “Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)” kavramı ilk defa burada gündeme gelmiş ve çevresel sorunlarla mücadelede kullanımı kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda, gerçekleştirilecek olan bir projenin, çevre açısından olası zarar ve faydalarının önceden belirlenerek, söz konusu zararın ortadan kaldırılması veya en aza indirilerek gerçekleştirilmesi sağlanmaktadır (Yaman & Gül, 2018: 210). Tüm bunların yanı sıra söz konusu bu programda, ilk programda ele alınan çevresel kirliliğin ve gürültünün azaltılması, ekolojik dengenin devamlılığının sağlanması, yaşam standartlarının geliştirilmesi ve uluslararası işbirliği gibi hedefler üzerinde durulmuştur (Görmez, 2020: 73). Bu hedeflerin yanına bir takım yeni hedefler daha eklenmiştir (Çokgezen, 2007: 94):

- Çevre konusuna yönelik verilerin bulunduğu raporların Topluluk tarafından düzenli bir şekilde yayımlanması,
- Çevre eğitiminin öncelikli olması,
- Avrupa Çevre Bürosu ve sivil toplum kuruluşlarının çevre konusuna yönelik işbirliği içerisinde bulunmasıdır.

Birinci Çevre Eylem Programı’nda tam olarak uygulanamayan prensipler, söz konusu bu programda tekrar ele alınmıştır. Bu prensiplerden en önemlisi, “kirliliğin kaynaktan önlenmesi” ilkesidir. Yani, herhangi bir sorunun ortaya çıktıktan sonra giderilmesinden ziyade söz konusu sorun ortaya çıkmadan önlenmelidir. Söz konusu bu prensibin uygulanabilmesi için

çevrenin korunması noktasında Topluluğun ihtiyaç duyduğu unsurların en düşük maliyetle karşılanmasını sağlayacak teknik gelişmelerin desteklenmesi gerekmektedir (Bezici, 2005: 148).

4.4.3. Üçüncü Çevre Eylem Programı (1982-1986)

1982-1986 dönemini kapsayan Üçüncü Çevre Eylem Programı, çevresel kirliliği tedavi edici politikalardan ziyade önleyici politikaları benimsemiştir. Çevrenin ve doğal kaynakların korunması bir bütün olarak ele alınmış, toprak kullanım politikaları ve diğer programlar ile uyumlaştırılması ve 1985 yılında ÇED prosedürünün hazırlanması ele alınarak kararlaştırılmıştır (Görmez, 2020: 73). Bu program ile birlikte çevresel politikaların temel unsurları tanımlanmış, tarım, enerji, ulaştırma, sanayi ve turizm sektörlerinde oluşturulan planlamaların mutlaka çevresel politikaları da içermesi gerektiği ifade edilmiştir (Mutlu, 2006: 296). Böylece ekonomik büyümenin daha sağlıklı olacağı ve kıt kaynakların kullanımında etkinlik sağlanarak, söz konusu kaynakların korunmasına yönelik mücadelenin daha ucuz ve etkili olacağı kabul edilmiştir (Talu, 2006: 62). Geçici önlemler yerine daha etkili politikalara odaklanan bu program ile bazı yeni hedefler eklenmiştir (Official Journal of the European Communities, 1983: 13-14):

- Habitatin korunması,
- Biyolojik çeşitliliğin takip edilmesi,
- Tehlikeli maddelerin ticaretinin takip edilmesi ve gerekirse yasaklanması,
- Atıkların geri dönüşümü,
- Geri dönüştürülemeyen atık miktarının en aza indirilmesi, yok edilmesi veya çevre lehine yönetilmesidir.

Üçüncü Çevre Eylem Programı dönemi içerisinde, 1986 yılında imzalanıp 1987 yılında yürürlüğe giren “Avrupa Tek Senedi” ile birlikte, Topluluğun kuruluş antlaşmasında bir takım değişiklikler yapılmış ve Topluluk Konseyi’ne çevre koruması ve tedbir alma konusunda yetki verilmiştir. Söz konusu bu Senetten önce çevre politikaları Topluluk için ekonomik politikalardan sonra gelen ikincil bir politika konumundayken, Senet ile birlikte birincil politika konumuna gelmiştir. Dolayısıyla çevre konusu Topluluğun oluşturduğu ortak politikalara ve AT Müktesebatı’na eklenmiştir (Talu, 2006: 63).

4.4.4. Dördüncü Çevre Eylem Programı (1987-1992)

1987-1992 yılları dönemini kapsayan ve Avrupa Tek Senedi’nden sonra hazırlanan Dördüncü Çevre Eylem Programı, önceki programlara göre daha geniş bir perspektifte

hazırlanarak, çevre koruma konusunu ekonomik ve sosyal gelişmenin ayrılmaz bir boyutu olarak ele almıştır (Mengi & Algan, 2003: 208). Kendinden önceki programlarda ele alınan ilkeler üzerine kurulan söz konusu bu program, su kalitesi, kimyasal madde denetimi, doğanın korunması ve gürültü kirliliğinin önlenmesi üzerinde durmuştur (Duru, 2007: 7). Çevre ve doğal kaynakların korunması konularını bir bütün olarak ele alan ve kirliliği ortaya çıkmadan önleme konusuna odaklanan bu program kapsamında; çevresel kaynak yönetimi, kirliliğin önlenmesi ve kontrol edilmesi, AR-GE faaliyetleri, belirli sektörlerle yönelik çevresel faaliyetler ve uluslararası düzeyde eylem olan bir takım temel konular açıklanmıştır (Yaman & Gül, 2018: 211). Ayrıca içme suyu ve deniz suyu konularına öncelik veren bu program, söz konusu dönemde AB'nin gündeminde olan "halk sağlığı" sebebiyle su kalitesine yönelik düzenlemeleri içermektedir (Turan Bayram vd., 2011: 34-35). Genel olarak bir önceki programa benzeyen⁴⁹ Dördüncü Çevre Eylem Programı'nın farklılaştığı noktalar (Bezici, 2005: 150):

- Avrupa Tek Senedi ve beraberinde getirdiği ilkelere göre hazırlanması,
- 21 Mart 1987 "Avrupa Çevre Yılı" seçilmesi ve programda değişiklik yapılması için bir fırsat olarak görülmesi
- Topluluk faaliyetlerine yönelik öncelikli konuları içeren listenin genişletilmesidir.

Dördüncü Çevre Eylem Programı'yla beraber, çevreye yönelik oluşturulan politikalar artık ek bir politika konumundan ziyade, ekonomik karar alma sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak açıklanmaktadır (Popeanga, 2013: 27). Maastricht Antlaşması'yla birlikte "çevre koruma" unsurunun ilk kez açıkça Avrupa Topluluğu hedefleri içerisine alınmasıyla söz konusu bu programda, çevresel korumanın geliştiği ifade edilmiş ve çevre koruma politikaları Topluluğun tüm politikalarının merkezi haline gelmiştir. Böylece herhangi bir ekonomik kararın alınma aşamasında çevre koruma, temel bir unsur olarak dikkate alınmaktadır (Official Journal of the European Communities, 1987, 7; Görmez, 2020: 74).

4.4.5. Beşinci Çevre Eylem Programı (1993-2000)

1993-2000 yılları dönemini kapsayan, 1992'de düzenlenen "Rio Zirvesi" ile 1993' de kabul edilen "Maastricht Birlik Antlaşması" kararıyla uyum içerisinde hazırlanan Beşinci Çevre Eylem Programı, sürdürülebilir ve çevreci bir büyümeyi temel almakta ve Rio Deklarasyonu'na paralel bir tavır sergilemektedir (Mutlu, 2006: 296-297). Bu program ile

---

⁴⁹ Kendisinden önceki eylem programlarında ele alınan ilkelerin bu programda da devam ettiği görülmektedir. Çevresel kirliliğin kaynaktan önlenmesi, biyosferin korunması, gürültü kirliliğinin önlenmesi, yaşam koşullarının iyileştirilmesi gibi ilkeler üzerinde durulmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Official Journal of the European Communities, 1987: 41-43.

birlikte, toplumsal aktörler (hükümet, girişimci, kamuoyu) ile temel ekonomik sektörler (sanayi, tarım, enerji, turizm, ulaştırma) arasında çeşitli bir takım araçların⁵⁰ kullanımının yaygınlaştığı yeni bir karşılıklı etkileşim yaratmak amaçlanmaktadır (Mengi & Algan, 2003: 208-209). Söz konusu bu karşılıklı etkileşim, “çevrenin kirlenmeden korunması” ve “ortak sorumluluk” ilkeleri kapsamında geliştirilerek programın ana temasını oluşturmaktadır (Görmez, 2020: 74). Sürdürülebilirlik kavramına kalkınma kavramını da ekleyerek açıklama yapan bu program, çevreye yönelik birçok sorunu ele almıştır (Yaman & Gül, 2018: 2011-212). Bu sorunlar; iklim değişikliği, asitlenme ve hava kirliliği, doğal ve biyolojik çeşitliliğin korunması, su kirliliği ve tüketimi, kentsel çevre bozulması, kıyı alanlarında bozulma ve atık yönetimidir (Mengi & Algan, 2003: 2011).

AB'nin çevre politikalarına Beşinci Çevre Eylem Programı'yla beraber bazı yeni hedefler eklenmiştir (Popena, 2013, 27-28; Hey, 2007: 23):

- Brundtland Raporu ile birlikte tanımı yapılan sürdürülebilir kalkınma kavramının temel amaç olarak kabul edilmesi,
- Çevreyi en çok kirleten tarım, sanayi, ulaştırma gibi sektörlerde sürdürülebilir kalkınma anlayışının entegre edilmesi,
- Üretim ve tüketim alışkanlıklarının, mali teşvikler ve gönüllü araçlar gibi araçlar ile çevre lehine değiştirilmesi,
- AB içerisinde ve küresel düzeyde işbirliğinin sağlanması,
- Orta ve uzun vadede çeşitli araçlar yardımıyla kirleticilerin azaltılması,
- Çevresel politikalar ile sektörel politikaların uyumlaştırılması,
- Çevre üzerinde etkili tüm aktörlere gerekli yetkilerin verilmesi,
- Toplumsal destek programlarının, harçların ve vergilerin daha etkin kullanımı,
- Sürdürülebilir üretim ve eko-ürünlerin teşvik edilmesi,
- Kamu sübvansiyonlarının “kirleten öder” ilkesi ve iç pazar işleyişiyle uyumlu hale getirerek “temiz yatırımların” teşvik edilmesi,
- Çevre koruma ve doğal kaynak kullanımının analiz edilmesi ve çevrenin denetlenmesidir.

---

⁵⁰ Karşılıklı etkileşimde kullanılan araçlar; çevre verilerinin iyileştirilmesi, kamuoyunun bilinçlendirilmesi ve eğitim, sektör ve mekan planlaması, bilimsel araştırma ve teknolojik gelişme, Birliğin sağlamış olduğu mali desteklerin bu amaçlara yönelik kullanımı ve vergiler, devlet yardımları ve diğer mali-ekonomik teşviklerdir (Talu, 2006: 68).

2000 yılına kadar uygulanan bu programın en önemli özelliği, birliğin sürdürülebilir kalkınma ve çevresel konulara yönelik karar, eylem ve uygulamaların tümünde geniş ölçüde yurttaşların katılımı ve şeffaflık ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesidir. Böylece, “ortak sorumluluk” ilkesi kapsamında, sorumluluğun paylaşılmasına ciddi önem verilmektedir (Mengi & Algan, 2003: 211). Söz konusu programda, çevre dostu firmalara destek verileceğine yönelik madde önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda, çevre korumanın firmaya getireceği ek maliyetler önlenerek rekabet dezavantajının önüne geçilecektir (Çokgezen, 2007: 95). Ayrıca gün geçtikçe çevre dostu teknoloji ve ürünlere yönelik talebin artması hem firmalar için pazar avantajı sağlayacak hem de bu teknolojiler ile yapılan üretim, kaynak ve enerji tasarrufuna yol açacaktır (Görmez, 2020: 75). Maastricht Antlaşması ve Amsterdam Antlaşması'nın katkıları⁵¹ neticesinde bu eylem programı, her ne kadar beklenen katılım seviyesine ulaşamamış olsa dahi çevre mevzuatına yönelik önemli bir başarı elde etmiştir (Çokgezen, 2007: 95-96).

4.4.6. Altıncı Çevre Eylem Programı (2001-2010)

Amsterdam Antlaşması'yla birlikte sürdürülebilir kalkınmanın AB politikalarının ana hedefi olarak belirlenmesi neticesinde, AB Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi ilk olarak 2001 yılının Haziran ayında yapılan Göteborg Zirvesi'yle kabul edilmiştir. Söz konusu bu strateji iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, devamlılığının sağlanmasının mümkün olmadığı düşünülen hususlara çözüm arayan politika tedbirleri ve hedefleri içerirken⁵²; ikinci bölüm AB'nin sosyal, çevresel ve ekonomik politikalarının ortak bir kapsamda birbirlerini güçlendirmesini sağlamaya yönelik yeni yaklaşımların ortaya çıkması gerekliliğini vurgulamaktadır⁵³(Yıkılmaz, 2011: 21). Bu kapsamda, 2001-2010 dönemini kapsayan 6. Çevre Eylem Programı, sürdürülebilir kalkınmayı ana amaç olarak kabul etmiş, AB'nin genişleyeceğinin göz önüne alınarak, tedbirlerin bu doğrultuda geniş bir perspektif ile açıklanması gerektiği üzerinde durmuştur. Programda, Topluluk fon programlarından finansmanı sağlanan aday ülkelerin asıl görevleri, Topluluğun ortaya çıkarmış olduğu çevresel yasaların uygulanması olarak açıklanmıştır (Talu, 2006: 69). “Çevre 2000: Geleceğimiz, Seçimimiz” başlığı altında açıklanan bu program, uzun dönemde refah ve kaliteli bir yaşamın sağlanabilmesi için çevrenin iyileştirilmesi gerektiğini

---

⁵¹ Maastricht Antlaşması'yla beraber, sürdürülebilir kalkınma temel amaç olarak benimsenmiş; Amsterdam Antlaşması'yla beraber de, Tek Pazar ve para birliği açısından alınacak olan tedbirlerin çevre lehine olması gerektiği belirtilmiştir (Çokgezen, 2007: 95-96).

⁵² Bu bölümde, iklim değişikliği ve yoksullukla mücadele, sürdürülebilir ulaşım, doğal kaynakların ve biyolojik çeşitliliğin korunması, halk sağlığını tehdit edici unsurların ortadan kaldırılması ve nüfusun yaşlanması sonucu oluşan sorunlara çözüm bulunması alanlarına öncelik verilmiştir (Yıkılmaz, 2011: 21).

⁵³ Bu doğrultuda, AB Komisyonu, ortaya çıkarılan her yeni politika önerisinde “etki değerlendirmesi” yapılması zorunluluğunu getirmiştir. Bunun yanı sıra, küresel ölçekte ele alınan sürdürülebilir kalkınma sürecine tüm ülkelerin ulaşabilmesine yönelik önemli katkılar yapılacağı vurgulanmıştır (Yıkılmaz, 2011: 21).

kabul etmektedir. Ayrıca ekonomik gelişmenin beraberinde getirdiği çevresel zararların azaltılması için üretimin az kaynak ve atık ile tüketimin ise daha sürdürülebilir bir nitelikte olması gerektiği vurgulanmıştır (Mengi & Algan, 2003: 211-212). Programda açıklanan; sürdürülebilir kalkınma ilkesi, Pazar ekonomisinin iyileştirilmesi, serbest piyasanın düzenlenmesine yönelik oluşturulan kurallar, çevre sorunlarının geniş bir perspektifte ele alınması ve çevre bilincinin artırılması gibi başlıklardan anlaşılacağı üzere, 6. Çevre Eylem Programı büyük ölçüde bir önceki eylem programında ileri sürülen ilkeler üzerine kurulmuştur (Erdem & Yenilmez, 2017: 102).

AB, sürdürülebilir kalkınma konusuna yönelik uygulamalarını, Avrupa Çevre Ajansı'nın (AÇA) çalışmaları kapsamında yürütmektedir. AB'nin 10 yıllık bir çevre eylem programı olan 6. Çevre Eylem Programı dört öncelikli alan olan; iklim değişikliği, doğa ve biyolojik çeşitlilik, doğal kaynakların sürdürülebilirliği ve atık yönetimi, çevre ve insan sağlık olarak ele alınan bu alanlarda daha sıkı tedbirlerin alınması gerektiği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, AÇA bir takım değerlendirmeler yapmış ve Avrupa'nın çevreye yönelik durumu ile ilgili detaylı bir senaryo geliştirilmiştir (Yıkılmaz, 2011: 22; Official Journal of the European Communities, 2002: 3). Ele alınan bu alanlarda yaşanan sorunların ortadan kaldırılması için bazı hedefler oluşturulmuştur (EUR-Lex , 2001):

- Söz konusu mevzuatın iyileştirilmesi,
- Sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarının teşvik edilmesi,
- Daha etkili uygulamaların ve yürütmenin teşvik edilmesi,
- Çevre konusuna yönelik işletmeler ile işbirliği yapılması ve ortaklıkların kurulması,
- Çevre politikalarının diğer politikalara entegre edilmesi,
- Kara ve deniz yönetiminde sürdürülebilir uygulamaların gerçekleştirilmesi.

Tüm bunların yanı sıra programın bir diğer önemli noktası, politikaların oluşturulmasında sağlanan katılımcı ve sağlıklı bilgi temelini esas alınmasıdır. Bu doğrultuda, programın başarısı geniş bir katılımın sağlanmasıyla gerçekleşeceği vurgulanmaktadır. Ayrıca, söz konusu politika oluşturma sürecinin her aşamasında bilimsel bilgiler ve ekonomik değerlendirmeler, çevresel açıdan güncel bilgi ve veriler ile göstergelerin kullanılması öngörülmektedir (Mengi & Algan, 2003: 2015).

4.4.7. Yedinci Çevre Eylem Programı (2013-2020)

2013-2020 yılları dönemini kapsayan 7. Çevre Eylem Programı'yla birlikte, 2030 yılına kadar AB'nin çevresel ayak izinin oluşturulması, AB'ye çevre konusuna yönelik merkezi bir

rol verilmesi ve gelecek 10 yıl haritası çıkartılması amaçlanmaktadır. 2050 uzun vadeli hedef olan “Gezeganimiz Limitinde İyi Yaşam” başlığı altında ele alınan bu programda iklim değişikliği ve enerji, biyolojik çeşitlilik ve doğal kaynakların verimli kullanımı, tarım, ulaşım ve balıkçılık konularına yönelik çevresel düzenleme ve stratejiler yer almaktadır (Görmez, 2020: 78). Ayrıca, temel olarak sera gazı emisyonlarının azaltılması ve yenilenebilir enerji kaynakları payının ve enerji verimliliğinin artırılmasına yönelik bağlayıcı nitelikte bir AB mevzuatı oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, sürdürülebilir ve güvenli bir enerji sistemi sağlamayı hedefleyen “Enerji Stratejisi” ve AB’de biyolojik çeşitlilik ve ekosistemin iyileştirilerek devamlılığını sağlamayı hedefleyen “AB Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi” yayımlanmıştır (Tatar, 2022).

7. Çevre Eylem Programında 2020 yılına kadar tamamlanması öngörülen dokuz öncelikli hedef belirlenmiştir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2017):

- Doğal sermayeyi korumak, muhafaza etmek ve iyileştirmek,
- Birlik ekonomisini rekabetçi, düşük karbonlu, yeşil ve kaynaklarını verimli kullandığı bir ekonomiye çevirmek,
- Çevre mevzuatını geliştirmek,
- Vatandaşları çevre ile ilgili baskı ve hastalık riskinden korumak,
- Çevre politikalarına yönelik bilgi ve deneyimi artırmak,
- Çevre ve iklim politikalarına yönelik gerekli olan yatırımı sağlamak,
- Çevresel politikaların diğer politikalarla entegrasyonunu ve uyumunu sağlamak,
- Birlik ülkelerinin sürdürülebilirliğini sağlamak,
- Uluslararası çevre ve iklim sorunlarına yönelik iyileştirilmelerin yapılarak Birlik etkinliğinin sağlanmasına destek olmaktır.

Yedinci eylem programı ile birlikte AB’nin temel eylem politikası olan iklim değişikliği, “küresel ısınmayı, ekonomilerimizi yeşillendirmek, büyümeyi canlandırmak ve yeni teknolojilere yatırımı hızlandırmak için bir fırsat olarak görmeliyiz” beyanı ile vurgulanmaktadır. Dolayısıyla AB’nin iklim değişikliğine yönelik oluşturduğu strateji, “Ekolojik Direnci Güçlü Bir Avrupa” ve “Düşük Karbon Ekonomisi” olan iki ana politikaya odaklanmaktadır (Talu, 2019: 24).

4.4.8. Sekizinci Çevre Eylem Programı (2021-2030)

AB’nin 2030 yılına kadar çevre politikasını oluşturan 8. Çevre Eylem Programı, 2 Mayıs 2022 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu eylem programı, 7. Çevre Eylem Programında

belirlenmiş olan, 2050 yılına kadar “Gezegelimiz Limitinde İyi Yaşam” yönündeki uzun vadeli strateji üzerinde durmaktadır. Söz konusu bu program, biyolojik çeşitlilik kaybı, iklim değişikliği, doğal kaynak kullanımı ve kirlilik gibi sorunlara odaklanmıştır (Tatar, 2022; İMMİB, 2022). Ayrıca Avrupa Yeşil Anlaşması’nı⁵⁴ baz alarak destekleyen bu eylem programı, insan refahının sağlıklı bir ekosisteme bağlı olduğunu kabul ederek, iklim açısından nötr ve kaynak verimliliği açısından etkin bir ekonomiye geçişi amaçlamaktadır (European Commission, 2022).

Sekizinci Çevre Eylem Programı’nda ele alınan hedefler (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2023b):

- 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarının azaltılması ve 2050 yılına kadar iklim açısından nötr bir düzene geçilmesi,
- İklim değişikliğine yönelik uyum ve direnç kapasitesinin artırılması ve hassasiyetin azaltılması,
- Yenileyici büyüme modeline geçilmesi, etkin kaynak kullanımı ve çevresel bozulmadan ayrıştırılmış ekonomik büyümenin sağlanması,
- Hava, su ve toprakta kirliliğin tamamen ortadan kaldırılması ve vatandaşlara sağlıklı ve refah bir ortam sağlanması,
- Doğal sermayenin iyileştirilmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması, muhafazası ve iyileştirilmesi,
- Üretim ve tüketim alışkanlıklarının çevre ve iklim üzerinde uygulamış olduğu baskının azaltılmasıdır.

Programda açıklanan hedeflere ulaşmak, gerekli koşulların sağlanmasıyla mümkündür. Bu doğrultuda ihtiyaç duyulan bazı koşullar belirlenmiştir (European Commission, 2022):

- Söz konusu mevzuatın eksiksiz uygulanması,
- Birliğin mevcut malzeme ve tüketim ayak izlerinin büyük oranda azaltılması,
- Sürdürülebilir finansmanın artırılması,
- Çevre adaletinin sağlanması,
- Sürdürülebilir geçişi desteklemek amacıyla ekonomik ve vergisel teşviklerden yararlanılması,
- Fosil yakıtlara yönelik sübvansiyonların kademeli olarak kaldırılması,

---

⁵⁴ İklim kriziyle mücadele etmeye yönelik Avrupa Birliği Komisyonu’nun 2019 yılında yayımladığı bu anlaşma, Avrupa’yı iklim, çevre ve doğaya karşı duyarlı ve zararsız kılmayı amaçlamaktadır (Tatar, 2022).

- Politika oluşturma aşamasında farklı düzeylerdeki aktörler arası işbirliğinin sağlanması,
- Potansiyel dijitalleşmeden yararlanılması,
- “GSYİH’nin ötesinde” bir zet gsterge⁵⁵ tablosunun geliştirilmesi,
- Politika eyleminin ilim ve bilgiye bağlı olmasını sağlamaktır.

Sekizinci evre Eylem Programı’nın ele almış olduğu bu hedeflere AB iklim ve evre yasaları doğrultusunda odaklanılmasının sağlanması, yönetim içerisindeki tüm paydaşların aktif katılması ile mümkündür. Ayrıca söz konusu bu program, BM 2030 Gündemini ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşılması noktasında AB faaliyetlerinin temelini oluşturmaktadır (Tatar, 2022). Tüm bu gelişmeler kapsamında program, söz konusu hedeflere dair ilerlemenin izlenmesi açısından bir ana göstergeler listesi kabul edilmiştir. Böylece AB vatandaşlarının, politikanın yaratmış olduğu etki hakkında bilgilendirilmesi ve politika yapıcılar arasında daha fazla çabaya ihtiyaç duyulan kısımlar hakkında fikir alışverişinin yapılması kolaylaştırılmıştır (European Commission, 2022).

5. Avrupa Birliği’nin evre Mevzuatı

AB’nin çevreye yönelik göstermiş olduğu ilgi ve hassasiyet, beraberinde birçok yasal düzenlemenin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Bu bağlamda, AB’nin oluşturmuş olduğu evre mevzuatı, dünyada mevcut evre mevzuatları arasında en geniş kapsamlı ve yüksek standartlara sahip olan evre mevzuatıdır. Söz konusu bu evre mevzuatı, dokuz ayrı başlıktan oluşmakta ve her bir başlığın altında birçok direktif yer almaktadır (Tuncay, 2006: 6). AB evre mevzuatı yatay konuların yanı sıra; hava kalitesi, atık yönetimi, su kalitesi, doğa koruma, kimyasallar, endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi, gürültü ve iklim değişikliği alanındaki yasal düzenlemelerden oluşmaktadır. Ayrıca uyum ve uygulama açısından ciddi yatırımlar gerektiren AB evre mevzuatı, birçok uluslararası sözleşmeyi de kapsamaktadır (T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, 2013: 2). Yatay mevzuat, farklı birçok çevresel sektörü doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen, daha geniş kapsamlı bir düzenlemedir. Belirli bir alana odaklanmak yerine, özellikle usule odaklanan yatay mevzuat, karar verme aşamasını iyileştirmekte ve ilgili yasaların hazırlanarak uygulanma aşamasını destekleyici nitelikteki yöntem ve mekanizmaları sunmaktadır (REC Türkiye- Bölgesel evre Merkezi, 2010: 39). AB’nin yatay mevzuatını içerisinde yer alan direktifler Tablo 2.3’te verilmiştir:

---

⁵⁵ Mevcut gösterge ve izleme aşamalarını ele alan, hedefe olan mesafe hakkında bilgi verebilecek ve nihai olarak politikaya rehberlik edebilecek siyasi bir zet (EUR-Lex, 2022).

Tablo 2.3. Avrupa Birliği'nin Yatay Mevzuatı

2011/92/AB sayılı Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Direktifi
2001/42/AT sayılı Stratejik Çevresel Değerlendirme (SÇD) Direktifi
2001/331/AT sayılı Çevre Denetimleri İçin Minimum Kriterler Tavsiye Kararı (RMCEI)
2003/35/AT sayılı Halkın Katılımı
AT/401/2009 sayılı Avrupa Çevre Ajansının ve Avrupa Çevre Bilgi ve Gözlem Ağının Kurulması Tüzüğü (AÇA)
91/692/AET sayılı Raporlama Direktifi
2007/2/AT sayılı INSPIRE (Avrupa Mekansal Veri Altyapısı)
2003/4/AT sayılı Çevresel Bilgiye Erişim Direktifi
2004/35/AT Çevresel Sorumluluk
2008/99/AT sayılı Çevresel Suç Direktifleri

Kaynak: (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016: 195)

Tablo 2.3.'te görüldüğü gibi, AB'nin çevre mevzuatı çeşitli direktiflerden oluşmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma anlayışı doğrultusunda oluşturulan yatay mevzuat; çevrenin korunması, çevre ile ilgili mevcut veya oluşabilecek sorunların azaltılması, belirlenen projelerin çevresel etkilerinin öngörülmesi, halkın çevre konusunda kolayca bilgiye ulaşabilmesi ve çevresel konularda karar alma sürecinde halkın bilgilendirilerek söz konusu sürece katılımının sağlanması gibi unsurları içermektedir. Örneğin, AT/401/2009 sayılı Avrupa Çevre Ajansının ve Avrupa Çevre Bilgi ve Gözlem Ağının Kurulması Tüzüğü (AÇA), AB ve diğer ülkeler arasında koordinasyonu sağlayarak çevresel sorunlara yönelik doğru zamanda önlem alınmasını sağlayabilecek mekanizmaları geliştirmeyi ve çevre politikalarının bütünleştirmeyi hedeflemektedir (CPS, 2012: 40).

Yatay mevzuatın dışında AB'nin hava kalitesi, atık yönetimi, su kalitesi, doğa koruma, kimyasallar yönetimi, endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi, gürültü ve iklim değişikliği alanındaki yasal düzenlemeler gibi mevzuatını oluşturan diğer unsurlar Tablo 2.4'te verilmiştir.

Tablo 2.4. Avrupa Birliği'nin Diğer Çevre Mevzuatları

HAVA KALİTESİ	1999/32/AT sayılı Sıvı Yakıtlarda Kükürt İçeriğinin Azaltılması Direktifi
	2001/81/AT sayılı Ulusal Emisyon Tavanları (NEC) Direktifi
	2004/107/AT sayılı 4.Kardeş Direktifi (Arsenik, Kadmiyum, Cıva, Nikel ve Polisiklik Aromatik Hidrokarbonlar)

Tablo 2.4. Tablonun Devamı

	<p>2008/50/AT sayılı Temiz Hava Direktifi (CAFE)</p> <p>94/63/AT sayılı Petrol Faz I Direktifi (Petrolün Depolanması ile Petrol İstasyonlarına Dağıtılmasından Kaynaklanan Uçucu Organik Bileşik Emisyonlarının Kontrolüne İlişkin Direktif)</p> <p>2009/126/AT sayılı Petrol Faz II Direktifi (Petrol İstasyonlarında Motorlu Araçların Yakıt Dolumu Sırasında Ortaya Çıkan Petrol Buharının Geri Kazanımına İlişkin Direktif)</p>
ATIK YÖNETİMİ	<p>86/278/EEC sayılı Arıtma Çamuru Direktifi (Arıtma Çamurunun Tarımda Kullanılması Halinde Çevrenin ve Özellikle Toprağın Korunması Direktifi)</p> <p>96/59/EC sayılı PCB/PCT (Ambalaj ve Ambalaj Atıklarına İlişkin Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi)</p> <p>1999/31/EC sayılı Düzenli Depolama Direktifi (Atıkların Düzenli Depolanmasına İlişkin Konsey Direktifi)</p> <p>2000/53/EC sayılı ÖTA (Ömrünü Tamamlamış Araçlara İlişkin Direktif)</p> <p>EC/1013/2006 sayılı Atıkların Taşınımı Tüzüğü</p> <p>2006/66/EC sayılı Atık Pil Direktifi</p> <p>2006/21/EC sayılı Maden Atıkları Direktifi</p> <p>2008/98/EC sayılı Atık Çerçeve Direktifi</p> <p>2011/65/EU sayılı RoHS (Elektrik ve Elektronik Eşyalarda Bazı Tehlikeli Maddelerin Kısıtlanmasına İlişkin Direktif)</p> <p>2012/19/EU sayılı AEEE (Atık Elektrikli ve Elektronik Ekipmanlara (AEEE) İlişkin Direktif)</p> <p>1257/2013 sayılı Gemi Geri Dönüşümü Yönetmeliği</p>
SU KALİTESİ	<p>91/676/AET sayılı Nitratlar (Tarımsal Kaynaklı Nitratın Neden Olduğu Kirliliğe Karşı Suların Korunmasına İlişkin Direktif)</p> <p>91/271/AET sayılı Kentsel Atık su Arıtımı</p> <p>98/83/AT sayılı İçme Suyu Direktifi</p> <p>2000/60/AT sayılı Su Çerçeve Direktifi</p> <p>2000/59/AT sayılı Liman Kabul Tesisleri</p> <p>2006/118/AT sayılı Yeraltı Suyu Direktifi</p> <p>2006/7/AT sayılı Yüzme Suyu Direktifi</p> <p>2007/60/AT sayılı Taşkın Direktifi</p>

Tablo 2.4. Tablonun Devamı

	<p>2008/105/AT sayılı Çevresel Kalite Standartları Direktifi 2008/56/AT sayılı Deniz Stratejisi Çerçeve Direktifi 2009/90/EC sayılı Analiz ve İzleme (Kimyasal Analiz ve Su Statüsünün İzlenmesi için Teknik Özellikler Direktifi) 2010/477/AB sayılı İyi Çevresel Durum Standartları 2013/39/AB sayılı Öncelikli Maddeler Açısından Çevresel Kalite Standartları Direktifi</p>
DOĞA KORUMA	<p>83/129/AET sayılı Yavru Fok Ticareti Direktifi AET/3254/91 sayılı Bacaktan Yakalama Tuzakları Tüzüğü 92/43/AET sayılı Habitat Direktifi AT/338/97 sayılı CITES (Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin, Ticaretin Düzenlenmesi Yoluyla Korunması Sözleşmesi) Tüzüğü 1999/22/AT sayılı Hayvanat Bahçeleri Direktifi 2173/2005 sayılı FLEGT Tüzüğü AT/865/06 sayılı Komisyon Tüzüğü (338/97 sayılı Tüzüğün Uygulanmasına İlişkin Detaylı Kuralları Belirleyen Tüzük) 1024/2008 sayılı Tüzük (2173/2005 sayılı Tüzüğün Uygulanması Konusunda Ayrıntılı Önlemleri Ortaya Koyan Tüzük) 2009/147/AET sayılı Yabani Kuş Direktifi 1007/2009 sayılı Fok Ürünleri Ticareti Tüzüğü 737/2010 sayılı Tüzük (1007/2009 sayılı Tüzüğün Uygulanmasına İlişkin Ayrıntılı Kuralları Ortaya Koyan Tüzük) 995/2010 sayılı Yasadışı Kereste Düzenlemesi Tüzüğü 363/2012 sayılı Tüzük (995/2010 sayılı Tüzüğün Uygulanması Konusunda İzleme Müesseselerinin Tanınması ve İptali ile ilgili Kurallara İlişkin Tüzük) 607/2012 sayılı Tüzük (95/2010 sayılı Tüzüğün Uygulanması Konusunda İzleme Müesseselerinin Kontrolleri ve Gerekli Özen Sistemi ile ilgili detaylı kurallara ilişkin Tüzük)</p>
KİMYASALLARIN YÖNETİMİ	<p>87/217/AET sayılı Asbest Direktifi 850/2004/AT sayılı KOK'lar (Kalıcı Organik Kirletici) Tüzüğü</p>

Tablo 2.4. Tablonun Devamı

	<p>AT/1907/2006 sayılı REACH (Kimyasal Maddelerin Kaydı, Değerlendirilmesi, İzni ve Kısıtlanması)Tüzüğü</p> <p>1272/2008/AT sayılı Sınıflandırma, Ambalajlama, Etiketleme Tüzüğü</p> <p>2010/63/AT sayılı Hayvan Deneyleri Direktifi</p> <p>649/2012/AT sayılı İthalat-İhracat Tüzüğü</p> <p>98/8/AT sayılı Biyosidal Ürünler (Biyosidal Ürünlerin Piyasaya Sürülmesi) Direktifi</p> <p>AB/528/2012 sayılı Biyosidal Ürünler (Biyosidal Ürünlerin Piyasada Bulundurulması ve Kullanımı) Tüzüğü</p> <p>AB/1062/2014 sayılı Mevcut Biyosidal Aktif Maddelerin Gözden Geçirilmesine İlişkin Tüzük</p>
ENDÜSTRİYEL KİRLİLİK VE RİSK YÖNETİMİ	<p>(78/176/EEC), (82/883/EEC) ve (92/112/EEC) sayılı Titanyum (Titanyum Dioksit Endüstrisinden kaynaklanan atıklar) Direktifi</p> <p>1999/13/AT sayılı UOB Çözücüler (Solvent) Direktifi</p> <p>2000/76/AT sayılı Atık Yakma Direktifi</p> <p>2001/80/AT sayılı Büyük Yakma Tesisleri Direktifi</p> <p>2004/42/AT sayılı UOB Boyalar (Dekoratif Boyalar) Direktifi</p> <p>AT/166/2006 sayılı E-PRTR Tüzüğü (Avrupa Kirletici Salım ve Taşıma Kaydının Kurulmasına İlişkin Tüzük)</p> <p>AT/1102/2008 sayılı Civa Tüzüğü</p> <p>2008/1/AT sayılı EKÖK (Entegre Kirliliğin Önlenmesi ve Kontrolü) Direktifi</p> <p>AT/1221/2009 sayılı EMAS (Topluluk Eko-Yönetim ve Tetkik Programı) Tüzüğü</p> <p>AT/66/2010 sayılı Eko-etiket Hakkında Tüzük</p> <p>2012/18/AB sayılı Seveso III Direktifi</p>
GÜRÜLTÜ	<p>2002/49/AT sayılı Çevresel Gürültü Direktifi</p>
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ	<p>98/70/AT sayılı Benzin ve Motorin Yakıtların Kalitesi Direktifi</p> <p>1999/94/AT sayılı Karbondioksit Emisyonu ve Yakıt Tüketimi Konusunda Bilgilendirme Direktifi</p> <p>2003/87/AT sayılı Emisyon Ticaret Sistemi Direktifi</p>

Tablo 2.4. Tablonun Devamı

	1005/2009/AT sayılı Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin Azaltılması Tüzüğü 406/2009/AT sayılı Sera Gazı Emisyon Azaltım Hedefleri 2009/31/AT sayılı Karbondioksit Yakalama ve Depolama Direktifi 443/2009/AT sayılı Yeni Binek Otomobillerinin Emisyon Performans Standartlarının Belirlenmesi Tüzüğü 1014/2010/AT sayılı Yeni Binek Araçların Tescil Verilerinin Denetlenmesi ve Raporlanması Tüzüğü 510/2011/AT sayılı Yeni Hafif Ticari Araçların Emisyon Performans Standartlarının Belirlenmesi Tüzüğü 525/2013/AT sayılı Sera Gazı Emisyonlarını İzleme Direktifi 517/2014/AB sayılı Bazı Florlu Sera Gazları-II Tüzüğü (Bazı Florlu Sera Gazlarına İlişkin (AT) 842/2006 sayılı Tüzüğü Yürürlükten kaldıran Tüzük) 529/2013/AB sayılı AKAKDO Kaynaklı Sera Gazı Emisyonu
--	---

Kaynak: (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016: 188-196)

Tablo 2.4.'te görüldüğü üzere, geniş kapsamlı bir mevzuata sahip olan AB Çevre Mevzuatı, 1992 tarihli Maastricht Anlaşması ile literatüre giren sürdürülebilir kalkınma yaklaşımına yönelik oluşturulmuş ve çevrenin korunması, çevresel sorunların kontrol altında tutularak azaltılması ve çevre bütünlüğünü bozmayacak şekilde üretim ve tüketim yapılması gibi unsurları baz almıştır (Mengi & Algan, 2003: 192-193). Tabloda yer alan unsurlara bakıldığında örneğin, kimyasallara yönelik 1967 yılında tehlikeli maddelerin kontrol edilmesi bağlamında, 67/548/EEC sayılı Tehlikeli Maddelerin Sınıflandırılması, Ambalajlanması ve Etiketlenmesine İlişkin Tüzük, AB'nin kabul ettiği ilk yasal belge olmakla birlikte, 2008 yılında değiştirilerek 1272/2008 sayılı Tüzük olarak mevzuatta yer almaya devam etmektedir. Hava kalitesi kapsamında, 2008/50/AT sayılı CAFE, zararlı madde ve gazların denetlemeyi ve azaltarak yakıt verimliliğini artırmayı hedeflemektedir. Atıklara yönelik 2008/98/EC sayılı Atık Çerçeve Direktifi ile kapsamlı bir çevre politikası oluşturan AB, böylece atıklardan meydana gelebilecek etkileri önlemeyi ve kaynak verimliliğini artırarak çevre ve insan sağlığını korumayı hedeflemektedir. Su kalitesine yönelik 2000/60/AT sayılı Su Çerçeve Direktifi, bu alanda yer alan diğer yasal düzenlemelere atıf yapmakta ve su kaynaklarının iyileştirilmesini ve verimli kullanılmasını hedeflemektedir. İklim değişikliği kapsamında ele alınan

406/2009/AT sayılı Sera Gazı Emisyon Azaltım Hedefleri ve 525/2013/AT sayılı Sera Gazı Emisyonlarını İzleme Direktifi ile sera gazı emisyonlarının denetlenmesi, insan kaynaklı emisyonların azaltılması ve atmosferdeki sera gazı yoğunluğunun sabit tutulması hedeflenmektedir (CPS, 2012: 13, 29-31, 35). Endüstriyel yönetim ve risk kapsamında yer alan 2008/1/AT sayılı EKÖK ile endüstriden kaynaklı kirliliğin önlenmesi, mevcut kirliliğin azaltılması ve kontrol edilmesi hedeflenmektedir. Gürültü başlığı altında ele alınan 2002/49/AT sayılı Çevresel Gürültü Direktifi, gürültünün kişiler üzerinde oluşturabileceği olumsuz etkileri azaltmayı hedeflemektedir (REC Türkiye, 2010: 199,268). Son olarak Doğa koruma çerçevesinde ele alınan 92/43/AET sayılı Habitat Direktifi ve 2009/147/AET sayılı Yabani Kuş Direktifi gibi unsurlar, doğayı ve canlıları korumayı hedeflemektedir.

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için çevre politikalarını bir takım başlıklar altında ele alan AB, çeşitli alanlarda yapılan yasal düzenlemeler ile birlikte yaşanan sorunları en aza indirmeyi ve oluşabilecek yeni sorunlara yönelik önlemler almayı amaçlamaktadır. Böylece, mevcut ve gelecek nesle yönelik sağlanması hedeflenen daha refah ve yaşanılabilir dünya anlayışının gerçekleştirilmesine katkı sağlayan AB Çevre Mevzuatı, AB'ye aday ülkeler ve diğer ülkeler ile koordinasyonlu adım atmakta ve çevre politikalarını geliştirmeyi amaçlamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA GÖSTERGELERİNİN ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmada, sürdürülebilir kalkınma bağlamında sosyal, çevresel ve ekonomik kriterlerin 2012-2022 yılları arası verilerinin ortalamaları alınarak, Türkiye ve AB ülkelerinin performanslarının belirlenmesi ve ülkelerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak, ÇKKV (Çok Kriterli Karar Verme) yöntemlerinden olan ve objektif yöntemler arasında en çok kullanılan CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) Yöntem kullanılarak kriterler ağırlıklandırılmaktadır. Daha sonra ağırlığı belirlenen kriterlere GİA (Girişimsel Analiz) Yöntemi uygulanarak ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performansları değerlendirilmekte ve sıralamaları yapılmaktadır.

1. Yöntem: Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi Tanım

Geleneksel yöneylem araştırma tekniklerinin insan merkezli problemler üzerinde giderek daha fazla mücadele etmesi gerekliliğiyle birlikte, zamanla yetersiz kaldığı görülmüş ve birçok kriterin ve sorunun varlığı halinde yeni bir araştırma tekniğine ihtiyaç duyulmuştur (Zelany, 1974: 479). Bireylerden ve gruplardan oluşan karar vericiler tarafından uygulanan günlük aktivitelerde, mevcut alternatifler arasından en uygun olanının seçilmesi ve seçme sürecinin tamamı karar verme olarak adlandırılmaktadır. İnsanlar, yaşayacakları yeri seçmelerinden gün içerisinde en uygun alışveriş yapmalarına kadar olan söz konusu tüm tercihlerinde karar verme analiz kurallarından yararlanmaktadır (Jankowski vd., 2001: 101). Kişiler tarafından tercih edilen bu günlük aktiviteler veya sorunlar karşısında verilen kararlar, birden fazla ve çoğu zaman birbirleriyle çelişen birçok amaç ve kritere sahiptir. ÇKKV, karar vericinin sayılabilir veya sayılamaz birbiriyle çelişkili alternatiflerden oluşan bir küme içerisinde en az iki kriterin kullanılması sonucu yapılan optimal seçimi tanımlamaktadır (Ersöz & Kabak, 2010: 99; Hwang & Yoon, 1981: 1).

Karar Bilimlerinin alt dalı olan ÇKKV, insanların farklı kaynaklardan elde etmiş olduğu birçok çeşitli bilginin yeterle düzeyde değerlendirilememesi sonucu geliştirilmiş olup, söz konusu karar sürecinin kriterler kapsamında modellenmesini ve analiz edilmesini ifade etmektedir (Kocamustafaoğulları, 2007: 4). ÇKKV yöntemi, karar verme problemlerinin nitel ve nicel kriterlere dayalı olduğu, kolay uygulanabildiği ve çeşitli problemlere ortak çözümün sunulabildiği yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır (Eleren, 2007: 48). Son zamanlarda bilgi

teknolojilerinde yaşanan ilerlemeler, uzun zamandır kullanılmakta olan söz konusu bu yöntemeye yönelik ilgiyi daha fazla artırmış ve böylece problemlerin analitik çözümlerinde kolaylık sağlanmış ve uygun altyapıyla birlikte iş hayatında daha kapsamlı bir yer edinmiştir (Stewart, 1992: 569-571). Açıklanan söz konusu ÇKKV sürecinin aşamaları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 3.1. Çok Kriterli Karar Verme Performansı Süreci

1	Amaçların Belirlemesi
2	Seçim Kriterlerin Oluşturulması
3	Karar Alternatiflerinin Belirlenmesi
4	Söz Konusu Alternatiflerin Kriterlere Göre Değerlendirilmesi
5	Genel Değerlendirmenin Yapılması ve Karar Aşaması
6	Verilen Kararın İncelenmesi ve Geri Dönüm

Kaynak: (Kocamustafaoğulları, 2007: 9)

Tablo 1.1'e bakıldığında; ÇKKV sürecinin birbiriyle bağlantılı 6 aşamadan oluştuğu görülmektedir. Karar verme sürecine ilişkin problemin tespit edilmesi ve söz konusu probleme yönelik amacın belirlenmesi ilk aşamadır. İkinci aşamada belirlenen amaca yönelik kriterler oluşturulmaktadır. Bu kriterler, amacın gerçekleştirilmesi açısından önem arz ettiğinden; kapsayıcı, ölçülü, yeterli ve olabildiğince basit ifadelerden oluşması gerekmektedir. Üçüncü aşamada amaca yönelik doğru karar alternatiflerinin belirlenmesi gerekmektedir. Dördüncü aşamada her alternatif, her kriter üzerinden değerlendirmeye alınmaktadır. Beşinci aşamada alternatiflerin ağırlıkları saptanarak analizi gerçekleştirilen sonuçlar karar vericinin değerlendirilmesine bırakılmaktadır. Altıncı aşamada ise karar verici tarafından değerlendirilen sonuçlarda gerekli görüldüğü takdirde değişiklikler yapılmaktadır (Kocamustafaoğulları, 2007: 9-21).

1.1. Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri

İktisat biliminin ana varsayımı olan kıt kaynakların kullanılarak sonsuz ihtiyaçların karşılanması fikri, geçmişten günümüze var olan tartışmaların başında gelmektedir. Tüketicilerin sonsuz olan ihtiyaçlarını piyasadaki mevcut kıt kaynaklar içerisinde seçme sorunu gibi her koşulda ortaya çıkan karar verme probleminin zamanla artış göstermesi, karar verme tekniklerinin gelişmesini beraberinde getirmiştir. Günümüzde ÇKKV yöntemi ile

birlikte, söz konusu problemlerinin çözülmesi amacıyla kullanılmakta olan birçok yöntem bulunmaktadır. Bu çalışmada kullanılan CRITIC ve GİA yöntemi bütünleşik olarak kullanılmış ve söz konusu yöntemlere ilişkin teorik çerçeveden aşağıda bahsedilmiştir.

1.1.1. CRITIC Yöntem

Diakoulaki ve arkadaşları tarafından 1995 yılında literatüre kazandırılan CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) Yöntem, ÇKKV problemlerinde bulunan karar aşamasında yer alan kriterlerin ağırlıklarının objektif bir şekilde belirlenmesini sağlayan bir yöntemdir. Söz konusu bu yöntem, değerlendirmeye alınan kriterlerin standart sapmalarının ve diğer kriterler ile arasında olan korelasyonun ele alınarak hesaplamının gerçekleştiği öznel ağırlıklandırma yöntemini ifade etmektedir (Akçakanat vd., 2018: 5). Bu yöntem ile yapılan uygulama sonucu oluşturulan ağırlıklar, karar probleminde yer alan kontrast yoğunluğu ve çatışmayı içermekte ve ÇKKV yönteminde yer alan diğer yöntemlere göre daha objektif sonuçlar verdiği için, kriter ağırlıklarının belirlenmesi noktasında yaygın olarak tercih edilmektedir (Wang & Zhao, 2015: 2385). Yöntemin uygulanma aşamaları aşağıda detaylandırılmıştır (Diakoulaki & ark., 1995: 764-765):

- 1. Adım:** Karar Matrisinin Oluşturulması: Karar vericiler tarafından metotta ilk olarak oluşturulan çok kriterli karar problemine ait başlangıç karar matrisinin genel formu (3.1) numaralı formülde tanımlanmıştır:

$$X=[x_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \dots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (3.1)$$

$$i=1, \dots, m \text{ iken } j=1, \dots, n$$

Burada “X” ilk aşamada oluşturulan karar problemini, “i” alternatifleri, “j” kriterleri göstermektedir.

- 2. Adım:** Karar Matrisinin Normalizasyonu: Değerlendirmeye alınacak olan kriterlerin ortak bir birim ile ele alınabilmesi için karar matrisinin normalizasyonu gerçekleştirilmektedir. Normalizasyon işlemi gerçekleştirilirken; maksimizasyon (fayda) sağlıyor ise (3.2) numaralı formül, minimizasyon (maliyet) sağlıyor ise (3.3) numaralı formülden yararlanılmaktadır.

$$r_{ij} = A = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (3.2)$$

$i=1, \dots, m$ iken; $j=1, \dots, n$

$$rij = A = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (3.3)$$

$i=1, \dots, m$ iken; $j=1, \dots, n$

Yukarıdaki denklemde verilen rij ; i . alternatifte ait j . kriter açısından normalize performans değerini tanımlarken; $x_j^{\max} = \max(x_1, \dots, x_m)$ ve $x_j^{\min} = \min(x_1, \dots, x_m)$ ifade etmektedir.

- 3. Adım:** Kriterler Arası Korelasyonun Hesaplanması: Kriterler arası ilişkinin seviyesinin ölçülmesi amacıyla, 2. adımda elde edilen normalize kriterler arasındaki doğrusal korelasyon katsayısı (ρ_{jk}) formülü (3.4) numarada verilmektedir.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{x}_j)(x_{ik} - \bar{x}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{x}_j)^2 \sum_{i=1}^m (x_{ik} - \bar{x}_k)^2}} \quad (3.4)$$

- 4. Adım:** Kriterlerin Standart Sapmalarının Elde Edilmesi: (3.5) numaralı formül ile standart sapma elde edilmektedir.

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m}} \quad (3.5)$$

- 5. Adım:** C_{ij} Değerlerinin Hesaplanması: Standart sapma yardımı ile elde oluşturulan (3.6) numaralı formül, değerlendirme kriterlerinde bulunan karışıklık yoğunluğu ve paradokslar sonucu elde edilen bilgi miktarını (C_{ij}) vermektedir.

$$C_{ij} = \sigma \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad (3.6)$$

$j=1, \dots, n$

- 6. Adım:** Kriterlerin Önem Ağırlıklarının (w_j) Hesaplanması: Son aşamada (3.7) numaralı formül kullanılarak, her bir kriter için bulunan bilgi miktarının (C_{ij}), bütün kriterler için bulunan bilgi miktarı ile toplamına oranlanmasıyla yapılan hesap, kriterlerin önem ağırlıklarını vermektedir. Elde edilen sonuçlar analiz edilir ve en yüksek w_j değerine sahip kriter diğer kriterlere göre öncelikli kriter olarak kabul edilmektedir.

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{j=1}^n C_j} \quad (3.7)$$

$j=1, \dots, n$

1.1.2. Gri İlişkisel Analiz Yöntemi

Gri İlişkisel Analiz Yöntemi (GİA), eksik bilgilerin bulunduğu ve belirsizliğin söz konusu olduğu durumlarda karar verme gücüne sahip olan ve Deng Julong tarafından 1982

yılında başlatılan Gri Sistem Teorisi'nin bir üyesidir (Çekici & Babacan, 2022: 224). Deng'in 1989 yılında yayımlanmış olduğu "Introductions to Grey System" adlı makalesiyle literatüre kazandırmış olduğu ve disiplinler arası yapıya sahip olan bu yöntemdeki amacı, sosyal bilimler ve doğa bilimleri arasında bulunan boşluğu kapatarak belirsizlik durumlarının sayısallaştırılmasını sağlamaktır (Julong, 1989, 1). Gri sistemde, siyah renk hiçbir bilginin mevcut olmadığı durumu, beyaz renk bütün bilgilerin var olduğu durumu, gri renk ise kısmen ve belirsiz bilgilerin bulunduğu durumları temsil etmektedir. Ayrıca gri tahmin, gri karar, gri ilişki, gri kontrol ve gri programlama olmak üzere beş temel bölümden oluşan GİA, son yıllarda ise tahmin etme, karar verme, sistem kontrolü ve bilgisayar grafikleri gibi birçok farklı alanda kullanılmaktadır (Li vd., 2007: 133). GİA, diğer ÇKKV yöntemlerine göre kriterlerin maksimizasyon, minimizasyon ve ideal değerleri ile değerlendirilmesine ve normalizasyonu gerçekleştirilen alternatiflerin kriterlere göre aldığı değerlerinin negatif olmasına olanak tanıdığı için üstün bir analiz yöntemi olarak kabul edilmektedir (Çekici & Babacan, 2022: 224). Yöntemin uygulama aşamaları aşağıda detaylandırılmıştır (Lee & Lin, 2011: 2552-2553):

- 1. Adım:** Karar Matrisinin Oluşturulması: Karar probleminin karşılaştırılmasında kullanılacak olan seriler (3.8) numaralı formül ile belirlenmektedir.

$$y_i = (x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{ij}, \dots, x_{in}) \quad (3.8)$$

$$i=1,2,3,\dots,m$$

$$J=1,2,3,\dots,n$$

(3.8) numaralı formülde yer alan y_{ij} , i alternatifinin j kriter değerini vermektedir.

- 2. Adım:** Verilerin Normalize Edilmesi: 2. adımda bulunan (3.9), (3.10) ve (3.11) numaralı formüller ile karar matrisindeki verilerin tekdüzeliğinin sağlanabilmesi için veriler normalize edilmekte yani standartlaştırılmaktadır. En büyük olan değer katkısı daha fazla ise (3.9) numaralı formül, en küçük değer katkısı daha fazla ise (3.10) numaralı formül, istenilen değere y_j^* yakın olması için ise (3.11) numaralı formül kullanılmaktadır.

$$x_{ij} = \frac{y_{ij} - \text{Min}\{y_{ij}, i=1,2,\dots,m\}}{\text{Max}\{y_{ij}, i=1,2,\dots,m\} - \text{Min}\{y_{ij}, i=1,2,\dots,m\}} \quad (3.9)$$

$$i=1,2,\dots,m; j=1,2,\dots,n$$

$$x_{ij} = \frac{\text{Max}\{y_{ij}, i=1,2,\dots,m\} - y_{ij}}{\text{Max}\{y_{ij}, i=1,2,\dots,m\} - \text{Min}\{y_{ij}, i=1,2,\dots,m\}} \quad (3.10)$$

$$i=1,2,\dots,m; j=1,2,\dots,n$$

$$x_{ij} = 1 - \frac{|y_{ij} - y^*|}{\text{Max}\{\text{Max}\{y_{ij}, i=1,2,\dots,m\} - y_{ij}^*, y_{ij}^* - \text{Min}\{y_{ij}, i=1,2,\dots,m\}\}} \quad (3.11)$$

$$i=1,2,\dots,m; j=1,2,\dots,n$$

- 3. Adım:** Mutlak Değer Tablosunun Oluşturulması: (3.12) numaralı formül ile mutlak değerlerin nasıl hesaplandığı gösterilmektedir.

$$\Delta_{ij} = |x_{oj} - x_{ij}| \quad (3.12)$$

- 4. Adım:** Gri İlişki Katsayısının Hesaplanması: Performans değerlerinin hepsi $[0,1]$ aralığına getirildikten sonra üçüncü adıma geçilmektedir. i alternatifi j kriteri için x_{ij} değeri var ise herhangi bir alternatif 1'e eşit veya 1'e yakın olması durumunda gri ilişki üretme prosedürü aşaması başlamakta ve bu ise i alternatifi performansının j kriter açısından en iyi seçim olduğunu göstermektedir. Fakat böyle bir alternatif genellikle mümkün değildir. Bu çalışmanın referans serisi x_o referansını $(x_{o1}, x_{o2}, \dots, x_{oj}, \dots, x_{on}) = (1, 1, \dots, 1, \dots, 1)$ olarak tanımlamakta ve alternatifi karşılaştırılabilirlik serisi en yakın referans serisinin bulunmasını amaçlamaktadır. Gri ilişki katsayısının hesaplanması x_{ij} değerinin x_{oj} değerine ne kadar yakın olduğunu gösterir. (3.13) numaralı formül gri ilişki katsayısının nasıl hesaplandığını göstermektedir.

$$\gamma(x_{oj}, x_{ij}) = \frac{\Delta_{min} + \zeta \Delta_{max}}{\Delta_{ij} + \varepsilon \Delta_{max}} \quad (3.13)$$

$$i=1,2,\dots,m; j=1,2,\dots,n$$

(3.12) numaralı formüldeki $\gamma(x_{oj}, x_{ij})$, x_{oj} ve x_{ij} arasındaki gri ilişki katsayısını göstermektedir.

$$\Delta_{min} = \text{Min}\{\Delta_{ij}, i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n\},$$

$$\Delta_{max} = \text{Max}\{\Delta_{ij}, i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n\},$$

ζ değeri, $[0,1]$ aralığında bir değer alan ve ayırım katsayısı niteliği taşıyan bir katsayıdır. Farklı katsayı değerleri kullanılsa da genel olarak literatürde 0,5 olarak alınmaktadır.

- 5. Adım:** Gri İlişki Derecelerinin Hesaplanması: (3.14) ve (3.15) numaralı formül ile gri ilişki derecesi hesaplanmaktadır. Eğer tüm kriterler farklı ağırlıklara sahip ise (3.14)

numaralı formül, aynı ağırlıklara sahip ise (3.15) numaralı formül kullanılarak hesaplama yapılmaktadır.

$$\Gamma(x_0, x_i) = \sum_{j=1}^n w_j \gamma(x_{0j}, x_{ij}) \quad (3.14)$$

$$\Gamma(x_0, x_i) = \sum_{j=1}^n \gamma(x_{0j}, x_{ij}) \quad (3.15)$$

4. Adımda yer alan formüldeki (x_{0j}, x_{ij}) ifadesi x_0 ve x_j arasındaki gri ilişki derecesini vermektedir. w_j kriterlerin önem ağırlıklarını ifade eden bir katsayıdır ve oran gruplarının kendi içerisinde sahip oldukları ağırlıkları göstermektedir. Eğer ağırlıklar belirlenmemiş ise burada eşit ağırlıklı olarak kabul edilmekte ve söz konusu tanım basit bir ortalama işlemini göstermektedir. Buradaki asıl önemli kısım ağırlıkların toplamının 1 değerine eşit olmasıdır.

Son olarak gri ilişki dereceleri büyük değerli derecelerden küçük değerli derecelere doğru olacak şekilde sıralanmaktadır ve bu derece, referans serisi ile karşılaştırılan seri arasında ne kadarlık bir benzerlik derecesinin olduğunu göstermektedir. Her bir kriter bakımından karşılaştırmanın yapıldığı seriler arasında herhangi biri açısından uygulanan en iyi performans referans serisini temsil etmektedir. Dolayısıyla bir alternatif için karşılaştırılabilirlik referans serisiyle en yüksek gri ilişki derecesi ele alınır ise bu, referans serisine çok benzediğini ve o alternatifin en iyi seçimi gösterdiğini ifade etmektedir.

2. Uygulama ve Ampirik Bulgular

Çalışmanın bu kısmında CRITIC ve GİA yöntemleri kullanılarak Türkiye ve AB ülkelerinde uygulanan sürdürülebilir kalkınma politikalarının performansı değerlendirilerek karşılaştırma yapılmaktadır. İlk olarak ülkelerin yürütmekte olduğu sürdürülebilir kalkınma politikalarının etkinliğinin mevcut durumunu yansıtması bakımından değerlendirilmeye alınacak sürdürülebilir kalkınma göstergeleri olan değişkenler belirlenerek, söz konusu bu göstergeler ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç boyuta ayrılmıştır. Genel literatürün değerlendirilmesi ve Alpdoğan'ın (2023: 1090) 2023 tarihli çalışması doğrultusunda elde edilen ve CRITIC tabanlı GİA yöntemi ile değerlendirilecek olan sürdürülebilir kalkınma kriterleri, Tablo 3.2'de verilmektedir. Tablo 3.2'de görüldüğü üzere ekonomik kriterler "E", sosyal kriterler "S" ve çevresel kriterler "C" ile kodlandırılmaktadır. Kriterlerin fayda sağlayan kriter mi yoksa maliyet yükleyen bir kriter mi olduğu ayırt edilerek, fayda sağlayanlar maksimum (max.), maliyet yükleyenler ise minimum (min.) olacak şekilde Tablo 3.2'de referans adı altında gösterilmektedir. E1, E2, E3, E4, E5, S3, S4, S5, S6, C1 ve C6 kriterleri OECD'nin veri tabanından (OECD, 2024); S7 EUROSTAT'ın veri tabanından (Eurostat, 2024) ve S1, S2, C2,

C3, C4, C5, C7 ve C8 kriterleri ise Sürdürülebilir Kalkınma Raporundan (Sustainable Development Report, 2024) elde edilmiştir.

Tablo 3.2. Sürdürülebilir Kalkınma Kriterleri

Boyut	KOD	Sürdürülebilir Kalkınma	Referans
Ekonomik	E1	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)	MAX.
Ekonomik	E2	Ticaret Şartları	MAX.
Ekonomik	E3	Satın Alma Gücü Pariteleri	MAX.
Ekonomik	E4	İşsizlik	MİN.
Ekonomik	E5	Enflasyon	MİN.
Sosyal	S1	İthalatta Meydana Gelen Ölümcül İş Kazaları	MİN.
Sosyal	S2	Gini Katsayısı	MİN.
Sosyal	S3	Bebek Ölüm Oranı	MİN.
Sosyal	S4	Yoksulluk Oranı	MİN.
Sosyal	S5	Yetişkin Eğitim Düzeyi	MAX.
Sosyal	S6	Hastane Yatakları	MAX.
Sosyal	S7	Kadın Parlamenter Sayısı	MAX.
Çevresel	C1	CO2 Emisyonu	MİN.
Çevresel	C2	En Azından Temel İçme Suyu Hizmetini Kullanan Nüfus	MİN.
Çevresel	C3	Türlerin Hayatta Kalmasına İlişkin Kırmızı Liste Endeksi	MİN.
Çevresel	C4	Fosil Yakıt Yakılmasından Ve Çimento Üretiminden Kaynaklanan CO2 Emisyonları	MİN.
Çevresel	C5	Üretim Bazlı Nitrojen Emisyonları	MİN.
Çevresel	C6	Belediye Atığı	MİN.
Çevresel	C7	Tatlı Su Çekilmesi	MİN.
Çevresel	C8	Toplam Nihai Enerji Tüketiminde Yenilenebilir Enerjinin Payı	MAX.

Çalışmada sürdürülebilir kalkınmanın değerlendirilmesi için 20 kriter belirlenmiştir. Belirlenen kriterler sürdürülebilir kalkınmayı genel itibariyle ele alan kriterlerden oluşmaktadır. Veriler 2012-2022 yılları arası 11 yıllık dönemi kapsamakta ve 11 yıllık verilerin ortalamaları alınarak yönteme tabii tutulmaktadır. OECD, EUROSTAT ve Sürdürülebilir Kalkınma Raporu tarafından yayımlanan verilere göre başlangıçta Türkiye ve 27 AB ülkesi olmak üzere 28 ülke olarak değerlendirmeye alınmak istenmiştir. Fakat OECD, EUROSTAT ve Sürdürülebilir Kalkınma Raporundan elde edilen kriterlerin bazılarının bazı ülkeler tarafından yayımlanmamış olması sebebiyle mevcut veriler dikkate alınmış ve 23 ülke için yöntem uygulanmıştır. Kriterlere ait verilerinin bulunmaması sebebiyle değerlendirmeye alınmayan ülkeler; Bulgaristan, Hırvatistan, Kıbrıs, Malta ve Romanya olmak üzere 5 ülkeden oluşmaktadır.

2.1. Ekonomik Boyutta Yer Alan Kriterlere CRITIC Yöntemin Uygulanması

OECD veri tabanından elde edilen ekonomik göstergeler kullanılarak yapılan uygulama ile Türkiye ve AB ülkelerinin sürdürülebilir kalkınma politikaları değerlendirilmiştir. Uygulamaya alınan 23 ülke için ele alınan 5 ekonomik kriter, ÇKKV yöntemlerinden biri olan ve kriterlerin objektif bir şekilde ağırlıklandırılmasını sağlayan CRITIC yöntemin aşamaları ile gerçekleştirilmiştir. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), Ticaret Şartları, Satın Alma Gücü Pariteleri, İşsizlik ve Enflasyon ekonomik gösterge olarak değerlendirilecek olan kriterlerdir. . 2012-2022 yılları arasına ait mevcut verilerin ortalamaları alınarak elde edilen değerlere ait başlangıç karar matrisi Denklem (3.1) formatında ele alınarak Tablo 3.3.'de gösterilmektedir.

Tablo 3.3. Ekonomik Kriterlere Ait Başlangıç Karar Matrisi

	E1	E2	E3	E4	E5
Avusturya	55.502,09	98,85	0,76	5,68	2,38
Belçika	51.943,18	99,43	0,76	7,01	2,28
Cekya	39.141,45	99,85	12,51	4,00	3,22
Danimarka	56.768,09	100,13	6,86	5,95	1,57
Almanya	53.321,27	99,16	0,74	3,91	1,90
Estonya	35.162,90	100,82	0,53	6,66	3,54
İrlanda	80.579,54	97,88	0,79	8,50	1,24
Yunanistan	29.264,63	97,22	0,57	21,13	0,76
İspanya	38.699,72	99,35	0,63	18,81	1,68
Fransa	45.691,81	98,47	0,75	9,17	1,35
İtalya	42.513,18	99,41	0,68	10,77	1,56
Letonya	29.485,54	103,49	0,48	9,29	2,92
Litvanya	35.319	98,76	0,44	8,55	3,50
Lüksemburg	116.442,90	99,42	0,85	5,74	1,84
Macaristan	31.085,63	98,99	136,76	5,60	3,54
Hollanda	56.874,90	99,80	0,77	6,00	2,56
Polonya	31.301,54	99,35	1,74	5,98	2,90
Portekiz	33.643,45	99,35	0,56	10,54	1,42
Slovenya	37.602,27	99,31	0,56	6,87	1,75
Slovakya	32.067,18	98,97	0,49	9,29	2,58
Finlandiya	48.677,72	99,02	0,85	8,03	1,60
İsveç	53.678,72	99,13	8,64	7,66	1,67
Türkiye	27.549,27	95,38	1,80	10,89	17,05

Tablo 3.3.'de sunulan başlangıç karar matrisine ait verilerin normalizasyon işleminin gerçekleştirilmiş hali Tablo 3.4.'de yer almaktadır. Ekonomik kriterlerdeki maksimum değerler

Denklem (3.2), minimum değerler ise Denklem (3.3) de yer alan formüllerin kullanılması ile hesaplanmış ve Tablo 3.4’de gösterilmiştir.

Tablo 3.4. Ekonomik Kriterlere Ait Normalleştirilmiş Karar Matris

	E1	E2	E3	E4	E5
Avusturya	0,3145	0,4279	0,0023	0,8972	0,9006
Belçika	0,2744	0,4994	0,0023	0,8200	0,9067
Çekya	0,1304	0,5512	0,0885	0,9948	0,8490
Danimarka	0,3287	0,5857	0,0471	0,8815	0,9503
Almanya	0,2899	0,4661	0,0022	1,0000	0,9300
Estonya	0,0856	0,6708	0,0007	0,8403	0,8293
İrlanda	0,5966	0,3083	0,0026	0,7334	0,9705
Yunanistan	0,0193	0,2269	0,0010	0,0000	1,0000
İspanya	0,1254	0,4895	0,0014	0,1347	0,9435
Fransa	0,2041	0,3810	0,0023	0,6945	0,9638
İtalya	0,1683	0,4969	0,0018	0,6016	0,9509
Letonya	0,0218	1,0000	0,0003	0,6876	0,8674
Litvanya	0,0874	0,4168	0,0000	0,7305	0,8318
Lüksemburg	1,0000	0,4982	0,0030	0,8937	0,9337
Macaristan	0,0398	0,4451	1,0000	0,9019	0,8293
Hollanda	0,3299	0,5450	0,0024	0,8786	0,8895
Polonya	0,0422	0,4895	0,0095	0,8798	0,8686
Portekiz	0,0686	0,4895	0,0009	0,6150	0,9595
Slovenya	0,1131	0,4846	0,0009	0,8281	0,9392
Slovakya	0,0508	0,4427	0,0004	0,6876	0,8883
Finlandiya	0,2377	0,4488	0,0030	0,7607	0,9484
İsveç	0,2939	0,4624	0,0602	0,7822	0,9441
Türkiye	0,0000	0,0000	0,0100	0,5947	0,0000

Ekonomik kriterlere ait normalleştirilmiş karar matrisi ile ulaşılan sonuçlar 0-1 arasında değerler almaktadır. Normalize karar matrisinin bulunması ile elde edilen sonuçlar, Denklem (3.4)’te yer alan formül ile hesaplanarak, ekonomik kriterler arasındaki korelasyonların değerleri Tablo 3.5.’de gösterilmektedir.

Tablo 3.5. Ekonomik Kriterler Arasındaki Korelasyonlar

	E1	E2	E3	E4	E5
E1	1,0000	-0,0027	-0,1627	0,3146	0,2726
E2	-0,0027	1,0000	-0,0231	0,2986	0,4765
E3	-0,1627	-0,0231	1,0000	0,1856	-0,0511
E4	0,3146	0,2986	0,1856	1,0000	0,0005

Tablo 3.5. Tablonun Devamı

E5	0,2726	0,4765	-0,0511	0,0005	1,0000
-----------	--------	--------	---------	--------	--------

Tablo 3.5.'de hesaplanan ekonomik kriterler arasındaki korelasyonlar ile elde edilen değerler daha sonra Denklem (3.5)'de yer alan formül ile ekonomik kriterlere ait standart sapmalar hesaplanmış, ardından Denklem (3.6)'da yer alan formül ile ekonomik kriterlere ait bilgi miktarları bulunmuş ve son olarak Denklem (3.7)'de yer alan formül uygulanarak ekonomik kriterlerin ağırlıkları belirlenerek yapılan sıralama Tablo 3.6.'da verilmiştir.

Tablo 3.6. Ekonomik Kriterlerin Standart Sapmaları, Bilgi Miktarları ve Ağırlıkları

	E1	E2	E3	E4	E5
std.	0,2241	0,1747	0,2075	0,2401	0,1967
Cj	0,8018	0,5678	0,8407	0,7685	0,6494
wj	0,2210	0,1565	0,2317	0,2118	0,1790
sıra	2	5	1	3	4

Tablo 3.6.'da yer alan ekonomik kriterlere ait ağırların sıralamasına bakıldığında; ilk sırada yer alan en önemli kriter %23,17 ağırlık ile E3- Satın Alma Gücü Pariteleri, ikinci sırada %22,10 ağırlık ile E1-Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, üçüncü sırada %21,18 ağırlık ile E4-İşsizlik, dördüncü sırada %17,90 ağırlık ile E5-Enflasyon ve beşinci sırada %15,65 ağırlık ile diğerlerine göre daha az önemli olan E2-Ticaret Şartları yer almaktadır.

2.2. Sosyal Boyutta Yer Alan Kriterlere CRITIC Yöntemin Uygulanması

OECD, EUROSTAT ve Sürdürülebilir Kalkınma Raporundan elde edilen sosyal göstergeler kullanılarak yapılan uygulama ile Türkiye ve AB ülkelerinin sürdürülebilir kalkınma politikaları değerlendirilmiştir. Uygulamaya alınan 23 ülke için ele alınan 7 sosyal kriter, ÇKKV yöntemlerinden biri olan ve kriterlerin objektif bir şekilde ağırlıklandırılmasını sağlayan CRITIC yöntemin aşamaları ile gerçekleştirilmiştir. İthalatta Meydana Gelen Ölümcül İş Kazaları, Gini Katsayısı, Bebek Ölüm Oranı, Yoksulluk Oranı, Yetişkin Eğitim Düzeyi, Hastane Yatakları ve Kadın Parlamenter Sayısı sosyal gösterge olarak değerlendirilecek kriterlerdir. 2012-2022 yılları arasına ait mevcut verilerin ortalamaları alınarak elde edilen değerlere ait başlangıç karar matrisi Denklem (3.1) formatında ele alınarak Tablo 3.7.'de gösterilmektedir.

Tablo 3.7. Sosyal Kriterlere Ait Başlangıç Karar Matrisi

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7
Avusturya	0,43	30,47	2,98	0,09	15,24	7,36	25,78
Belçika	0,42	27,55	3,45	0,07	23,16	5,70	41,58
Çekya	0,16	25,62	2,52	0,057	6,42	6,70	18,71
Danimarka	0,39	28,21	2,53	0,058	19,41	2,65	39,00
Almanya	0,3	31,37	3,23	0,10	13,84	8,05	33,99
Estonya	0,26	32,25	2,23	0,15	10,55	4,73	25,47
İrlanda	0,41	32,17	3,17	0,089	18,1	2,81	23,53
Yunanistan	0,141	34,95	3,59	0,135	27,45	4,24	20,11
İspanya	0,145	35,42	2,71	0,148	40,55	2,96	39,52
Fransa	0,215	32,35	3,68	0,081	21,31	6,003	32,05
İtalya	0,16	35,21	2,69	0,1361	39,26	3,21	31,58
Letonya	0,207	34,93	3,92	0,1603	11,51	5,56	24,02
Litvanya	0,282	36,52	3,58	0,1516	7,2	6,70	24,16
Lüksemburg	0,375	33,27	3,56	0,1078	21,92	4,69	28,31
Macaristan	0,111	30,51	3,96	0,0833	15,72	6,94	11,13
Hollanda	0,37	28,31	3,57	0,0791	21,44	3,32	36,10
Polonya	0,111	31,68	4,05	0,0995	8,23	6,49	25,31
Portekiz	0,131	34,82	2,9	0,1194	51,07	3,42	35,30
Slovenya	0,27	25,11	1,98	0,0842	12,04	4,45	25,29
Slovakya	0,235	25,42	5,22	0,0829	8,12	5,76	20,60
Finlandiya	0,26	27,21	1,98	0,0641	11,91	3,91	43,45
İsveç	0,324	28,96	2,32	0,0887	15,79	2,30	45,90
Türkiye	0,061	41,45	9,42	0,1597	6,07	2,79	15,73

Tablo 3.7.'de sunulan başlangıç karar matrisine ait verilerin normalizasyon işleminin gerçekleştirilmiş hali Tablo 3.8.'de verilmektedir. Sosyal kriterlerdeki maksimum değerler Denklem (3.2)'de yer alan, minimum değerler ise Denklem (3.3)'de yer alan formüllerin kullanılması ile hesaplanmış ve Tablo 3.8.'de gösterilmiştir.

Tablo 3.8. Sosyal Kriterlere Ait Normalleştirilmiş Karar Matrisi

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7
Avusturya	0,0000	0,6720	0,8656	0,6805	0,2038	0,8800	0,4213
Belçika	0,0271	0,8507	0,8024	0,8742	0,3798	0,5913	0,8758
Çekya	0,7317	0,9688	0,9274	1,0000	0,0078	0,7652	0,2180
Danimarka	0,1084	0,8103	0,9261	0,9903	0,2964	0,0609	0,8016
Almanya	0,3523	0,6169	0,8320	0,5837	0,1727	1,0000	0,6575
Estonya	0,4607	0,5630	0,9664	0,0997	0,0996	0,4226	0,4124
İrlanda	0,0542	0,5679	0,8401	0,6902	0,2673	0,0887	0,3566
Yunanistan	0,7832	0,3978	0,7836	0,2449	0,4751	0,3374	0,2583
İspanya	0,7724	0,3690	0,9019	0,1191	0,7662	0,1148	0,8165

Tablo 3.8. Tablonun Devamı

Fransa	0,5827	0,5569	0,7715	0,7677	0,3387	0,6440	0,6017
İtalya	0,7317	0,3819	0,9046	0,2343	0,7376	0,1583	0,5882
Letonya	0,6043	0,3990	0,7392	0,0000	0,1209	0,5670	0,3707
Litvanya	0,4011	0,3017	0,7849	0,0842	0,0251	0,7652	0,3747
Lüksemburg	0,1491	0,5006	0,7876	0,5082	0,3522	0,4157	0,4941
Macaristan	0,8645	0,6695	0,7339	0,7454	0,2144	0,8070	0,0000
Hollanda	0,1626	0,8042	0,7863	0,7861	0,3416	0,1774	0,7181
Polonya	0,8645	0,5979	0,7218	0,5886	0,0480	0,7287	0,4078
Portekiz	0,8103	0,4058	0,8763	0,3959	1,0000	0,1948	0,6951
Slovenya	0,4336	1,0000	1,0000	0,7367	0,1327	0,3739	0,4072
Slovakya	0,5285	0,9810	0,5645	0,7493	0,0456	0,6017	0,2724
Finlandiya	0,4607	0,8715	1,0000	0,9313	0,1298	0,2800	0,9295
İsveç	0,2873	0,7644	0,9543	0,6931	0,2160	0,0000	1,0000
Türkiye	1,0000	0,0000	0,0000	0,0058	0,0000	0,0852	0,1323

Sosyal kriterlere ait normalleştirilmiş karar matrisi ile ulaşılan sonuçlar 0-1 arasında değerler almaktadır. Normalize karar matrisinin bulunması ile elde edilen sonuçlar, Denklem (3.4)'te yer alan formül ile hesaplanarak, ekonomik kriterler arasındaki korelasyonların değerleri Tablo 3.9.'da gösterilmektedir.

Tablo 3.9. Sosyal Kriterler Arasındaki Korelasyonlar

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7
S1	1,0000	-0,4363	-0,3842	-0,4398	0,1197	0,0062	-0,4291
S2	-0,4363	1,0000	0,5134	0,8523	-0,2712	0,1881	0,2315
S3	-0,3842	0,5134	1,0000	0,3497	0,2764	0,0116	0,4873
S4	-0,4398	0,8523	0,3497	1,0000	-0,1726	0,1368	0,2614
S5	0,1197	-0,2712	0,2764	-0,1726	1,0000	-0,4238	0,4052
S6	0,0062	0,1881	0,0116	0,1368	-0,4238	1,0000	-0,3912
S7	-0,4291	0,2315	0,4873	0,2614	0,4052	-0,3912	1,0000

Tablo 3.9'da hesaplanan sosyal kriterler arasındaki korelasyonlar ile elde edilen değerler daha sonra Denklem (3.5)'de yer alan formül ile sosyal kriterlere ait standart sapmalar hesaplanmış, ardından Denklem (3.6)'da yer alan formül ile sosyal kriterlere ait bilgi miktarları bulunmuş ve son olarak Denklem (3.7)'de yer alan formül uygulanarak sosyal kriterlerin ağırlıkları belirlenerek yapılan sıralama Tablo 3.10.'da verilmiştir.

Tablo 3.10. Sosyal Kriterlerin Standart Sapmaları, Bilgi Miktarları ve Ağırlıkları

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7
std.	0,3041	0,2506	0,2032	0,3264	0,2593	0,3004	0,2654
Cj	2,3001	1,2333	0,9645	1,6360	1,5729	1,9444	1,4426
wj	0,2073	0,1112	0,0869	0,1475	0,1418	0,1753	0,1300
sıra	1	6	7	3	4	2	5

Tablo 3.10.'da yer alan sosyal kriterlere ait ağırlıkların sıralamasına bakıldığında; ilk sırada yer alan en önemli kriter %20,73 ağırlık ile S1-İthalatta Meydana Gelen Ölümcül İş Kazaları, ikinci sırada %17,53 ağırlık ile S6-Hastane Yatakları, üçüncü sırada %14,75 ağırlık ile S4-Yoksulluk Oranı, dördüncü sırada %14,18 ağırlık ile S5-Yetişkin Eğitim Düzeyi, beşinci sırada %13 ağırlık ile S7-Kadın Parlamenter Sayısı, altıncı sırada %11,12 ağırlık ile S2-Gini Katsayısı ve yedinci sırada %8,69 ağırlık ile diğerlerine göre daha az önemli olan S3-Bebek Ölüm Oranı yer almaktadır.

2.3. Çevresel Boyutta Yer Alan Kriterlere CRITIC Yöntemin Uygulanması

OECD veri tabanından ve Sürdürülebilir Kalkınma Raporundan elde edilen çevresel göstergeler kullanılarak yapılan uygulama ile Türkiye ve AB ülkelerinin sürdürülebilir kalkınma politikaları değerlendirilmiştir. Uygulamaya alınan 23 ülke için ele alınan 8 çevresel kriter, ÇKKV yöntemlerinden biri olan ve kriterlerin objektif bir şekilde ağırlıklandırılmasını sağlayan CRITIC yöntemin aşamaları ile gerçekleştirilmiştir. CO2 Emisyonları, En Azından Temel İçme Suyu Hizmetini Kullanan Nüfus, Türlerin Hayatta Kalmasına İlişkin Kırmızı Liste Endeksi, Fosil Yakıt Yakılmasından ve Çimento Üretiminden Kaynaklanan CO2 Emisyonları, Üretim Bazlı Nitrojen Emisyonları, Belediye Atığı, Tatlı Su Çekilmesi ve Toplam Nihai Enerji Tüketiminde Yenilenebilir Enerjinin Payı çevresel gösterge olarak değerlendirilecek olan kriterlerdir. 2012-2022 yılları arasına ait mevcut verilerin ortalamaları alınarak elde edilen değerlere ait başlangıç karar matrisi Denklem (3.1) formatında ele alınarak Tablo 3.11.'de gösterilmektedir.

Tablo 3.11. Çevresel Kriterlere Ait Başlangıç Karar Matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
Avusturya	7,00	100	0,90	7,63	41,92	602,22	9,64	34,5
Belçika	6,38	100	0,98	6,00	41,78	487,41	54,07	9,26
Çekya	9,23	99,87	0,97	9,86	46,18	417,68	29,7	14,53
Danimarka	5,55	100	0,97	6,14	83,12	816,22	24,94	32,08

Tablo 3.11. Tablonun Devamı

Almanya	8,38	100	0,98	9,22	36,06	627,16	33,5	14,81
Estonya	10,16	99,64	0,99	12,01	52,72	350,77	10,89	27,17
İrlanda	7,19	97,37	0,92	8,02	118,64	591,02	20,04	9,2
Yunanistan	5,60	99,99	0,83	6,70	41,48	510,43	20,46	16,73
İspanya	5,00	99,94	0,85	5,48	42,86	464,97	40,18	16,76
Fransa	4,47	99,99	0,85	5,12	48,06	540,43	23,51	13,9
İtalya	5,32	99,91	0,89	5,85	29,86	495,28	30	16,41
Letonya	3,45	98,57	0,99	3,72	50,39	404,66	1,05	40,23
Litvanya	3,83	96,91	0,99	4,64	66,40	447,27	1,83	29,92
Lüksemburg	14,75	99,91	0,97	16,37	65,50	729	4,09	10,88
Macaristan	4,41	99,98	0,86	4,80	41,51	389,36	7,71	15,25
Hollanda	8,56	100	0,94	9,17	43,51	522,7	17	6,11
Polonya	7,58	99,37	0,97	8,36	44,34	313,02	31,1	11,46
Portekiz	4,15	99,89	0,87	4,68	29,67	481,47	12,32	27,81
Slovenya	6,34	99,50	0,93	6,75	34,31	457,55	6,38	21,15
Slovakya	5,53	99,74	0,95	6,38	32,26	379,65	2,40	12,78
Finlandiya	7,61	100	0,99	8,20	53,01	533,01	7,11	42,31
İsveç	3,60	99,79	0,99	4,24	38,13	443,48	3,43	50,4
Türkiye	4,30	96,4	0,88	4,94	34,44	414,93	45,71	12,76

Tablo 3.11.'de sunulan başlangıç karar matrisine ait verilerin normalizasyon işleminin gerçekleştirilmiş hali Tablo 3.12.'de verilmektedir. Çevresel kriterlerdeki maksimum değerler Denklem (3.2)'de yer alan, minimum değerler ise Denklem (3.3)'de yer alan formüllerin kullanılması ile hesaplanmış ve Tablo 3.12.'de gösterilmiştir.

Tablo 3.12. Çevresel Kriterlere Ait Normalleştirilmiş Karar Matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
Avusturya	0,6854	0,0000	0,5625	0,6909	0,8623	0,4253	0,8380	0,6410
Belçika	0,7407	0,0000	0,0625	0,8198	0,8639	0,6534	0,0000	0,0711
Çekya	0,4885	0,0361	0,1250	0,5146	0,8144	0,7920	0,4596	0,1901
Danimarka	0,8142	0,0000	0,1081	0,8087	0,3992	0,0000	0,5494	0,5864
Almanya	0,5637	0,0000	0,0625	0,5652	0,9282	0,3757	0,3880	0,1964
Estonya	0,4062	0,1000	0,0000	0,3447	0,7409	0,9250	0,8144	0,4755
İrlanda	0,6690	0,7306	0,4375	0,6601	0,0000	0,4475	0,6418	0,0698
Yunanistan	0,8097	0,0028	1,0000	0,7644	0,8673	0,6077	0,6339	0,2398
İspanya	0,8622	0,0167	0,8750	0,8609	0,8517	0,6980	0,2620	0,2405
Fransa	0,9097	0,0028	0,8750	0,8893	0,7933	0,5481	0,5764	0,1759
İtalya	0,8345	0,0250	0,6250	0,8316	0,9979	0,6378	0,4540	0,2326
Letonya	1,0000	0,3972	0,0000	1,0000	0,7671	0,8179	1,0000	0,7704
Litvanya	0,9664	0,8583	0,0000	0,9273	0,5872	0,7332	0,9853	0,5376
Lüksemburg	0,0000	0,0250	0,0250	0,0000	0,5973	0,1733	0,9427	0,1077

Tablo 3.12. Tablonun Devamı

Macaristan	0,9150	0,0056	0,8125	0,9146	0,8669	0,8483	0,8744	0,2064
Hollanda	0,5478	0,0000	0,2844	0,5692	0,8444	0,5833	0,6992	0,0000
Polonya	0,6345	0,1750	0,1369	0,6332	0,8351	1,0000	0,4332	0,1208
Portekiz	0,9381	0,0306	0,7619	0,9241	1,0000	0,6652	0,7874	0,4900
Slovenya	0,7442	0,1389	0,3750	0,7605	0,9478	0,7128	0,8995	0,3396
Slovakya	0,8159	0,0722	0,2500	0,7897	0,9709	0,8676	0,9745	0,1506
Finlandiya	0,6319	0,0000	0,0000	0,6458	0,7377	0,5628	0,8857	0,8173
İsveç	0,9867	0,0583	0,0000	0,9589	0,9049	0,7407	0,9551	1,0000
Türkiye	0,9248	1,0000	0,6875	0,9036	0,9464	0,7975	0,1577	0,1501

Çevresel kriterlere ait normalleştirilmiş karar matrisi ile ulaşılan sonuçlar 0-1 arasında değerler almaktadır. Normalize karar matrisinin bulunması ile elde edilen sonuçlar, Denklem (3.4)'te yer alan formül ile hesaplanarak, çevresel kriterler arasındaki korelasyonların değerleri Tablo 3.13.'de gösterilmektedir.

Tablo 3.13. Çevresel Kriterler Arasındaki Korelasyonlar

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
C1	1,0000	0,2700	0,3895	0,9926	0,2205	0,3241	-0,0288	0,3369
C2	0,2700	1,0000	-0,0529	0,2392	-0,3750	0,2001	-0,0350	-0,0325
C3	0,3895	-0,0529	1,0000	0,3717	0,2349	0,0589	-0,2337	-0,3199
C4	0,9926	0,2392	0,3717	1,0000	0,2337	0,3081	-0,0807	0,3105
C5	0,2205	-0,3750	0,2349	0,2337	1,0000	0,4647	-0,1092	0,0199
C6	0,3241	0,2001	0,0589	0,3081	0,4647	1,0000	0,0297	-0,0221
C7	-0,0288	-0,0350	-0,2337	-0,0807	-0,1092	0,0297	1,0000	0,5186
C8	0,3369	-0,0325	-0,3199	0,3105	0,0199	-0,0221	0,5186	1,0000

Tablo 3.13.'de hesaplanan çevresel kriterler arasındaki korelasyonlar ile elde edilen değerler daha sonra Denklem (3.5)'de yer alan formül ile çevresel kriterlere ait standart sapmalar hesaplanmış, ardından Denklem (3.6)'da yer alan formül ile çevresel kriterlere ait bilgi miktarları bulunmuş ve son olarak Denklem (3.7)'de yer alan formül uygulanarak çevresel kriterlerin ağırlıkları belirlenerek yapılan sıralama Tablo 3.14.'de verilmiştir.

Tablo 3.14. Çevresel Kriterlerin Standart Sapmaları, Bilgi Miktarları, Ağırlıkları ve Sırası

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
std.	0,2309	0,2949	0,3472	0,2279	0,2230	0,2348	0,2852	0,2725
C_j	1,0379	2,0013	2,2749	1,0539	1,4074	1,3232	1,9790	1,6866
w_j	0,0813	0,1568	0,1782	0,0826	0,1103	0,1037	0,1550	0,1321
sıra	8	2	1	7	5	6	3	4

Tablo 3.14.'de yer alan çevresel kriterlere ait ağırlıkların sıralamasına bakıldığında; ilk sırada yer alan en önemli kriter %17,82 ağırlık ile C3-Türlerin Hayatta Kalmasına İlişkin Kırmızı Liste Endeksi, ikinci sırada %15,68 ağırlık ile C2-En Azından Temel İçme Suyu Hizmetini Kullanan Nüfus, üçüncü sırada %15,50 ağırlık ile C7-Tatlı Su Çekilmesi, dördüncü sırada %13,21 ağırlık ile C8-Toplam Nihai Enerji Tüketiminde Yenilenebilir Enerjinin Payı, beşinci sırada %11,03 ağırlık ile C5-Üretim Bazlı Nitrojen Emisyonları, altıncı sırada %10,37 ağırlık ile C6-Belediye Atığı, yedinci sırada %8,26 ağırlık ile C4-Fosil Yakıt Yakılmasından ve Çimento Üretiminden Kaynaklanan CO2 Emisyonları ve sekizinci sırada %8,13 ağırlık ile diğerlerine göre daha az önemli olan C1-CO2 Emisyonu yer almaktadır.

2.4. Ekonomik Boyutta Yer Alan Kriterlere GİA Yöntemin Uygulanması

Ekonomik, sosyal ve çevresel kriterlerin ağırlıklarının CRITIC yöntemine uygun bir şekilde belirlenmesinin ardından elde edilen alternatiflerin değerlendirilmesi amacıyla GİA yöntemi kullanılmıştır. GİA yönteminin ilk iki aşaması CRITIC yöntem ile aynı olduğundan ve yukarıda tablo olarak sunulduğundan üçüncü aşamadan itibaren yapılan hesaplamalar sırasıyla gösterilmektedir. Ekonomik kriterler üzerinde CRITIC yöntemin uygulanması sonucu ulaşılan, kriter ağırlıkları yardımıyla ve Denklem (3.12)'de yer alan formül ile hesaplanan GİA mutlak değerlerin ekonomik kriterlere ait gösterimi Tablo 3.15.'te verilmektedir.

Tablo 3.15. Ekonomik Kriterlere Ait Mutlak Değer Tablosu

	E1	E2	E3	E4	E5
Avusturya	0,6855	0,5721	0,9977	0,1028	0,0994
Belçika	0,7256	0,5006	0,9977	0,1800	0,0933
Çekya	0,8696	0,4488	0,9115	0,0052	0,1510
Danimarka	0,6713	0,4143	0,9529	0,1185	0,0497
Almanya	0,7101	0,5339	0,9978	0,0000	0,0700
Estonya	0,9144	0,3292	0,9993	0,1597	0,1707
İrlanda	0,4034	0,6917	0,9974	0,2666	0,0295
Yunanistan	0,9807	0,7731	0,9990	1,0000	0,0000
İspanya	0,8746	0,5105	0,9986	0,8653	0,0565
Fransa	0,7959	0,6190	0,9977	0,3055	0,0362
İtalya	0,8317	0,5031	0,9982	0,3984	0,0491
Letonya	0,9782	0,0000	0,9997	0,3124	0,1326
Litvanya	0,9126	0,5832	1,0000	0,2695	0,1682
Lüksemburg	0,0000	0,5018	0,9970	0,1063	0,0663
Macaristan	0,9602	0,5549	0,0000	0,0981	0,1707
Hollanda	0,6701	0,4550	0,9976	0,1214	0,1105
Polonya	0,9578	0,5105	0,9905	0,1202	0,1314
Portekiz	0,9314	0,5105	0,9991	0,3850	0,0405

Tablo 3.15. Tablonun Devamı

Slovenya	0,8869	0,5154	0,9991	0,1719	0,0608
Slovakya	0,9492	0,5573	0,9996	0,3124	0,1117
Finlandiya	0,7623	0,5512	0,9970	0,2393	0,0516
İsveç	0,7061	0,5376	0,9398	0,2178	0,0559
Türkiye	1,0000	1,0000	0,9900	0,4053	1,0000

Tablo 3.15.'te gösterildiği gibi mutlak değer formülü ile elde edilen ekonomik veriler, GİA yönteminin bir sonraki aşamasına geçerek ekonomik kriterlere ait gri ilişki katsayıları hesaplanmaktadır. Denklem (3.13)'de yer alan formül ile hesaplanan ekonomik kriterlerin gri ilişki katsayıları Tablo 3.16.'da gösterilmektedir.

Tablo 3.16. Ekonomik Kriterlerin Gri İlişki Katsayıları

	E1	E2	E3	E4	E5
Avusturya	0,4217	0,4664	0,3339	0,8295	0,8341
Belçika	0,4080	0,4997	0,3339	0,7353	0,8427
Çekya	0,3651	0,5270	0,3542	0,9897	0,7680
Danimarka	0,4269	0,5469	0,3441	0,8085	0,9095
Almanya	0,4132	0,4836	0,3338	1,0000	0,8772
Estonya	0,3535	0,6030	0,3335	0,7579	0,7455
İrlanda	0,5534	0,4196	0,3339	0,6523	0,9443
Yunanistan	0,3377	0,3927	0,3335	0,3333	1,0000
İspanya	0,3638	0,4948	0,3336	0,3662	0,8985
Fransa	0,3858	0,4468	0,3338	0,6208	0,9325
İtalya	0,3755	0,4985	0,3337	0,5566	0,9106
Letonya	0,3382	1,0000	0,3334	0,6154	0,7904
Litvanya	0,3540	0,4616	0,3333	0,6498	0,7483
Lüksemburg	1,0000	0,4991	0,3340	0,8247	0,8829
Macaristan	0,3424	0,4740	1,0000	0,8359	0,7455
Hollanda	0,4273	0,5236	0,3339	0,8047	0,8190
Polonya	0,3430	0,4948	0,3355	0,8062	0,7919
Portekiz	0,3493	0,4948	0,3335	0,5650	0,9250
Slovenya	0,3605	0,4924	0,3335	0,7442	0,8916
Slovakya	0,3450	0,4729	0,3334	0,6154	0,8174
Finlandiya	0,3961	0,4757	0,3340	0,6764	0,9065
İsveç	0,4146	0,4819	0,3473	0,6966	0,8995
Türkiye	0,3333	0,3333	0,3356	0,5523	0,3333

Ekonomik kriterlere ait gri ilişki katsayılarının bulunmasının ardından elde edilen sonuçlar Denklem (3.14) ve Denklem (3.15)'de yer alan formüllerin uygulanmasıyla gri ilişki

dereceleri bulunmaktadır. Ekonomik kriterlere ait bulunan gri ilişki dereceleri Tablo 3.17.'de verilmektedir.

Tablo 3.17. Ekonomik Kriterlere İlişkin Gri İlişki Dereceleri

	E1	E2	E3	E4	E5
Avusturya	0,0932	0,0730	0,0774	0,1757	0,1493
Belçika	0,0902	0,0782	0,0774	0,1557	0,1508
Çekya	0,0807	0,0825	0,0821	0,2096	0,1375
Danimarka	0,0943	0,0856	0,0797	0,1713	0,1628
Almanya	0,0913	0,0757	0,0774	0,2118	0,1570
Estonya	0,0781	0,0944	0,0773	0,1605	0,1334
İrlanda	0,1223	0,0657	0,0774	0,1382	0,1690
Yunanistan	0,0746	0,0615	0,0773	0,0706	0,1790
İspanya	0,0804	0,0774	0,0773	0,0776	0,1608
Fransa	0,0853	0,0699	0,0774	0,1315	0,1669
İtalya	0,0830	0,0780	0,0773	0,1179	0,1630
Letonya	0,0748	0,1565	0,0773	0,1304	0,1415
Litvanya	0,0782	0,0722	0,0772	0,1376	0,1339
Lüksemburg	0,2210	0,0781	0,0774	0,1747	0,1580
Macaristan	0,0757	0,0742	0,2317	0,1771	0,1334
Hollanda	0,0944	0,0819	0,0774	0,1704	0,1466
Polonya	0,0758	0,0774	0,0777	0,1708	0,1417
Portekiz	0,0772	0,0774	0,0773	0,1197	0,1656
Slovenya	0,0797	0,0771	0,0773	0,1576	0,1596
Slovakya	0,0762	0,0740	0,0773	0,1304	0,1463
Finlandiya	0,0875	0,0744	0,0774	0,1433	0,1622
İsveç	0,0916	0,0754	0,0805	0,1476	0,1610
Türkiye	0,0737	0,0522	0,0778	0,1170	0,0597

Tablo 3.17.'de verilen ekonomik kriterlere ait gri ilişki dereceleri, bütün ekonomik kriterlerin birlikte hesaplanması sonucu elde edilen değerler Tablo 3.18.'de verilmektedir. Bu tablo ile ekonomik kriterlerin ortak gri ilişki dereceleri seçilmiş olan 23 ülke açısından gri ilişki dereceleri (GRG) sıralanmaktadır.

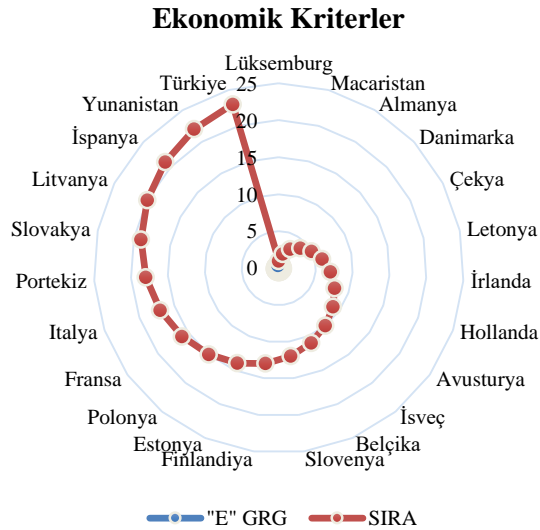
Tablo 3.18. Ülkelerin Ekonomik Kriterler Açısından Performans Sıralaması

ÜLKE	“E” GRG	SIRA
Lüksemburg	0,7092	1
Macaristan	0,6921	2
Almanya	0,6132	3
Danimarka	0,5937	4
Çekya	0,5923	5

Tablo 3.18. Tablonun Devamı

Letonya	0,5803	6
İrlanda	0,5725	7
Hollanda	0,5708	8
Avusturya	0,5685	9
İsveç	0,556	10
Belçika	0,5523	11
Slovenya	0,5512	12
Finlandiya	0,5449	13
Estonya	0,5437	14
Polonya	0,5435	15
Fransa	0,5309	16
İtalya	0,5192	17
Portekiz	0,5171	18
Slovakya	0,5042	19
Litvanya	0,4993	20
İspanya	0,4735	21
Yunanistan	0,463	22
Türkiye	0,3802	23

Tablo 3.18.'de ekonomik kriterlere ait gri ilişki derecelerine bakıldığında, en etkin ilk beş ülke; Lüksemburg, Macaristan, Almanya, Danimarka ve Çekya'dır. Sıralamanın en sonuna bakıldığında en az etkin olan beş ülke ise; Slovakya, Litvanya, İspanya, Yunanistan ve Türkiye'dir.

Grafik 1.1. Ekonomik Kriterlere Ait Radar Grafiği

Tablo 3.18.'de yansıtılan 23 ülkenin ekonomik kriterlerine ait performans sıralamalarının radar grafiğiyle gösterimi grafik 1.1.'de verilmektedir.

Lüksemburg, yüksek kişi başına düşen geliri, düşük işsizlik oranı ve gelişmiş finans sektörü ile ekonomik sürdürülebilirlikte öncü konumdadır. Küçük ölçekli bir ekonomi olmasına rağmen, küresel finans merkezlerinden biri olarak ekonomik büyüklüğünü ve sürdürülebilirliğini korumaktadır (OECD, 2016a). Lüksemburg'un vergi avantajları ve iş dostu yasal düzenlemeleri, ülkenin küresel yatırımcılar için cazip bir merkez haline gelmesine katkı sağlamakta, inovasyon ve teknoloji odaklı ekonomik yapısı, uzun vadeli sürdürülebilir büyümeyi desteklemektedir (Danescu vd. 2022).

Macaristan, istikrarlı bir makroekonomik yapı oluşturarak ekonomik sürdürülebilirlik alanında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Yabancı yatırımları çekme konusundaki başarısı ve sanayi üretimindeki gücü, ülkenin ekonomik performansını desteklemektedir. Özellikle otomotiv ve imalat sanayisine yapılan yatırımlar, Macaristan'ın ekonomik büyümesine önemli katkılar sağlamaktadır. Ayrıca ülke, AB fonlarını etkin bir şekilde kullanarak altyapı ve inovasyon yatırımlarını artırmış, bu ise sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasını kolaylaştırmıştır (Dudin vd., 2016; Kovacs & Domonkos, 2024).

Almanya, Avrupa'nın en büyük ekonomisi olarak, yüksek sanayi üretimi ve dış ticaret fazlası ile ekonomik sürdürülebilirlikte lider bir ülke konumundadır. İleri teknoloji sektörleri ve güçlü Ar-Ge kapasitesi, Almanya'nın uzun vadeli ekonomik büyümesine katkı sağlamaktadır. Almanya'nın sağlamış olduğu ekonomik başarısı, esnek iş gücü piyasaları, yüksek kaliteli eğitim sistemi ve yenilikçiliğe yapılan güçlü yatırımlar ile desteklenmektedir. Enerji dönüşüm programları gibi sürdürülebilirlik odaklı politikaların, ülkenin ekonomik performansını daha da güçlendirdiği ifade edilebilir (Siebert & Stolpe, 2001; Lutz vd., 2015; Naudé & Nagler, 2017; Arias vd., 2023).

Danimarka ise yüksek yaşam standartları, düşük işsizlik oranı ve gelişmiş sosyal refah sistemiyle öne çıkmaktadır. Danimarka ekonomisi, büyük ölçüde hizmetler sektörü ve yenilikçi endüstrilere dayanmakta ve dolayısıyla bu da sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Ayrıca, yenilenebilir enerji sektöründe lider bir ülke olan Danimarka, bu alanda yaptığı yatırımlarla ekonomik sürdürülebilirliğini güçlendirmiştir. Bunların yanı sıra esnek iş gücü piyasaları ve güçlü sosyal güvenlik ağı, söz konusu ülkenin ekonomik istikrarını ciddi ölçüde desteklemektedir (Obinger vd., 2010; OECD, 2024b; Celico & Rode, 2024).

Çekya, sanayi odaklı ekonomik yapısı ve dış ticaretteki başarısı ile AB içerisinde stratejik bir konuma sahiptir. Sanayi ve hizmet sektörlerindeki gelişmeler, ülkenin ekonomik sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır. Ayrıca ülke, otomotiv ve makine üretiminde önemli bir merkez haline gelmiş ve yabancı yatırımları çekme konusunda oldukça başarılı bir performans sergilemiştir. Ülkenin düşük işsizlik oranı ve güçlü makroekonomik göstergeleri, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi destekleyen önemli faktörler olarak dikkat çekmektedir (Svejnár & Uvalic, 2009; OECD, 2024c; Kovacs & Domonkos, 2024) .

Slovakya, son yıllarda ekonomik büyümede bir yavaşlama yaşamıştır. Ekonomik çeşitliliğinin azlığının bir sonucu olarak dışa bağımlılığının yüksek olması, ülkede sürdürülebilirlik açısından zayıf bir yapı oluşturmaktadır. Ülke, sanayi sektöründe dış yatırımlara yüksek oranda bağımlıdır ve dolayısıyla bu durum, ülkenin ekonomik sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca, düşük inovasyon kapasitesi, iş gücü piyasasındaki sorunlar ve bölgesel eşitsizlikler, söz konusu ülkenin ekonomik performansını olumsuz yönde etkileyen faktörler olarak ifade edilmektedir (OECD, 2022; Kovacs & Domonkos, 2024).

Litvanya, son yıllarda ekonomik olarak dalgalı bir büyüme sergilemiş ve dış şoklara karşı kırılgan bir yapıya sahip olmuştur. Bu durum ise Litvanya'nın ekonomik sürdürülebilirlik açısından zayıf bir performans sergilemesine yol açmıştır. Teknoloji ve hizmet sektörlerinde yeterince rekabetçi olamaması sebebiyle ülke, sürdürülebilir ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmakta bir takım zorluklar yaşamıştır. Yatırımların sınırlı olması ve iş gücü piyasalarının yeterince gelişmemesi, ülkenin ekonomik sürdürülebilirliğini olumsuz etkileyen faktörler olarak sıralanmaktadır (Demmou, 2016; OECD, 2018a; Juknevičienė, 2019).

İspanya, 2008 finansal krizinden günümüze kadar ekonomik açıdan bazı zorluklar yaşamıştır. Yüksek işsizlik oranları ve kamu borcu gibi sorunlar, ülkenin ekonomik sürdürülebilirlik performansını olumsuz yönde etkilemiştir. İspanya, özellikle genç nüfus arasında yüksek işsizlik oranları ile karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik büyümenin yavaşlığı ve borçlanma oranlarının yüksekliği, söz konusu ülkenin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasını zorlaştırmaktadır (Carballo-Cruz, 2011; Verd vd., 2019; OECD, 2023a).

Yunanistan'ın yaşamış olduğu uzun süreli ekonomik krizler, beraberinde kamu borcu, düşük ekonomik büyüme oranları ve yüksek işsizlik oranları sorunlarına yol açarak, ülkenin ekonomik sürdürülebilirlik açısından zayıf bir performans sergilemesine neden olmuştur. Aşırı borçlanma, sıkı mali disiplin politikaları ve yapısal reformlardaki yetersizlikler, Yunanistan'ın

ekonomik büyümesini sınırlamış ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasını engellemiştir (Matsaganis, 2013; Melidis & Tzagkarakis, 2022).

Türkiye'nin son yıllarda yaşamış olduğu ekonomik dalgalanma, yüksek enflasyon oranı ve makroekonomik istikrarsızlık gibi sorunlar, ülkenin ekonomik sürdürülebilirlik açısından olumsuz bir performans sergilemesine yol açmıştır. Yüksek enflasyon oranı ve para politikalarındaki belirsizlik durumu, ülkenin ekonomik performansını ciddi ölçüde zayıflatmıştır. Ayrıca, yatırım ortamındaki istikrarsızlık ve dış finansmana olan bağımlılık, Türkiye'nin sürdürülebilir ekonomik büyüme hedeflerine ulaşılmasını zorlaştıran diğer faktörler olarak sıralanabilir.

Sonuç olarak, ekonomik boyutta yüksek performans gösteren ülkeler, genellikle istikrarlı makroekonomik göstergelere, güçlü sanayi ve hizmet sektörlerine, inovasyon ve teknolojik gelişmelere odaklanan politikalar yürütmektedir. Bu ülkelerin, ekonomik büyümelerini sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle entegre etme konusunda başarılı oldukları ifade edilebilir. Diğer taraftan, düşük performans gösteren ülkeler ise genellikle ekonomik krizlerden daha fazla etkilenen, yapısal sorunlar yaşayan ve dış şoklara karşı daha kırılgan ekonomilere sahip olan bir yapıdadır. Dolayısıyla bu ülkeler, ekonomik büyümelerini sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu hale getirmekte zorlanmaktadır. Ekonomik istikrarsızlık, yüksek işsizlik oranları, borç yükü ve yetersiz reformlar, bu durumun temel nedenlerini oluşturmaktadır.

2.5.Sosyal Boyutta Yer Alan Kriterlere GİA Yöntemin Uygulanması

GİA yöntemi ekonomik kriterler üzerinde uygulandıktan sonra aynı aşamalar sosyal kriterler için de sırasıyla uygulanmaktadır. Sosyal kriterler üzerinde CRITIC yöntemin uygulanması sonucu ulaşılan değerler, kriter ağırlıkları yardımıyla ve Denklem (3.12)'de yer alan formül ile hesaplanan GİA mutlak değerlerin sosyal kriterlere ait gösterimi Tablo 3.19.'da verilmektedir.

Tablo 3.19. Sosyal Kriterlere Ait Mutlak Değer Tablosu

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7
Avusturya	1,0000	0,3280	0,1344	0,3195	0,7962	0,1200	0,5787
Belçika	0,9729	0,1493	0,1976	0,1258	0,6202	0,4087	0,1242
Çekya	0,2683	0,0312	0,0726	0,0000	0,9922	0,2348	0,7820
Danimarka	0,8916	0,1897	0,0739	0,0097	0,7036	0,9391	0,1984
Almanya	0,6477	0,3831	0,1680	0,4163	0,8273	0,0000	0,3425
Estonya	0,5393	0,4370	0,0336	0,9003	0,9004	0,5774	0,5876

Tablo 3.19. Tablonun Devamı

İrlanda	0,9458	0,4321	0,1599	0,3098	0,7327	0,9113	0,6434
Yunanistan	0,2168	0,6022	0,2164	0,7551	0,5249	0,6626	0,7417
İspanya	0,2276	0,6310	0,0981	0,8809	0,2338	0,8852	0,1835
Fransa	0,4173	0,4431	0,2285	0,2323	0,6613	0,3560	0,3983
İtalya	0,2683	0,6181	0,0954	0,7657	0,2624	0,8417	0,4118
Letonya	0,3957	0,6010	0,2608	1,0000	0,8791	0,4330	0,6293
Litvanya	0,5989	0,6983	0,2151	0,9158	0,9749	0,2348	0,6253
Lüksemburg	0,8509	0,4994	0,2124	0,4918	0,6478	0,5843	0,5059
Macaristan	0,1355	0,3305	0,2661	0,2546	0,7856	0,1930	1,0000
Hollanda	0,8374	0,1958	0,2137	0,2139	0,6584	0,8226	0,2819
Polonya	0,1355	0,4021	0,2782	0,4114	0,9520	0,2713	0,5922
Portekiz	0,1897	0,5942	0,1237	0,6041	0,0000	0,8052	0,3049
Slovenya	0,5664	0,0000	0,0000	0,2633	0,8673	0,6261	0,5928
Slovakya	0,4715	0,0190	0,4355	0,2507	0,9544	0,3983	0,7276
Finlandiya	0,5393	0,1285	0,0000	0,0687	0,8702	0,7200	0,0705
İsveç	0,7127	0,2356	0,0457	0,3069	0,7840	1,0000	0,0000
Türkiye	0,0000	1,0000	1,0000	0,9942	1,0000	0,9148	0,8677

Tablo 3.19.'da görüldüğü üzere mutlak değer formülü ile elde edilen sosyal veriler, GİA yönteminin bir sonraki aşamasına geçerek sosyal kriterlere ait gri ilişki katsayıları hesaplanmaktadır. Denklem (3.13)'de yer alan formül ile hesaplanan sosyal kriterlerin gri ilişki katsayıları Tablo 3.20.'de gösterilmektedir.

Tablo 3.20. Sosyal Kriterlerin Gri İlişki Katsayıları

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7
Avusturya	0,3333	0,6038	0,7881	0,6102	0,3857	0,8065	0,4635
Belçika	0,3395	0,7700	0,7168	0,7989	0,4463	0,5502	0,8010
Çekya	0,6508	0,9412	0,8732	1,0000	0,3351	0,6805	0,3900
Danimarka	0,3593	0,7249	0,8712	0,9810	0,4154	0,3474	0,7159
Almanya	0,4357	0,5662	0,7485	0,5457	0,3767	1,0000	0,5934
Estonya	0,4811	0,5336	0,9370	0,3571	0,3570	0,4641	0,4597
İrlanda	0,3458	0,5364	0,7576	0,6175	0,4056	0,3543	0,4373
Yunanistan	0,6975	0,4536	0,6979	0,3984	0,4879	0,4301	0,4027
İspanya	0,6872	0,4421	0,8360	0,3621	0,6814	0,3610	0,7315
Fransa	0,5451	0,5302	0,6863	0,6827	0,4305	0,5841	0,5566
İtalya	0,6508	0,4472	0,8397	0,3950	0,6558	0,3727	0,5483
Letonya	0,5582	0,4541	0,6572	0,3333	0,3626	0,5359	0,4428
Litvanya	0,4550	0,4173	0,6992	0,3532	0,3390	0,6805	0,4443
Lüksemburg	0,3701	0,5003	0,7019	0,5041	0,4356	0,4611	0,4971
Macaristan	0,7868	0,6021	0,6526	0,6626	0,3889	0,7215	0,3333
Hollanda	0,3739	0,7186	0,7006	0,7003	0,4316	0,3780	0,6395

Tablo 3.20. Tablonun Devamı

Polonya	0,7868	0,5543	0,6425	0,5486	0,3444	0,6483	0,4578
Portekiz	0,7250	0,4569	0,8017	0,4529	1,0000	0,3831	0,6212
Slovenya	0,4689	1,0000	1,0000	0,6550	0,3657	0,4440	0,4576
Slovakya	0,5146	0,9634	0,5345	0,6660	0,3438	0,5566	0,4073
Finlandiya	0,4811	0,7955	1,0000	0,8791	0,3649	0,4098	0,8765
İsveç	0,4123	0,6797	0,9163	0,6197	0,3894	0,3333	1,0000
Türkiye	1,0000	0,3333	0,3333	0,3346	0,3333	0,3534	0,3656

Ekonomik kriterlere ait gri ilişki katsayılarının bulunmasının ardından elde edilen sonuçlar Denklem (3.14) ve Denklem (3.15)'de yer alan formüllerin uygulanmasıyla gri ilişki dereceleri bulunmaktadır. Ekonomik kriterlere ait bulunan gri ilişki dereceleri Tablo 3.21.'de verilmektedir.

Tablo 3.21. Sosyal Kriterlere İlişkin Gri İlişki Dereceleri

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7
Avusturya	0,0691	0,0671	0,0685	0,0900	0,0547	0,1413	0,0603
Belçika	0,0704	0,0856	0,0623	0,1178	0,0633	0,0964	0,1042
Çekya	0,1349	0,1046	0,0759	0,1475	0,0475	0,1193	0,0507
Danimarka	0,0745	0,0806	0,0757	0,1447	0,0589	0,0609	0,0931
Almanya	0,0903	0,0629	0,0651	0,0805	0,0534	0,1753	0,0772
Estonya	0,0997	0,0593	0,0815	0,0527	0,0506	0,0813	0,0598
İrlanda	0,0717	0,0596	0,0659	0,0911	0,0575	0,0621	0,0569
Yunanistan	0,1446	0,0504	0,0607	0,0587	0,0692	0,0754	0,0524
İspanya	0,1425	0,0491	0,0727	0,0534	0,0966	0,0633	0,0951
Fransa	0,1130	0,0589	0,0597	0,1007	0,0610	0,1024	0,0724
İtalya	0,1349	0,0497	0,0730	0,0583	0,0930	0,0653	0,0713
Letonya	0,1157	0,0505	0,0571	0,0492	0,0514	0,0939	0,0576
Litvanya	0,0943	0,0464	0,0608	0,0521	0,0481	0,1193	0,0578
Lüksemburg	0,0767	0,0556	0,0610	0,0743	0,0618	0,0808	0,0646
Macaristan	0,1631	0,0669	0,0567	0,0977	0,0551	0,1264	0,0433
Hollanda	0,0775	0,0799	0,0609	0,1033	0,0612	0,0663	0,0832
Polonya	0,1631	0,0616	0,0559	0,0809	0,0488	0,1136	0,0595
Portekiz	0,1503	0,0508	0,0697	0,0668	0,1418	0,0671	0,0808
Slovenya	0,0972	0,1112	0,0869	0,0966	0,0518	0,0778	0,0595
Slovakya	0,1067	0,1071	0,0465	0,0982	0,0487	0,0976	0,0530
Finlandiya	0,0997	0,0884	0,0869	0,1296	0,0517	0,0718	0,1140
İsveç	0,0855	0,0756	0,0797	0,0914	0,0552	0,0584	0,1300
Türkiye	0,2073	0,0371	0,0290	0,0493	0,0473	0,0619	0,0475

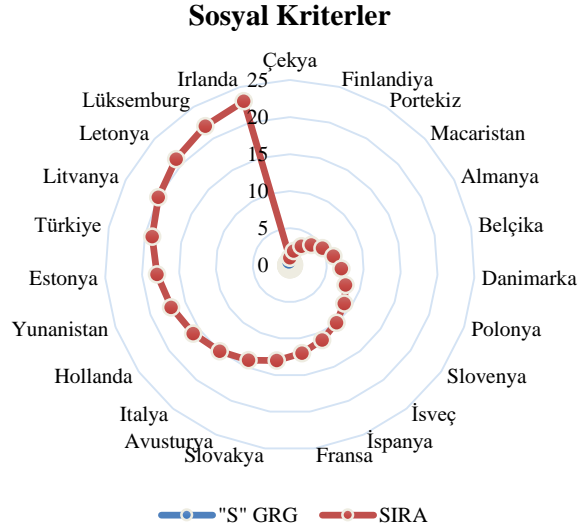
Tablo 3.21.'de verilen sosyal kriterlere ait gri ilişki dereceleri, bütün sosyal kriterlerin birlikte hesaplanması sonucu elde edilen değerler Tablo 3.22.'de verilmektedir. Bu tablo ile

sosyal kriterlerin ortak gri ilişki dereceleri seçilmiş olan 23 ülke açısından gri ilişki dereceleri (GRG) sıralanmaktadır.

Tablo 3.22. Ülkelerin Sosyal Kriterler Açısından Performans Sıralaması

Ülke	“S”GRG	Sıra
Çekya	0,6804	1
Finlandiya	0,6423	2
Portekiz	0,6273	3
Macaristan	0,6094	4
Almanya	0,6047	5
Belçika	0,6	6
Danimarka	0,5884	7
Polonya	0,5835	8
Slovenya	0,5811	9
İsveç	0,5758	10
İspanya	0,5727	11
Fransa	0,5681	12
Slovakya	0,5578	13
Avusturya	0,5511	14
İtalya	0,5455	15
Hollanda	0,5322	16
Yunanistan	0,5114	17
Estonya	0,4849	18
Türkiye	0,4795	19
Litvanya	0,4787	20
Letonya	0,4754	21
Lüksemburg	0,4749	22
İrlanda	0,4647	23

Tablo 3.22.’de sosyal kriterlere ait gri ilişki derecelerine bakıldığında, en etkin ilk beş ülke; Çekya, Finlandiya, Portekiz, Macaristan ve Almanya’dır. Sıralamanın en sonuna bakıldığında en az etkin olan beş ülke; Türkiye, Litvanya, Letonya, Lüksemburg ve İrlanda olarak görülmektedir.

Grafik 1.2. Sosyal Kriterlere Ait Radar Grafığı

Tablo 3.22.'de yansıtılan 23 ülkenin sosyal kriterlerine ait performans sıralamalarının radar grafığıyla gösterimi grafik 1.2.'de verilmektedir.

Sosyal politikalar açısından örneklem içerisindeki en başarılı ülke Çekya'dır. Ülkede gelir dağılımındaki görece adalet, yüksek eğitim ve sağlık hizmetleri kalitesi, sosyal sürdürülebilirlik açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur. Çekya, eğitim sistemine son dönemde önemli yatırımlar yapmış ve sağlık hizmetlerini erişilebilir hale getirmiştir. Ayrıca, ülkede sosyal refah sisteminin güçlü olması, yoksulluk oranlarını düşük tutmuş ve toplumsal cinsiyet eşitliği gibi alanlarda ilerlemesini sağlamıştır (Marek & Baun, 2010; OECD, 2014; OECD, 2023b). Bu unsurlar, Çekya'nın sosyal sürdürülebilirlik performansını destekleyen faktörler olarak ifade edilebilir.

Finlandiya, yüksek yaşam kalitesi, düşük yoksulluk oranları ve geniş kapsamlı sosyal refah sistemiyle sosyal sürdürülebilirlikte öne çıkan bir ülkedir. Ülke, toplumsal cinsiyet eşitliği, çocuk hakları ve eğitimde fırsat eşitliği konularında lider ülkeler arasında yer almaktadır. Ayrıca ülke, kapsamlı bir sosyal refah devletine sahip olup; eğitim ve sağlık hizmetlerine evrensel erişim, düşük gelir eşitsizliği ve sosyal güvenlik ağının güçlü olması, sosyal sürdürülebilirlik performansını olumlu yönde etkilemektedir. Bu politikalar, Finlandiya'nın sosyal refahı koruma ve artırma konusundaki başarısının temelini oluşturmaktadır (Martínez García, 2021; Saari, 2023).

Portekiz, sosyal politika reformları ve yoksulluğu azaltmaya yönelik girişimleriyle sosyal sürdürülebilirlikte önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ülkede gelir eşitsizliğini azaltma,

sağlık hizmetlerine erişimi artırma ve eğitim seviyesini yükseltme konularına yönelik önemli adımlar atılmıştır. Portekiz, sosyal politika alanında son yıllarda önemli reformlar gerçekleştirmiş; bu reformlar, özellikle sağlık ve eğitim alanlarında toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasına odaklanmıştır (Arnold & Farinha Rodrigues, 2015; OECD, 2017a; Nunes & Ferreira, 2019). Ayrıca, sosyal koruma sistemlerinin güçlendirilmesi, sosyal sürdürülebilirlik açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur.

Macaristan, eğitim ve sağlık hizmetlerine geniş erişim, yoksullukla mücadele politikaları ve sosyal güvenlik alanında yaptığı yatırımlarla sosyal sürdürülebilirlikte iyi bir performans gösteren bir diğer ülkedir. Ülke, gelir eşitsizliğini azaltmaya ve sosyal refahı artırmaya yönelik politikaları benimsemiş; eğitim ve sağlık hizmetlerine yönelik yapmış olduğu yatırımlar ile sosyal sürdürülebilirlik açısından önemli kazanımlar sağlamıştır. Ayrıca, sosyal koruma sistemlerinin güçlendirilmesi, toplumun en kırılgan kesimlerinin korunmasına yardımcı olmuştur (Albert, 2014; OECD, 2021a & 2023c).

Almanya, sosyal sürdürülebilirlikte güçlü performans sergileyen ülkelerden bir diğeridir. Yüksek yaşam standardı, geniş kapsamlı sosyal güvenlik sistemi ve toplumsal cinsiyet eşitliğine verilen önem, Almanya'nın bu alandaki başarısının temel nedenleri olarak gösterilebilir. Almanya, kapsamlı sosyal refah politikaları, eğitimde fırsat eşitliği ve sağlık hizmetlerine evrensel erişim konularında başarılı bir performans sağlamıştır. Ayrıca, yaşlı nüfusun refahını artırmaya yönelik sosyal güvenlik programları ve istihdam politikaları, sosyal sürdürülebilirlik açısından Almanya'yı ön sıralara taşıyan faktörler olarak ifade edilebilir (OECD, 2017b; Heinemann, 2022).

Türkiye ise sosyal sürdürülebilirlik açısından ciddi zorluklarla karşı karşıyadır. Gelir dağılımındaki adaletsizlikler, yüksek yoksulluk oranları ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, Türkiye'nin sosyal performansını olumsuz yönde etkilemektedir. Türkiye'de sosyal koruma sistemleri, özellikle gelir dağılımı ve yoksullukla mücadele açısından yetersiz kalmaktadır. Eğitimde ve sağlık hizmetlerine erişimdeki bölgesel farklılıklar, ülkede sosyal sürdürülebilirlik açısından ciddi zayıflıklar yaratmaktadır. Ayrıca, kadınların iş gücüne katılım oranlarının düşük olması, toplumsal cinsiyet eşitliğinde sorunlar doğurmaktadır (Başlevent, 2014; Ar & Kines, 2019; Kızılırmak vd., 2022).

Litvanya, yüksek gelir eşitsizliği, göç nedeniyle nüfus kaybı ve sosyal hizmetlere erişimdeki yetersizlikler dolayısıyla sosyal performansı düşük olan ülkeler arasında yer almaktadır. Litvanya'da sosyal koruma sistemlerinin zayıflığı, sosyal sürdürülebilirlik açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimdeki

eksiklikler ve toplumsal cinsiyet eşitliğindeki sorunlar, ülkenin sosyal performansın düşük kalmasına neden olmaktadır (Zaleniene vd., 2013; OECD, 2017c; Jankauskaitė, 2019).

Letonya ise nüfus kaybı, yüksek gelir eşitsizliği ve sosyal hizmetlerin yetersizliği sebebiyle sosyal sürdürülebilirlik sıralamasında alt sıralarda yer almaktadır. Letonya’da sosyal refah sistemleri, nüfusun ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Özellikle kırsal alanlarda sosyal hizmetlere erişimdeki güçlükler ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler, ülkedeki sosyal sürdürülebilirliği olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca, toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik politikaların yetersiz olması, Letonya’nın sosyal performansını daha da zayıflatmaktadır (OECD, 2016b; Hazans & Pluta, 2017; Griņeviča vd. 2022).

Lüksemburg, ekonomik olarak yüksek gelir seviyesine sahip olmasına rağmen, sosyal sürdürülebilirlikte bir takım zorluklarla karşılaşmaktadır. Ülkedeki gelir eşitsizliği ve artan göçmen nüfusun entegrasyonu konusundaki sorunlar, sosyal sürdürülebilirlik performansını olumsuz etkilemektedir. Lüksemburg’da, sosyal koruma sistemlerinin geniş kapsamlı olmasına rağmen, gelir eşitsizliği önemli bir sorun olarak kalmaktadır. Ayrıca, göçmenlerin entegrasyonu ve toplumsal uyum konularındaki zorluklar, sosyal sürdürülebilirliği olumsuz etkilemektedir (Georgi vd., 2019; IMF, 2022; Danescu vd. 2022). Bu faktörler, Lüksemburg’un sosyal sürdürülebilirlik performansını düşüren unsurlar olarak gösterilebilir.

İrlanda, ekonomik olarak büyüme göstermesine rağmen, sosyal sürdürülebilirlikte zayıf bir performans sergilemektedir. Gelir eşitsizliği, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimdeki bölgesel farklılıklar, ülkedeki sosyal performansı olumsuz etkilemektedir. İrlanda’da, sosyal hizmetlere erişimdeki adaletsizlikler ve gelir dağılımındaki dengesizlikler, sosyal sürdürülebilirlik açısından sorunlar yaratmaktadır. Ayrıca, toplumsal cinsiyet eşitliği ve sosyal koruma politikalarındaki eksiklikler, sosyal performansın düşük olmasına neden olmaktadır (Fahey vd., 2008; Carolan, 2019; Colfer vd., 2022).

Sonuç olarak, sosyal boyutta yüksek performans gösteren ülkeler, geniş kapsamlı sosyal refah sistemleri, toplumsal cinsiyet eşitliği, evrensel eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim gibi alanlarda güçlü politikalar geliştirmektedir. Bu ülkeler, sosyal eşitsizliklerin azaltılmasına ve toplumun tüm kesimlerinin refahını artırmaya yönelik kapsamlı stratejiler benimsemişlerdir. Buna karşın, sosyal boyutta düşük performans gösteren ülkeler, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, sosyal hizmetlere erişimdeki zorluklar ve toplumsal cinsiyet eşitliğindeki eksiklikler gibi temel sosyal sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu ülkelerde sosyal koruma sistemlerinin yetersizliği, sosyal sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada önemli bir engel teşkil etmektedir.

2.6. Çevresel Boyutta Yer Alan Kriterlere GİA Yönteminin Uygulanması

GİA yöntemi ekonomik ve sosyal kriterler üzerinde uygulandıktan sonra aynı aşamalar çevresel kriterler için de sırasıyla uygulanmaktadır. Çevresel kriterler üzerinde CRITIC yöntemin uygulanması sonucu ulaşılan değerler, kriter ağırlıkları yardımıyla ve Denklem (3.12)'de yer alan formül ile hesaplanan GİA mutlak değerlerin çevresel kriterlere ait gösterimi Tablo 3.23.'de verilmektedir.

Tablo 3.23. Çevresel Kriterlere Ait Mutlak Değer Tablosu

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
Avusturya	0,3146	1,0000	0,4375	0,3091	0,1377	0,5747	0,1620	0,3590
Belçika	0,2593	1,0000	0,9375	0,1802	0,1361	0,3466	1,0000	0,9289
Çekya	0,5115	0,9639	0,8750	0,4854	0,1856	0,2080	0,5404	0,8099
Danimarka	0,1858	1,0000	0,8919	0,1913	0,6008	1,0000	0,4506	0,4136
Almanya	0,4363	1,0000	0,9375	0,4348	0,0718	0,6243	0,6120	0,8036
Estonya	0,5938	0,9000	1,0000	0,6553	0,2591	0,0750	0,1856	0,5245
İrlanda	0,3310	0,2694	0,5625	0,3399	1,0000	0,5525	0,3582	0,9302
Yunanistan	0,1903	0,9972	0,0000	0,2356	0,1327	0,3923	0,3661	0,7602
İspanya	0,1378	0,9833	0,1250	0,1391	0,1483	0,3020	0,7380	0,7595
Fransa	0,0903	0,9972	0,1250	0,1107	0,2067	0,4519	0,4236	0,8241
İtalya	0,1655	0,9750	0,3750	0,1684	0,0021	0,3622	0,5460	0,7674
Letonya	0,0000	0,6028	1,0000	0,0000	0,2329	0,1821	0,0000	0,2296
Litvanya	0,0336	0,1417	1,0000	0,0727	0,4128	0,2668	0,0147	0,4624
Lüksemburg	1,0000	0,9750	0,9750	1,0000	0,4027	0,8267	0,0573	0,8923
Macaristan	0,0850	0,9944	0,1875	0,0854	0,1331	0,1517	0,1256	0,7936
Hollanda	0,4522	1,0000	0,7156	0,4308	0,1556	0,4167	0,3008	1,0000
Polonya	0,3655	0,8250	0,8631	0,3668	0,1649	0,0000	0,5668	0,8792
Portekiz	0,0619	0,9694	0,2381	0,0759	0,0000	0,3348	0,2126	0,5100
Slovenya	0,2558	0,8611	0,6250	0,2395	0,0522	0,2872	0,1005	0,6604
Slovakya	0,1841	0,9278	0,7500	0,2103	0,0291	0,1324	0,0255	0,8494
Finlandiya	0,3681	1,0000	1,0000	0,3542	0,2623	0,4372	0,1143	0,1827
İsveç	0,0133	0,9417	1,0000	0,0411	0,0951	0,2593	0,0449	0,0000
Türkiye	0,0752	0,0000	0,3125	0,0964	0,0536	0,2025	0,8423	0,8499

Tablo 3.23.'de gösterildiği gibi mutlak değer formülü ile elde edilen çevresel veriler, GİA yönteminin bir sonraki aşamasına geçerek çevresel kriterlere ait gri ilişki katsayıları hesaplanmaktadır. Denklem (3.13)'de yer alan formül ile hesaplanan çevresel kriterlerin gri ilişki katsayıları Tablo 3.24.'de gösterilmektedir.

Tablo 3.24. Çevresel Kriterlerin Gri İlişki Katsayıları

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
Avusturya	0,6138	0,3333	0,5333	0,6180	0,7841	0,4652	0,7553	0,5821
Belçika	0,6585	0,3333	0,3478	0,7350	0,7860	0,5906	0,3333	0,3499
Çekya	0,4943	0,3416	0,3636	0,5074	0,7293	0,7062	0,4806	0,3817
Danimarka	0,7290	0,3333	0,3592	0,7233	0,4542	0,3333	0,5260	0,5473
Almanya	0,5340	0,3333	0,3478	0,5349	0,8744	0,4447	0,4496	0,3836
Estonya	0,4571	0,3571	0,3333	0,4328	0,6587	0,8695	0,7293	0,4880
İrlanda	0,6017	0,6498	0,4706	0,5953	0,3333	0,4751	0,5826	0,3496
Yunanistan	0,7244	0,3340	1,0000	0,6797	0,7902	0,5603	0,5773	0,3968
İspanya	0,7840	0,3371	0,8000	0,7823	0,7713	0,6235	0,4039	0,3970
Fransa	0,8471	0,3340	0,8000	0,8188	0,7075	0,5252	0,5414	0,3776
İtalya	0,7513	0,3390	0,5714	0,7481	0,9957	0,5799	0,4780	0,3945
Letonya	1,0000	0,4534	0,3333	1,0000	0,6822	0,7330	1,0000	0,6853
Litvanya	0,9370	0,7792	0,3333	0,8730	0,5477	0,6521	0,9714	0,5195
Lüksemburg	0,3333	0,3390	0,3390	0,3333	0,5539	0,3769	0,8971	0,3591
Macaristan	0,8548	0,3346	0,7273	0,8542	0,7898	0,7672	0,7992	0,3865
Hollanda	0,5251	0,3333	0,4113	0,5372	0,7627	0,5454	0,6244	0,3333
Polonya	0,5777	0,3774	0,3668	0,5768	0,7520	1,0000	0,4687	0,3625
Portekiz	0,8898	0,3403	0,6774	0,8682	1,0000	0,5990	0,7017	0,4950
Slovenya	0,6616	0,3673	0,4444	0,6761	0,9055	0,6351	0,8326	0,4309
Slovakya	0,7309	0,3502	0,4000	0,7040	0,9450	0,7906	0,9515	0,3705
Finlandiya	0,5759	0,3333	0,3333	0,5854	0,6559	0,5335	0,8139	0,7324
İsveç	0,9741	0,3468	0,3333	0,9240	0,8402	0,6585	0,9176	1,0000
Türkiye	0,8692	1,0000	0,6154	0,8383	0,9032	0,7117	0,3725	0,3704

Çevresel kriterlere ait gri ilişki katsayılarının bulunmasının ardından elde edilen sonuçlar, Denklem (3.14) ve Denklem (3.15)'de yer alan formüllerin uygulanmasıyla gri ilişki dereceleri bulunmaktadır. Ekonomik kriterlere ait bulunan gri ilişki dereceleri Tablo 3.25.'te verilmektedir.

Tablo 3.25. Çevresel Kriterlere İlişkin Gri İlişki Dereceleri

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
Avusturya	0,0499	0,0523	0,0951	0,0508	0,0865	0,0482	0,1171	0,0769
Belçika	0,0535	0,0523	0,0620	0,0605	0,0867	0,0612	0,0517	0,0462
Çekya	0,0402	0,0536	0,0648	0,0417	0,0804	0,0732	0,0745	0,0504
Danimarka	0,0593	0,0523	0,0640	0,0595	0,0501	0,0346	0,0816	0,0723
Almanya	0,0434	0,0523	0,0620	0,0440	0,0964	0,0461	0,0697	0,0507
Estonya	0,0372	0,0560	0,0594	0,0356	0,0726	0,0901	0,1131	0,0645
İrlanda	0,0489	0,1019	0,0839	0,0490	0,0368	0,0492	0,0903	0,0462
Yunanistan	0,0589	0,0524	0,1782	0,0559	0,0871	0,0581	0,0895	0,0524
İspanya	0,0637	0,0529	0,1426	0,0644	0,0850	0,0646	0,0626	0,0525

Tablo 3.25. Tablonun Devamı

Fransa	0,0689	0,0524	0,1426	0,0673	0,0780	0,0544	0,0839	0,0499
İtalya	0,0611	0,0531	0,1018	0,0615	0,1098	0,0601	0,0741	0,0521
Letonya	0,0813	0,0711	0,0594	0,0823	0,0752	0,0760	0,1550	0,0906
Litvanya	0,0762	0,1222	0,0594	0,0718	0,0604	0,0676	0,1506	0,0686
Lüksemburg	0,0271	0,0531	0,0604	0,0274	0,0611	0,0391	0,1391	0,0475
Macaristan	0,0695	0,0525	0,1296	0,0703	0,0871	0,0795	0,1239	0,0511
Hollanda	0,0427	0,0523	0,0733	0,0442	0,0841	0,0565	0,0968	0,0440
Polonya	0,0470	0,0592	0,0654	0,0474	0,0829	0,1037	0,0727	0,0479
Portekiz	0,0724	0,0533	0,1207	0,0714	0,1103	0,0621	0,1088	0,0654
Slovenya	0,0538	0,0576	0,0792	0,0556	0,0998	0,0658	0,1291	0,0569
Slovakya	0,0594	0,0549	0,0713	0,0579	0,1042	0,0820	0,1475	0,0490
Finlandiya	0,0468	0,0523	0,0594	0,0482	0,0723	0,0553	0,1262	0,0968
İsveç	0,0792	0,0544	0,0594	0,0760	0,0926	0,0683	0,1423	0,1321
Türkiye	0,0707	0,1568	0,1097	0,0690	0,0996	0,0738	0,0578	0,0489

Tablo 3.25.'te verilen çevresel kriterlere ait gri ilişki dereceleri, bütün çevresel kriterlerin birlikte hesaplanması sonucu elde edilen değerler Tablo 3.26.'da verilmektedir. Bu tablo ile çevresel kriterlerin ortak gri ilişki dereceleri seçilmiş olan 23 ülke açısından gri ilişki dereceleri (GRG) sıralanmaktadır.

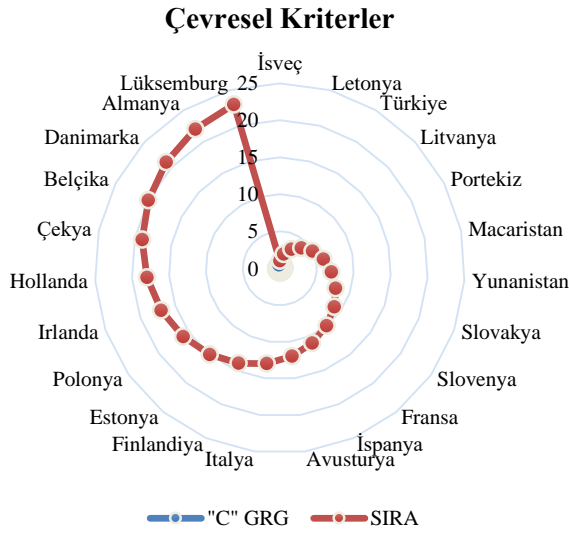
Tablo 3.26. Ülkelerin Çevresel Kriterler Açısından Performans Sıralaması

Ülke	"C"GRG	Sıra
İsveç	0,7043	1
Letonya	0,6909	2
Türkiye	0,6862	3
Litvanya	0,6768	4
Portekiz	0,6644	5
Macaristan	0,6634	6
Yunanistan	0,6325	7
Slovakya	0,6262	8
Slovenya	0,5979	9
Fransa	0,5975	10
İspanya	0,5883	11
Avusturya	0,5768	12
İtalya	0,5738	13
Finlandiya	0,5573	14
Estonya	0,5285	15
Polonya	0,5261	16
İrlanda	0,5062	17
Hollanda	0,4939	18

Tablo 3.26. Tablonun Devamı

Çekya	0,4789	19
Belçika	0,4741	20
Danimarka	0,4736	21
Almanya	0,4646	22
Lüksemburg	0,4548	23

Tablo 3.26.'da verilen çevresel kriterlere ait gri ilişki derecelerine bakıldığında, en etkin ilk beş ülke; İsveç, Letonya, Türkiye, Litvanya ve Portekiz'dir. Sıralamanın en sonuna bakıldığında en az etkin olan beş ülke; Çekya, Belçika, Danimarka, Almanya ve Lüksemburg'dur.

Grafik 1.3. Çevresel Kriterlere Ait Radar Grafiği

Tablo 3.26.'da yansıtılan 23 ülkenin çevresel kriterlerine ait performans sıralamalarının radar grafiğiyle gösterimi grafik 1.3.'de verilmektedir.

İsveç, uzun süredir çevresel sürdürülebilirlikte lider konumda bulunan bir ülkedir. Ülkenin yenilenebilir enerji kaynaklarına güçlü bir şekilde yönelmesi ve düşük karbon emisyonları, çevresel sürdürülebilirliğe büyük katkı sağlamaktadır. Ülke, enerji politikalarını yenilenebilir kaynaklar üzerine inşa etmiştir ve fosil yakıt kullanımını önemli ölçüde azaltmıştır. İsveç, aynı zamanda, biyolojik çeşitliliği koruma, su kaynaklarını sürdürülebilir bir şekilde yönetme ve atık yönetimi konularında da başarılı uygulamalara sahiptir (Karlsson vd. 2020; Petridou vd., 2022; Raza vd. 2024) İsveç'in çevre odaklı kamu politikalarının, sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle güçlü bir şekilde uyumlu olduğu ifade edilebilir.

Letonya ise geniş orman alanları, düşük karbon emisyonları ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ile çevresel sürdürülebilirlikte güçlü bir performansa sahiptir. Ülke, biyolojik çeşitliliği koruma ve orman yönetimi alanlarında başarılı politikalar yürütmektedir. Ayrıca, yenilenebilir enerji kullanımını teşvik eden politikalar, ülkenin çevresel performansını artırmakta; doğal kaynaklarını koruma ve sürdürülebilir kullanma konusundaki çabaları, çevresel sürdürülebilirliği desteklemektedir (OECD, 2019a; Tetere vd. 2023).

Türkiye, çevresel sürdürülebilirlik açısından karmaşık bir tablo sunmakla birlikte, yenilenebilir enerjiye yapılan yatırımlar ve çevresel koruma alanındaki bazı olumlu adımlar, ülkenin bu alandaki performansını desteklemiştir. Türkiye, son yıllarda yenilenebilir enerji kapasitesini artırma konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Özellikle rüzgar ve güneş enerjisi alanında yapılan yatırımlar, çevresel performansını olumlu yönde etkilemiştir. Bununla birlikte, biyolojik çeşitliliğin korunması ve su kaynaklarının yönetimi gibi alanlarda da kayda değer ilerlemeler yaşanmıştır. Ancak, diğer çevresel sorunlarla mücadelenin daha fazla çaba gerektirdiği ifade edilebilir (Bayülgen, 2013; OECD, 2019b; Arslantaş vd., 2022; Tanil, 2023).

Çevresel sürdürülebilirlikte güçlü bir performans sergileyen bir diğer ülke Litvanya'dır. Özellikle doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi ve yenilenebilir enerjiye geçiş konularında başarılı olan ülke, orman yönetimi ve su kaynaklarının korunması konularında etkin politikalar uygulamaktadır. Ayrıca, yenilenebilir enerji kullanımını artırma ve enerji verimliliğini geliştirme konusundaki çabaları, ülkenin çevresel sürdürülebilirliğini desteklemektedir. Çevre koruma politikaları, özellikle tarım ve ormanlık alanların sürdürülebilir yönetimi üzerinde yoğunlaşmaktadır (Varnagirytė-Kabašinskienė, 2019; Blöchliger & Strumskyte, 2021; OECD, 2021b; Kuokstis vd. 2022).

Portekiz, çevresel sürdürülebilirlikteki güçlü performansını, yenilenebilir enerji kullanımını ve doğal kaynakların korunmasına yönelik politikalarıyla desteklemektedir. Ülke, düşük karbon emisyonlarıyla öne çıkmaktadır. Portekiz, yenilenebilir enerji kaynaklarına (özellikle rüzgar ve güneş enerjisi) yaptığı yatırımlarla çevresel performansını artırmıştır. Ayrıca, biyolojik çeşitliliğin korunması, atık yönetimi ve su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı konularında başarılı politikalar uygulamaktadır (Jalali vd., 2022; Guerreiro vd., 2022; OECD, 2023d). Portekiz'in çevre odaklı kamu politikalarının, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir.

Çekya, fosil yakıtlara dayalı enerji üretimi ve yüksek sanayileşme seviyesi nedeniyle çevresel sürdürülebilirlik açısından zayıf bir performans sergilemektedir. Özellikle hava kirliliği ve sera gazı emisyonları, ülkenin çevresel performansını olumsuz yönde

etkilemektedir. Ülke, enerji üretiminde hala büyük ölçüde kömüre dayalı bir yapıya sahiptir ve bu durum, çevresel sürdürülebilirlik açısından ciddi sorunlar yaratmaktadır. Sanayi kaynaklı çevre kirliliği ve enerji verimliliği konusundaki yetersizlikler, ülkenin çevresel performansını zayıflatmaktadır (OECD, 2018b; Guasti vd., 2022; IMF, 2024a).

Belçika, yüksek nüfus yoğunluğu ve sanayileşme seviyesinden dolayı çevresel sürdürülebilirlikte zayıf bir performans sergilemektedir. Özellikle hava kirliliği, atık yönetimi ve su kaynaklarının kirlenmesi, çevresel performansı olumsuz etkileyen başlıca faktörlerdir. Belçika, çevre politikaları açısından bazı zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Fosil yakıtlara bağımlılık ve enerji verimliliği konusundaki eksiklikler, ülkenin çevresel sürdürülebilirlik performansını olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca, atık yönetimi ve su kaynaklarının korunması konusunda yetersiz kalan politikalar, çevresel zorlukları daha da artırmaktadır (OECD, 2021c; Castanheira vd., 2022).

Danimarka, yenilenebilir enerji alanında başarılı politikalar geliştirmesine rağmen çevresel sürdürülebilirlik açısından bazı zorluklarla karşı karşıyadır. Ülkedeki yüksek tarım yoğunluğu ve su kirliliği, çevresel performansı olumsuz yönde etkilemektedir. Danimarka, enerji politikalarında yenilenebilir kaynakları başarıyla entegre etmiş olsa da, tarım sektörü nedeniyle su ve toprak kirliliği gibi çevresel sorunlarla karşı karşıyadır. Tarım faaliyetlerinin çevresel etkilerini azaltmaya yönelik politikaların yetersiz kalması, Danimarka'nın çevresel performansını düşürmektedir (OECD, 2019c; Klemmensen vd., 2022; IMF, 2024b).

Almanya, sanayileşme seviyesi ve enerji tüketimi nedeniyle çevresel sürdürülebilirlikte zayıf bir performans gösteren bir diğer ülkedir. Özellikle enerji üretiminde fosil yakıtların yüksek payı ve sanayi kaynaklı sera gazı emisyonları, çevresel performansı olumsuz yönde etkilemektedir. Almanya, yenilenebilir enerjiye geçiş konusunda önemli adımlar atmış olsa da, hala fosil yakıtlar önemli bir enerji kaynağı olarak kullanılmaktadır. Sanayi sektörünün çevresel etkileri ve enerji verimliliği konusundaki eksikliklerin, Almanya'nın çevresel sürdürülebilirlik performansını olumsuz etkilediği ifade edilebilir (Heinemann vd., 2022; OECD, 2023e;).

Çevresel sürdürülebilirlikte zayıf bir performans gösteren bir diğer ülke ise yüksek nüfus yoğunluğu ve enerji tüketimi nedeniyle Lüksemburg'tur. Ülkenin karbon ayak izinin yüksek olması, doğal kaynakların korunması konusunda çeşitli zorlukları beraberinde getirmektedir. Lüksemburg, çevresel sürdürülebilirlik politikaları açısından bazı zorluklarla karşı karşıyadır. Özellikle fosil yakıt tüketiminin azaltılması, enerji verimliliğinin artırılması ve doğal kaynakların korunması konularında yetersiz kalan politikalar, çevresel performansı olumsuz etkilemektedir (OECD, 2020; Danescu vd., 2022).

Özetle, çevresel boyutta yüksek performans gösteren ülkeler, genellikle yenilenebilir enerji kullanımına yönelik güçlü politikalar, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi ve çevresel koruma konularında etkili stratejiler geliştirmişlerdir. Bu ülkeler, çevresel sürdürülebilirliği sağlamak için yenilikçi yaklaşımlar benimsemiş ve bu alanda başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Buna karşın, çevresel boyutta düşük performans gösteren ülkeler, fosil yakıt tüketimi, sanayileşme ve tarım faaliyetlerinden kaynaklanan çevresel sorunlarla mücadelede yetersiz kalmışlardır. Bu ülkelerde çevresel sürdürülebilirlik, sanayi ve enerji politikalarıyla yeterince entegre edilememiş, bu da çevresel performansın düşük olmasına yol açmıştır. Ayrıca, doğal kaynakların korunması ve biyolojik çeşitliliğin sürdürülmesi konularındaki eksiklikler, çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli bir engel teşkil etmektedir.

3. Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Kriterlere Ait Genel Değerlendirme

Yukarıda ekonomik sosyal ve çevresel kriterlerin ayrı ayrı CRTIC ve GİA yöntemlerinin uygulanması sonucu elde edilen gri ilişki derecelerinin sıralanması verilmiştir. Tablo 3.27.'de ise üç boyuta ait kriterlerinin aynı anda CRITIC ve GİA yönteminin uygulanması sonucu ulaşılan toplam gri ilişki dereceleri verilmektedir.

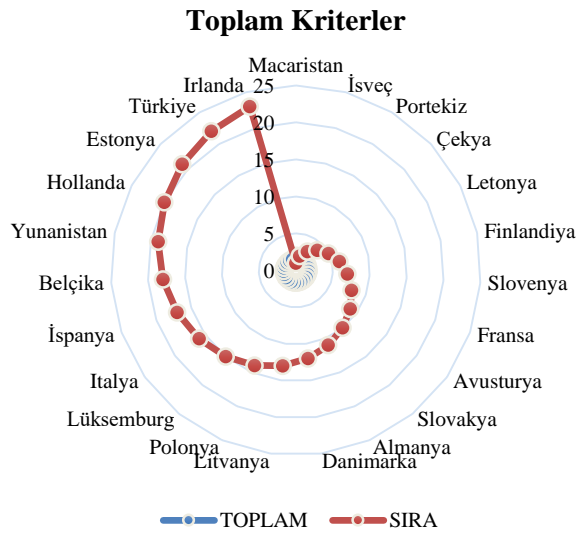
Tablo 3.27. Ülkelerin Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Kriterlerinin Toplam Sıralanması

Ülke	Toplam Değer	Sıra
Macaristan	1,965	1
İsveç	1,8361	2
Portekiz	1,8088	3
Çekya	1,7516	4
Letonya	1,7466	5
Finlandiya	1,7444	6
Slovenya	1,7302	7
Fransa	1,6965	8
Avusturya	1,6963	9
Slovakya	1,6881	10
Almanya	1,6824	11
Danimarka	1,6556	12
Litvanya	1,6548	13
Polonya	1,6531	14
Lüksemburg	1,6389	15
İtalya	1,6384	16
İspanya	1,6345	17
Belçika	1,6264	18
Yunanistan	1,6069	19
Hollanda	1,5969	20
Estonya	1,5572	21

Tablo 3.27. Tablonun Devamı

Türkiye	1,5458	22
İrlanda	1,5434	23

Tablo 3.27.'ye bakıldığında, ekonomik, sosyal ve çevresel kriterlerin aynı anda hesaplanmasıyla elde edilen gri ilişki derecelerinin sıralanışında en etkin ilk beş ülke; Macaristan, İsveç, Portekiz, Çekya ve Letonya olarak hesaplanmıştır. Sıralamanın en sonuna bakıldığında ise; Yunanistan, Hollanda, Estonya, Türkiye ve İrlanda en az etkin ülkeler olarak tabloda yer almaktadır.

Grafik 1.4. Toplam Kriterlere Ait Radar Grafiği

Tablo 3.27.'de yansıtılan 23 ülkenin toplam kriterlerine ait performans sıralamalarının radar grafiğiyle gösterimi grafik 1.4.'te verilmektedir.

Macaristan, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarda dengeli bir performans sergileyerek sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada başarılı bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Macaristan, ekonomik istikrarı, sanayi üretimindeki gücü ve yabancı yatırımları çekme konusundaki başarısıyla sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen politikalar geliştirmiştir. Bu durum, ülkenin ekonomik büyüme ile çevresel ve sosyal hedefleri dengeleme kapasitesini artırmıştır. Sosyal politikalar açısından Macaristan, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve sosyal güvenlik sistemlerinin güçlendirilmesi gibi alanlarda başarılı adımlar atmıştır. Ülke, yenilenebilir enerjiye geçişte gösterdiği başarı ve çevresel koruma politikalarıyla çevresel sürdürülebilirlikte de olumlu bir performans sergilemektedir.

İsveç ise sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde uzun yıllardır lider konumda olan bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle çevresel sürdürülebilirlikteki başarısı, İsveç'i genel sıralamada ön sıralara taşımaktadır. İsveç, ileri teknoloji ve yenilikçilik odaklı ekonomik yapısıyla sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamaktadır. Ülkenin yüksek gelir seviyesi ve düşük işsizlik oranı, ekonomik sürdürülebilirliği desteklemektedir. Ayrıca İsveç, sosyal refah sistemi, toplumsal cinsiyet eşitliği ve eğitimde fırsat eşitliği gibi alanlarda güçlü bir performans sergileyerek sosyal sürdürülebilirlikte de lider bir ülke konumuna gelmiştir. Ülke, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımında ve karbon emisyonlarının azaltılmasında dünya lideri ülkeler arasında yer almaktadır. Çevre koruma politikaları ve sürdürülebilir doğal kaynak yönetimi, İsveç'in çevresel sürdürülebilirlikteki üstün başarısını pekiştirmektedir.

Portekiz, son yıllarda sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlar arasında denge kurarak, sürdürülebilir kalkınmada başarılı bir performans sergilemiştir. Portekiz, özellikle yenilenebilir enerji sektöründeki yatırımları ve ekonomik krizden çıkış sürecinde gerçekleştirdiği yapısal reformlar ile ekonomik sürdürülebilirliğini güçlendirmiştir. Sosyal politikalar açısından ise Portekiz, yoksullukla mücadele ve gelir eşitsizliğini azaltma konularında önemli adımlar atmıştır. Eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimin artırılması da sosyal sürdürülebilirlik açısından ülkeye önemli kazanımlar sağlamıştır. Portekiz, çevresel sürdürülebilirlikte yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımında öncü ülkelere biridir. Biyolojik çeşitliliğin korunması ve çevresel koruma politikalarının uygulanması, ülkenin çevresel performansını güçlendirmektedir.

Çekya, sanayi üretimindeki gücü ve sosyal politikalarındaki başarısıyla sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada olumlu bir performans sergilemektedir. Çekya, güçlü sanayi yapısı ve dış ticaretteki başarısıyla ekonomik sürdürülebilirliği sağlamıştır. Yatırımları çekme ve makroekonomik istikrarı koruma konusundaki başarısı, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynamıştır. Eğitim ve sağlık hizmetlerine geniş erişim ve gelir dağılımındaki görece adalet, Çekya'nın sosyal sürdürülebilirlikteki başarısının temelini oluşturmaktadır. Ayrıca ülkenin sosyal refah sisteminin güçlü olması, sosyal kalkınmayı desteklemektedir. Çevresel sürdürülebilirlik açısından bazı zorluklarla karşı karşıya olmasına rağmen Çekya, sanayi faaliyetlerinin çevresel etkilerini azaltmaya yönelik çabalar göstermektedir.

Letonya, doğal kaynak yönetimi ve çevresel koruma konularındaki başarısıyla sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada başarılı bir performans sergilemektedir. Ülke, ekonomik olarak büyürken aynı zamanda doğal kaynaklarını sürdürülebilir bir şekilde yönetme

konusundaki başarısıyla öne çıkmaktadır. Ekonomik büyümeyi çevresel hedeflerle uyumlu hale getirme çabaları, sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektedir. Sosyal sürdürülebilirlik açısından bazı zorluklarla karşılaşmasına rağmen Letonya, sosyal hizmetlere erişimi artırma ve toplumsal eşitsizlikleri azaltma konularında önemli adımlar atmıştır. Ayrıca Letonya, biyolojik çeşitliliği koruma ve orman yönetimi alanlarındaki güçlü politikalarıyla çevresel sürdürülebilirlikte de öne çıkmaktadır. Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve yenilenebilir enerji kaynaklarının teşviki, çevresel performansı olumlu yönde etkilemektedir.

Yunanistan, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle ekonomik krizlerin etkisi, ülkenin genel performansını olumsuz yönde etkilemiştir. Ülke, uzun süren ekonomik krizler, yüksek kamu borcu ve düşük ekonomik büyüme oranları ile ekonomik sürdürülebilirlikte zayıf bir performans sergilemektedir. Bu durum, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma çabalarını sekteye uğratmıştır. Sosyal sürdürülebilirlik açısından da Yunanistan, ekonomik krizlerin etkisiyle sosyal hizmetlerde gerileme yaşamış, yoksulluk oranları yükselmiş ve sosyal güvenlik sistemleri zayıflamıştır. Yunanistan, çevresel sürdürülebilirlikte de zayıf bir performans sergilemektedir. Ekonomik zorluklar, çevre koruma politikalarının uygulanmasını zorlaştırmış ve çevresel hedeflere ulaşmada gecikmelere yol açmıştır.

Hollanda, yüksek gelir seviyeleri ve güçlü sanayi yapısıyla ekonomik sürdürülebilirlikte genel anlamda başarılı olmakla birlikte bu ekonomik büyüme çevresel sürdürülebilirlik ile yeterince uyumlu hale getirilememiştir. Hollanda, tarım ve sanayi faaliyetlerinin çevresel etkileri nedeniyle çevresel sürdürülebilirlikte zayıf bir performans sergilemektedir. Su kirliliği, toprak aşınması ve biyolojik çeşitliliğin korunmasında yaşanan sorunlar, çevresel performansı olumsuz yönde etkilemektedir (Baptist vd., 2019). Ayrıca Hollanda, deniz seviyesinin altında büyük toprak alanlarına sahip olması nedeniyle su yönetimi konusunda önemli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. İklim değişikliği nedeniyle deniz seviyesinin yükselmesi, Hollanda'nın altyapısını ve yerleşim bölgelerini tehdit eden ciddi bir risk oluşturmaktadır. Ülke, su yönetimi konusunda dünya çapında örnek gösterilen teknolojilere ve uygulamalara sahip olmasına rağmen, bu riskler, çevresel sürdürülebilirlik sıralamasını olumsuz etkilemektedir. Hollanda'nın iklim değişikliğine karşı dirençli altyapı geliştirme ve su kaynaklarını sürdürülebilir bir şekilde yönetme çabaları sürmektedir; ancak bu sorun, çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli bir zorluk oluşturmaktadır (VanKoningsveld vd., 2008; Baptist vd., 2019). Diğer taraftan, Hollanda, enerji üretiminde hala fosil yakıtları önemli ölçüde kullanmaktadır. Özellikle doğalgaz ve kömür, enerji üretiminde önemli bir paya sahiptir.

Yenilenebilir enerjiye yapılan yatırımlar artmasına rağmen, fosil yakıtların enerji karışımındaki yüksek payı, Hollanda'nın karbon emisyonlarını azaltmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum, ülkenin çevresel sürdürülebilirlik sıralamasını olumsuz etkileyen diğer bir faktördür. Hollanda, yenilenebilir enerjiye geçiş sürecini hızlandırarak bu sorunu çözmeye çalışmaktadır; ancak enerji politikalarındaki bu dönüşüm süreci henüz tamamlanmamıştır (Deloitte, 2015; IEA, 2020). Bunların yanı sıra sosyal refah sistemine sahip olan söz konusu ülke, gelir eşitsizliği ve toplumsal uyum konularında bir takım sorunlar yaşamaktadır. Hollanda, genel olarak düşük gelir eşitsizliğine sahip bir ülke olarak bilinmesine rağmen son yıllarda artan gelir eşitsizliği ve sosyal eşitsizliklerin, sosyal sürdürülebilirlik performansını olumsuz etkilediği ifade edilebilir. Artan göçmen nüfusu, iş gücü piyasasında bazı kesimlerin dezavantajlı konumda kalmasına neden olmaktadır. Özellikle, düşük gelirli hanelerin yaşam standartlarındaki farklılıklar ve büyük şehirlerdeki yüksek konut maliyetleri, sosyal sürdürülebilirliği zayıflatmaktadır (Salverda vd., 2013; Van den Bossche, 2019). Son yıllarda Hollanda'da konut fiyatlarındaki artış ve sosyal konut yetersizliği, sosyal sürdürülebilirlik açısından önemli bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Yüksek konut maliyetleri, özellikle düşük ve orta gelirli haneleri olumsuz etkileyerek bu grupların yaşam standartlarını düşürmektedir (Hilbers & Van Hengel, 2019; Sayed, 2023). Ayrıca, sosyal hizmetlere erişimdeki bölgesel farklılıklar da, toplumsal refahın yaygınlaşmasını engelleyen bir diğer faktördür (The European Social Network, 2019). Dolayısıyla ekonomik boyutta sağlamış olduğu başarısını çevresel ve sosyal boyutlarda karşılaştığı zorluklar sebebiyle sağlayamaması, ülkenin genel sürdürülebilirlik performansının düşük olmasına yol açmıştır.

Estonya, büyüme potansiyeline sahip olmasına rağmen, enerji üretiminde fosil yakıtların yüksek oranlarda kullanılması, sosyal hizmetlerdeki yetersizlikler ve ekonomik yapının yeterince çeşitlilik göstermemesi nedeniyle sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmakta zorluklar yaşamaktadır (IEA, 2023; European Commission, 2023c).

Türkiye ise son yıllarda yenilenebilir enerji kaynaklarına, özellikle rüzgar ve güneş enerjisine yönelik önemli yatırımlar gerçekleştirmiştir. Bu yatırımlar, Türkiye'nin enerji arz güvenliğini artırmak ve fosil yakıt bağımlılığını azaltmak amacıyla yapılmış ve bu strateji, ülkenin çevresel sürdürülebilirlik performansını olumlu yönde etkileyerek Türkiye'yi bu alanda öne çıkarmıştır. Türkiye, biyolojik çeşitliliğin korunması ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi konusunda bazı başarılı politikalar uygulamaktadır. Bu politikalar, orman alanlarının genişletilmesi, su kaynaklarının korunması ve çevre koruma alanlarının artırılması gibi adımları içermektedir. Bu çabalar da Türkiye'nin çevresel sürdürülebilirlikte iyi bir performans

sergilemesini sağlamıştır. Ancak Türkiye, son yıllarda ekonomik istikrarsızlık, yüksek enflasyon, yüksek işsizlik oranları ve dış borç yükü gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkilemiş ve ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmayı zorlaştırmıştır. Ayrıca, döviz kurlarındaki dalgalanmalar ve finansal piyasalardaki belirsizlikler, ekonominin kırılma eğilimini artırmıştır. Türkiye’de sosyal sürdürülebilirlik açısından da önemli zorluklar bulunmaktadır. Gelir dağılımındaki adaletsizlikler, bölgesel kalkınma farkları, yüksek yoksulluk oranları ve sosyal hizmetlere erişimdeki yetersizlikler, sosyal kalkınmayı olumsuz etkilemiştir. Özellikle kırsal ve kentsel bölgeler arasındaki eşitsizlikler, sağlık, eğitim ve sosyal koruma hizmetlerine erişimde ciddi farklılıklara yol açmaktadır. Bu da, toplumsal uyum ve refahın sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Türkiye’de kadınların iş gücüne katılım oranları düşük seviyelerde kalmakta ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda önemli eksiklikler bulunmaktadır. Bu durum, sosyal sürdürülebilirlik performansını olumsuz etkilemekte ve toplumun geniş kesimlerinin refah seviyesini düşürmektedir. Sonuç olarak Türkiye'nin çevresel sürdürülebilirlikteki iyi performansı, yenilenebilir enerji yatırımları ve doğal kaynak yönetimi gibi alanlardaki başarılarla desteklenmiştir. Ancak ekonomik istikrarsızlık, gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve sosyal hizmetlere erişimdeki sorunlar, ülkenin ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik performansını zayıflatmıştır. Bu durum, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için ekonomik, sosyal ve çevresel politikaların birbirleriyle uyumlu ve entegre bir şekilde geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin uzun vadede sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için ekonomik istikrarı artıran, sosyal eşitsizlikleri azaltan ve toplumsal refahı yaygınlaştıran politikalarla çevresel başarılarını desteklemesi gerekmektedir.

İrlanda, son yıllarda yüksek ekonomik büyüme oranları ve uluslararası şirketlerin merkezleri için cazip bir yer olması sayesinde ekonomik açıdan başarılı bir performans sergilemiştir. Ancak bu ekonomik büyüme, toplumsal refahın artırılması ve gelir dağılımındaki adaletsizliklerin giderilmesi konularında yeterince etkili olamamıştır. Özellikle, hızla artan konut fiyatları ve yetersiz sosyal konut politikaları, düşük ve orta gelirli hanelerin yaşam standartlarını olumsuz etkilemiştir. Ayrıca, sağlık ve eğitim gibi temel sosyal hizmetlerdeki eşitsizlikler, sosyal sürdürülebilirlik performansını zayıflatmıştır. Ekonomik refahın belirli kesimlerde yoğunlaşması, geniş toplumsal taban üzerinde aynı etkiyi yaratmamış, bu da sosyal boyutta zayıf performansa neden olmuştur.

Özetle, genel değerlendirmede en iyi performans gösteren ülkeler, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarda dengeli bir performans

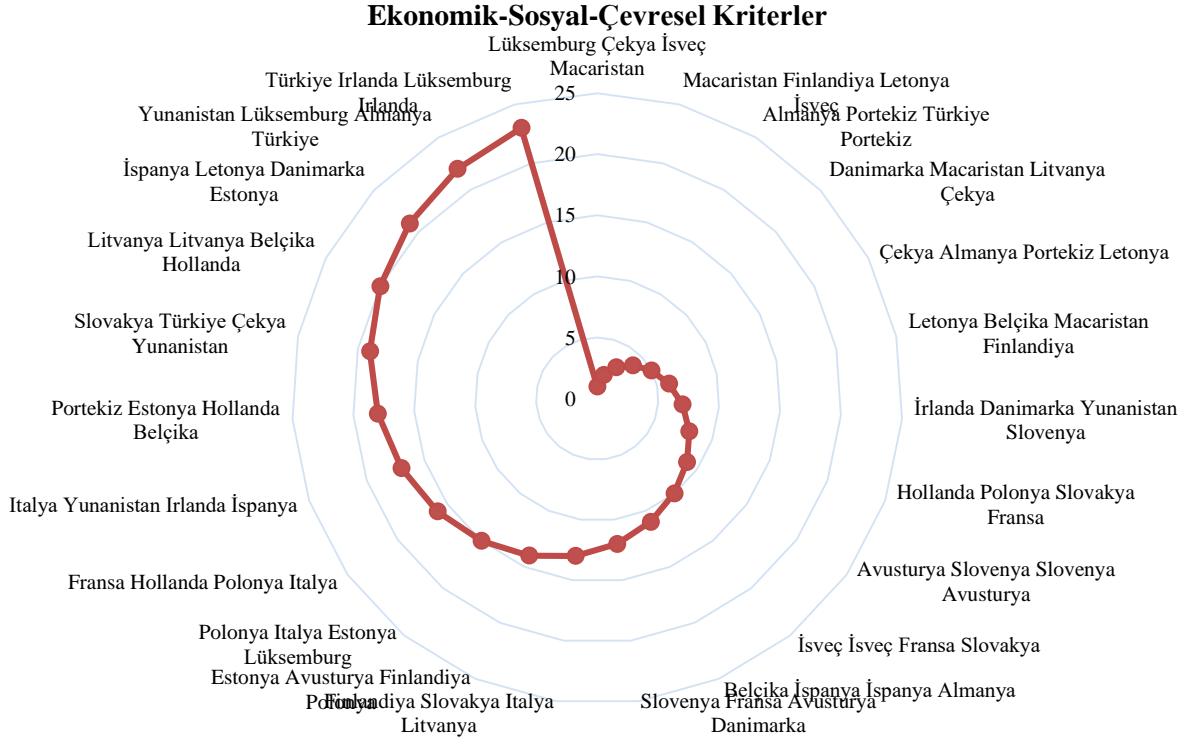
sergileyerek, bu alanlarda güçlü politikalar geliştirmişlerdir. Bu ülkeler, ekonomik büyüme, sosyal refah ve çevresel koruma hedeflerini entegre ederek, sürdürülebilir kalkınma yolunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Diğer taraftan, en düşük performansı sergileyen ülkeler, ekonomik krizler, sosyal hizmetlerdeki eksiklikler ve çevresel sorunlarla mücadelede yetersiz kalmışlardır. Bu ülkelerde, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma çabaları, ekonomik, sosyal ve çevresel zorluklar nedeniyle sekteye uğramış ve bu da genel sürdürülebilirlik performanslarının zayıf olmasına yol açmıştır.

Yapılan hesaplamalar sonucu elde edilen Tablo 3.18, Tablo 3.22, Tablo 3.26 ve Tablo 3.27’de bireysel ve genel olarak yer alan sıralamaların karşılaştırılmasının daha kolay olması açısından Tablo 3.28. oluşturulmuştur. Oluşturulan bu tablo, ülkelerin kriterler açısından ülkelerin kaçınıcı sırada olduğunu toplu bir şekilde yansıtmaktadır.

Tablo 3.28. Ülkelerin Ekonomik, Sosyal, Çevresel ve Toplam Kriterlere Ait Performans Sıralanması

Ekonomik	Sosyal	Çevresel	Toplam Değerlendirme	Sıra
Lüksemburg	Çekya	İsveç	Macaristan	1
Macaristan	Finlandiya	Letonya	İsveç	2
Almanya	Portekiz	Türkiye	Portekiz	3
Danimarka	Macaristan	Litvanya	Çekya	4
Çekya	Almanya	Portekiz	Letonya	5
Letonya	Belçika	Macaristan	Finlandiya	6
İrlanda	Danimarka	Yunanistan	Slovenya	7
Hollanda	Polonya	Slovakya	Fransa	8
Avusturya	Slovenya	Slovenya	Avusturya	9
İsveç	İsveç	Fransa	Slovakya	10
Belçika	İspanya	İspanya	Almanya	11
Slovenya	Fransa	Avusturya	Danimarka	12
Finlandiya	Slovakya	İtalya	Litvanya	13
Estonya	Avusturya	Finlandiya	Polonya	14
Polonya	İtalya	Estonya	Lüksemburg	15
Fransa	Hollanda	Polonya	İtalya	16
İtalya	Yunanistan	İrlanda	İspanya	17
Portekiz	Estonya	Hollanda	Belçika	18
Slovakya	Türkiye	Çekya	Yunanistan	19
Litvanya	Litvanya	Belçika	Hollanda	20
İspanya	Letonya	Danimarka	Estonya	21
Yunanistan	Lüksemburg	Almanya	Türkiye	22
Türkiye	İrlanda	Lüksemburg	İrlanda	23

Tablo 3.28.'de ekonomik, sosyal, çevresel kriterlere ait bireysel hesaplamalara ait sıralamaları ve her üç boyutun aynı anda hesaplandığı toplam kriterlere ait performans sıralamaları bir arada gösterilmektedir.

Grafik 1.5. Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Kriterlerin Radar Grafiği İle Bir Arada Gösterilmesi

Tablo 3.28.'de yansıtılan 23 ülkenin toplam kriterlerine ait performans sıralamalarının radar grafiğiyle gösterimi grafik 1.5.'te verilmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma; ekonomik, sosyal ve çevresel boyutların bir bütün olarak ele alındığı çok boyutlu bir süreç olmakla birlikte ülkelerin bu üç boyuttaki performansları sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma kapasitelerini belirleyen temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Elde edilen sonuçlar, ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performanslarının üç ana boyut (ekonomik, sosyal ve çevresel) açısından farklılıklar gösterdiğini ve bu farklılıkların genel değerlendirmelerde önemli sonuçlar doğurduğunu işaret etmektedir. İlgili performansların farklı boyutlarda değişkenlik göstermesi ise sürdürülebilir kalkınmanın karmaşıklığını ve çok yönlülüğünü işaret etmektedir. Örneğin; İsveç, Litvanya, İspanya, İrlanda ve Türkiye gibi ülkeler, belirli boyutlarda güçlü performanslar sergilerken, diğer boyutlarda zayıf kalabilmektedir. Bu durum, sürdürülebilir kalkınma için sadece tek bir

boyutta başarı elde etmenin yeterli olmadığını; aksine her üç boyutta da dengeli ve entegre bir yaklaşımın benimsenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

İsveç örneğinde olduğu gibi, çevresel sürdürülebilirlikte Avrupa lideri olan bir ülke, ekonomik ve sosyal boyutlardaki bazı zayıflıklar nedeniyle genel sıralamada Macaristan'ın gerisinde kalmıştır. Benzer şekilde, Litvanya, çevresel alanda yüksek bir performans sergilemesine rağmen, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlikteki zayıf performansı nedeniyle genel değerlendirmede daha düşük bir sırada yer almıştır. Türkiye ise, çevresel boyutta önemli başarılar elde etmesine rağmen, ekonomik istikrarsızlık ve sosyal eşitsizlikler nedeniyle toplam performans sıralamasında alt sıralarda yer almaktadır. Diğer taraftan İrlanda, özellikle ekonomik boyutta güçlü bir performans sergilemekle birlikte sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik açısından karşılaştığı zorluklar, ülkenin genel sürdürülebilirlik sıralamasında daha düşük bir sıralamaya sahip olmasına yol açmıştır. Bu durum, ülkelerin sürdürülebilir kalkınma politikalarını her üç boyutta da dengeli bir şekilde geliştirmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Ekonomik büyüme, sosyal refah ve çevresel koruma arasında kurulan denge, sürdürülebilir kalkınmanın başarısı için kritik bir öneme sahiptir. Sadece çevresel sürdürülebilirliğe veya ekonomik büyümeye odaklanmak, diğer boyutlarda yaşanan zayıflıklar nedeniyle sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmayı zorlaştırabilir. İsveç, Litvanya ve Türkiye örnekleri, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlar arasındaki dengesizliklerin genel sürdürülebilirlik performansını nasıl etkilediğini açıkça göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar, ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için stratejik ve uyumlu politikalar geliştirmesi gerektiğini göstermektedir. İsveç'in çevresel başarıları, ekonomik ve sosyal politikalarla desteklenmediğinde, genel performansında bir sınırlama yaratmıştır. Bu, sürdürülebilir kalkınmanın her boyutunda güçlü ve uyumlu politikaların geliştirilmesi gerektiğini gösterir.

Ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performanslarındaki farklılıkların nedenleri, aynı zamanda, bu ülkelerin ekonomik, sosyal ve çevresel politikalarının özellikleri ve bu politikaların birbirleriyle nasıl etkileşimde bulunduğuyla yakından ilişkilidir. İsveç, çevresel sürdürülebilirlikteki başarısı, yenilenebilir enerji kaynaklarına yaptığı yatırımlar, karbon emisyonlarını azaltma konusundaki kararlılığı ve çevresel koruma politikalarındaki başarısından kaynaklanmaktadır. İsveç, biyolojik çeşitliliği koruma, su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi ve atık yönetimi gibi alanlarda da öncü konumdadır. Bu politikalar, İsveç'in çevresel sürdürülebilirlikte 1. sırada yer almasını sağlamıştır.

İsveç, çevresel politikalar konusundaki başarısına rağmen, ekonomik ve sosyal politikalarının çevresel politikalar kadar etkin olmaması dolayısıyla genel sıralamada 2. sırada yer almaktadır. İsveç'in ekonomik büyüme ve sosyal refah politikalarının çevresel sürdürülebilirlikle tamamen entegre edilememesi, bu dengesizliğin bir nedeni olarak ifade edilebilir. Örneğin, İsveç ekonomik olarak büyürken bu büyümenin toplumsal refahın artırılmasına ve gelir dağılımının daha adil hale getirilmesine yeterince yansıtılmamasının, sosyal boyutta düşük bir performansa yol açtığı söylenebilir. Ayrıca, ekonomik politikaların çevresel hedeflerle yeterince uyumlu hale getirilememesi de genel performansı olumsuz etkileyebilir.

Diğer taraftan Litvanya, çevresel sürdürülebilirlikte 4. sırada yer alarak güçlü bir performans sergilemiştir. Bu başarı, Litvanya'nın yenilenebilir enerjiye yaptığı yatırımlar, orman yönetimi ve su kaynaklarının korunması konusundaki başarılı politikalarıyla açıklanabilir. Ülkenin ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlikte 20. sırada yer alması ise bu alanlardaki yapısal sorunlardan kaynaklanmaktadır. Litvanya, ekonomik olarak gelişmişlik düzeyi açısından bazı zorluklarla karşı karşıyadır. Ekonominin yeterince çeşitlenmemiş olması ve dış şoklara karşı kırılganlığı, ekonomik sürdürülebilirliği olumsuz etkilemektedir. Ayrıca sosyal sürdürülebilirlikteki düşük performansın, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, göç nedeniyle yaşanan nüfus kaybı ve sosyal hizmetlere erişimdeki yetersizliklerden kaynaklandığı ifade edilebilir. Bu zorluklar, Litvanya'nın genel sürdürülebilirlik performansını da düşürmektedir.

İspanya, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlikte 11. sırada yer alarak orta düzeyde bir performans sergilemiştir. İspanya'nın sosyal sürdürülebilirlikteki performansının, sosyal refah sistemi ve eğitim alanındaki reformlardan kaynaklandığı iddia edilebilir. Ancak, ekonomik krizlerin etkisi ve işsizlik oranlarındaki yükseklik, bu performansı sınırlamaktadır. Çevresel sürdürülebilirlikte ise İspanya, yenilenebilir enerjiye yaptığı yatırımlar ve çevre koruma politikalarıyla bazı ilerlemeler kaydetmiş, ancak bu ilerlemeler ekonomik sorunlar nedeniyle sınırlı kalmıştır. İspanya'nın ekonomik sürdürülebilirlikte 20. sırada yer alması, 2008 ekonomik krizinin kalıcı etkileri, yüksek kamu borcu ve işsizlik oranları gibi sorunlarla ilişkilendirilebilir. Ekonomik istikrarsızlık, büyüme oranlarının düşüklüğü ve mali disiplinde yaşanan zorluklar, İspanya'nın ekonomik sürdürülebilirlik performansını olumsuz etkilemiştir. Bu durum, İspanya'nın genel sürdürülebilirlik sıralamasında alt sıralarda kalmasına neden olmuştur.

Türkiye, çevresel sürdürülebilirlikte 3. sırada yer alarak güçlü bir performans sergilemiştir. Bu başarı, Türkiye'nin yenilenebilir enerji alanındaki yatırımları, özellikle rüzgar ve güneş enerjisine yaptığı önemli katkılardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca, biyolojik çeşitliliğin

korunması ve çevresel koruma alanındaki bazı olumlu gelişmeler, Türkiye'nin çevresel sürdürülebilirlikteki yüksek performansını desteklemiştir. Türkiye, ekonomik sürdürülebilirlikte 23. sırada ve sosyal sürdürülebilirlikte ise 19. sırada yer alarak bu alanlarda zayıf bir performans sergilemiştir. Ekonomik istikrarsızlık, yüksek enflasyon, işsizlik oranlarındaki artış ve dış borç yükü, Türkiye'nin ekonomik sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir. Sosyal sürdürülebilirlikte ise, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, yoksulluk oranlarının yüksekliği ve sosyal hizmetlere erişimdeki bölgesel farklılıklar, Türkiye'nin sosyal performansını zayıflatmaktadır. Bu dengesizlikler, Türkiye'nin genel sürdürülebilirlik performansını olumsuz yönde etkilemiş ve ülkenin toplam değerlendirmede düşük sıralarda yer almasına neden olmuştur.

İsveç, Litvanya, İspanya ve Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma performanslarındaki farklılıklar, bu ülkelerin ekonomik, sosyal ve çevresel politikalarının birbirleriyle nasıl etkileşimde bulunduğunu ve bu politikaların ülkenin genel performansına nasıl yansıdığını ortaya koymaktadır. Bu ülkeler, belirli boyutlarda başarılı olurken, diğer boyutlarda karşılaşılan zorluklar nedeniyle genel sıralamada farklı konumlarda yer almaktadır. Bu durum, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için her üç boyutta da dengeli ve entegre politikalar geliştirmenin önemini vurgulamaktadır. Sadece tek bir boyutta başarılı olmak, genel sürdürülebilirlik performansını artırmaya yetmez; ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliğin birlikte ele alınması, uzun vadeli başarı için kritik öneme sahiptir.

Özetle, sürdürülebilir kalkınma için ülkelerin ekonomik, sosyal ve çevresel politikalarını birbirleriyle uyumlu hale getirmesi, bu politikaları entegre bir şekilde uygulaması gerekmektedir. Sürdürülebilir kalkınma, sadece belirli alanlarda değil, tüm boyutlarda dengeli bir ilerleme sağlandığında gerçek anlamda başarılı olabilir. Bu bağlamda, ülkeler, uzun vadeli stratejiler geliştirirken, her üç boyutta da güçlü ve sürdürülebilir politikalar oluşturmalı ve bu politikaları sürekli olarak gözden geçirerek uyarlamalıdır. Bu yaklaşım, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma yolunda ülkeleri daha güçlü ve dayanıklı kılacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tüm canlıların yaşam alanını oluşturan ve insanoğlunun var olduğu andan itibaren temel ihtiyaçlarını karşılamak için başvurduğu en önemli kaynaklardan biri olan çevre, zamanla bir takım sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Çevre sorunlarının yanı sıra yaşanan küreselleşme olgusu ise dünya ekonomisinin hızla değişerek ülkeler arası rekabeti artırmıştır. Yaşanan bu değişimler ve nüfusun hızla artması, ülkelerin ekonomik kalkınma isteğini artırarak çevrenin önemsenmemesine ve arka planda tutulmasına neden olmuştur. Doğal kaynakların hızla tükenmesi ve çevre sorunlarında yaşanan artış, bir süre sonra ülkelerin çevreye yönelik kaygılarını ortaya çıkarmıştır. Başlangıçta çevre sorunları yalnızca yerel ve ulusal düzeyde dikkat çekmiş ve çözüm odaklı adımlar atılmamıştır. Zamanla çevresel tahribatın boyutlarının ve ortaya çıkardığı sorunun tüm dünyayı tehdit ettiğinin algılanmasıyla çevresel eylemler uluslararası düzeye ulaşarak çözüm arayışlarını başlatmıştır. 1972 yılında Roma Kulübü tarafından yayımlanan “Büyümenin Sınırları” adlı rapor ile çevre sorunlarının ciddiyeti ifade edilerek çevresel koruma hatırlatılmış ve rapor tüm dünyada büyük yankı uyandırmıştır. İnsanların çevreye yönelik hassasiyetini artıran bu rapordan sonra 1980 yılına kadar çevre sorunlarının çözümüne yönelik eylem planları ve konferanslar yapılmıştır. 1983 yılında kurulan Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun 1987 yılında yayımlanmış olduğu Brundtland Raporu ile sürdürülebilir kalkınmanın resmi tanımı ilk defa yapılmıştır. Çevre ve kalkınma arasındaki dengeyi ifade eden bu tanım, insanların ihtiyaçları ve doğanın sınırlarını vurgulamış ve kaynakların optimal kaynak dağılımına uygun bir şekilde kullanılarak gelecek nesillerin de haklarının korunması gerektiği üzerinde durmuştur. İlerleyen yıllarda bu ve bunun gibi birçok konferans yapılarak sürdürülebilir kalkınmaya yönelik sorunların küresel düzeyde olduğu ve ulusal çabalardan ziyade uluslararası politikaların geliştirilerek ülkelerin ortak hareket etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Fakat Kyoto Protokolü’nde de ifade edildiği gibi kimi zaman sürdürülebilir kalkınma politikaları ve uygulamaları dünyanın tamamında ortak kabul görmemiş ve taraf olmayan ülkelerin varlığı söz konusu olmuştur.

Türkiye ve AB ülkeleri çevre sorunlarının artmaya başlamasıyla birçok çevre politikası düzenlemeye başlamıştır. Fakat düzenlenen politikaların yetersiz kalması, politikalara ek olarak ülkelerin hukuksal ve kurumsal düzenlemeler yapmalarını gerektirmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye çevre mevzuatına dair ilk yasal düzenlemeyi 1982 Anayasası’yla başlatmıştır. Söz konusu bu çevre mevzuatına kaynaklık eden birçok kanun, yönetmelik, tebliğ, genelge ve taslaklar ortak amaç olan çevre koruması ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesini hedeflemektedir. 1960’lı yıllardan itibaren AB çevre sorunlarının önemini benimseyerek 1967

yılında ilk hukuki adımı atmıştır. Fakat çevrenin korunmasına yönelik 1987 yılından itibaren geliştirdiği politikaların yetersiz kalmasıyla politikalara ek olarak AB, en geniş ve kapsamlı çevre mevzuatını oluşturmuştur. 9 başlık ve birçok direktifi kapsayan AB çevre mevzuatı, uluslararası birçok sözleşmeyi içermekte ve uygulanabilmesi noktasında ciddi yatırımlar gerektirmektedir. Çeşitli alanlarda çevre sorunlarını en aza indirmeyi amaçlayan AB çevre mevzuatı, aday ülkeler ve diğer ülkeler ile koordinasyonlu hareket etmekte ve mevcut politikalarını daha fazla geliştirmeyi hedeflemektedir.

2015 yılında düzenlenen Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesiyle birlikte kabul edilen “Gündem: 2030 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” adlı plan, ülkelerin 2030 yılına kadar gerçekleştirmesi gereken 17 amaç ve bu amaçlara bağlı 169 kriter belirlemiştir. Çalışmanın son kısmında sürdürülebilir kalkınmaya yönelik açıklanan 17 hedef kapsamında belirlenen göstergeler içerisinde, literatürde en fazla kullanılan 20 kriter ele alınmış ve Türkiye ile AB ülkelerinin performans sıralamaları CRITIC ve GİA yöntemiyle yapılmıştır. İlk olarak seçilen 20 kritere ait verilerin mevcut olmadığı ülkeler olan Bulgaristan, Hırvatistan, Kıbrıs, Malta ve Romanya çalışmanın kapsamı içerisinde çıkarılarak, kalan 22 AB ülkesi ve Türkiye’nin 2012-2022 yılları arası verilerinin ortalamaları alınmış ve yöntemin uygulanması için hazır hale getirilmiştir. Ardından elde edilen kriterlere ait ortalama değerlere CRITIC yöntem uygulanarak, Türkiye ve AB ülkelerinin kriter önem ağırlıkları bulunmuştur. Bulunan kriter önem ağırlıkları açısından ilk beşte yer alan en önemli kriterler S1-İthalatta Meydana Gelen Ölümcül İş Kazaları (%8,37), C3- Türlerin Hayatta Kalmasına İlişkin Kırmızı Liste Endeksi (%8,28), C2- En Azından Temel İçme Suyu Hizmetini Kullanan Nüfus (%7,28), C7- Tatlı Su Çekilmesi (%7,20) ve S6- Hastane Yatakları (%7,07) olarak elde edilmiştir. En az önem ağırlığına sahip son beş ülke ise E2- Ticaret Şartları (%2,07), E5- Enflasyon (%2,36), E4- İşsizlik (%2,80), E1- Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) (%2,92) ve E3- Satın Alma Gücü Pariteleri (%3,06) olarak hesaplanmıştır. Bir sonraki aşamada, önem ağırlıkları bulunan kriterlere GİA yöntemi uygulanmış ve kriterlere ait gri ilişki dereceleri hesaplanarak ele alınan 23 ülke açısından performans sıralamaları yapılmıştır. Söz konusu 20 kriterler ilk olarak ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlara ayrılarak bireysel hesaplamalardan geçmiş ve gri ilişki derecelerine yönelik sıralamalar yapılmıştır. Ardından tüm kriterlerin bir arada hesaplanmasıyla genel performans sıralamaları gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu işlemler sonucu ortaya çıkan sıralamalar her boyutun bireysel uygulaması yapıldıktan sonra eklenerek yorumlanmıştır. En son oluşturulan Tablo ile 23 ülkeye ait ekonomik, sosyal, çevresel ve toplam değerlendirmeyi aynı karede yansıtılmıştır. Tablo 3.28.’de Türkiye ve AB ülkelerinin

sürdürülebilir kalkınma açısından performanslarının karşılaştırılmasında kullanılan 20 kriter üç boyuta ayrılarak ele alınmıştır. Her bir ülkenin uygulamış olduğu politikalar neticesinde sıralamalarının üç boyut kapsamında farklı konumlarda yer aldığı görülmektedir. Ekonomik boyut içerisinde yer alan E1-GSYİH, E2-Ticaret Şartları, E3-Satın Alma Gücü Pariteleri, E4-İşsizlik Oranı ve E5-Enflasyon kriterlerine yönelik AB ülkelerinin uyguladığı politikalar, Türkiye'nin uyguladığı politikalarından daha etkindir. Dolayısıyla yapılan yöntemler sonucu ekonomik açıdan 23. sırada bulunan Türkiye'nin bu boyuta yönelik politikalarının son derece yetersiz kaldığı görülmektedir. Sosyal boyutta yer alan S1-İthalatta Meydana Gelen Ölümçül İş Kazaları, S2-Gini Katsayısı, S3-Bebek Ölüm Oranı, S4-Yoksulluk Oranı, S5-Yetişkin Eğitim Düzeyi, S6-Hastane Yatakları ve S7-Kadın Parlamenter Sayısı adlı kriterler kapsamında 19. Sırada yer alan Türkiye, AB ülkelerinden daha az etkin politikalar yürütmüştür. AB ülkelerinden olan Litvanya, Letonya, Lüksemburg ve İrlanda ise sıralamada Türkiye'den daha geride kalarak sıralamanın sonunda yer almaktadır. C1-CO2 Emisyonları, C2-En Azından Temel İçme Suyu Hizmetini Kullanan Nüfus, C3-Türlerin Hayatta Kalmasına İlişkin Kırmızı Liste Endeksi, C4-Fosil Yakıt Yakılmasından ve Çimento Üretiminden Kaynaklanan CO2 Emisyonları, C5- Üretim Bazlı Nitrojen Emisyonları, C6-Belediye Atığı, C7-Tatlı Su Çekilmesi ve C8-Toplam Nihai Enerji Tüketiminde Yenilenebilir Enerjinin Payı kriterlerini içeren çevresel boyutta ise Türkiye, birçok AB ülkesinden daha etkin politikalar yürüterek 3. Sırada yer almıştır. AB ülkelerinden olan İsveç ve Letonya ise bu sıralama içerisinde ilk ikide yer almaktadır. Ekonomik, sosyal ve çevresel kriterlere aynı anda yöntem uygulanmasıyla elde edilen toplam değerlendirme sıralamasında, değerlendirmeye alınan 23 ülke içerisinde 22. sırada yer alan Türkiye'nin, İrlanda dışındaki tüm AB ülkelerinin gerisinde kaldığı görülmektedir. Toplam değerlendirmede ülkelerin performans sıralamaları iyiden kötüye doğru sırasıyla Macaristan, İsveç, Portekiz, Çekya, Letonya, Finlandiya, Slovenya, Fransa, Avusturya, Slovakya, Almanya, Danimarka, Litvanya, Polonya, Lüksemburg, İtalya, İspanya, Belçika, Yunanistan, Hollanda, Estonya, Türkiye ve İrlanda şeklindedir. Sürdürülebilir kalkınmayı oluşturan ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlara ait kriterlerde, her ne kadar ilerlenmiş ve gelişme sağlanmış olsa dahi herhangi bir boyutta yaşanan aksaklık sebebiyle daha az ilerlenmesi, diğer boyutları da etkileyerek ülkelerin genel performans değerlendirmelerinin mevcut sıralamasını değiştirmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın tam olarak sağlanabilmesi için herhangi bir boyutta yaşanan aksaklığın düzeltilmesi ve her üç boyuta ait kriterlere yönelik etkin politikaların uygulanması gerekmektedir. Bunu ise henüz hiçbir ülke gerçekleştirememiştir. AB ülkeleri mevcut ve geliştirmekte olduğu politikalar sayesinde her geçen gün sürdürülebilir kalkınmaya biraz daha yaklaşmaktadır. Türkiye ise sürdürülebilir

kalkınma açısından AB ülkeleri kadar ilerleyememiş olsa dahi bu konuya yönelik ciddi bir çaba göstermeye devam etmektedir. Bu doğrultuda, çevre mevzuatına yönelik her geçen gün iyileştirmeler yapan Türkiye, bu alana yönelik ciddi yatırımlar yapmakta ve uluslararası işbirliğine önem vermektedir. Göstermekte olduğu tüm bu çabaların devam etmesi ve eksikliklerini belirleyerek her alana yönelik daha güçlü stratejik politikalar izlemesi, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma açısından ilerlemesini sağlayacaktır.

Yapılan analiz sonucu ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performanslarını gösteren konumları, diğer çalışmalarda seçilen kriterlere bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Bu doğrultuda literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında, kriterlerin farklı kombinasyonlarla ele alındığı durumlarda benzer ve farklı sonuçlara ulaşıldığı gözlemlenmiştir. Örneğin;

- Ateş ve Derinkuyu (2021) yapmış oldukları çalışmada, OECD ülkelerinin performanslarının ekonomik, sosyal ve çevresel yönlerini eş zamanlı entegre ederek bileşik I-mesafe göstergesi (CIDI) yöntemini uygulamış ve söz konusu ülkelerin yeşil büyüme performanslarını değerlendirmiştir. OECD tarafından oluşturulan yeşil büyüme göstergelerine ait dört kategori; ekonomik, sosyal, çevresel ve yapısal veriler yönteme tabi tutulmuş ve 1995-2000-2005-2010-2015 yıllarına ait ülkelerin performansları sıralanmıştır. 2015 yılında ulaşılan sonuçlara göre, İsveç, Lüksemburg, Norveç ve Danimarka, en iyi performans sergileyen ülkeler iken; Meksika, Polonya ve Yunanistan, OECD ülkeleri arasında daha az başarılı performans sergileyen ülkelerdir. Kullanılan yöntem ve kriterler, ele alınan ülkeler ve oluşturulan karar matrisi noktasında farklılık gösteren bu çalışmada, ülkelerin performansları noktasında en başarılı ve başarısız ülkelerin konumları bu çalışmada ulaşılan sonuçlar ile benzerlik göstermektedir.
- Alpdoğan'ın (2023) çalışmasında sürdürülebilir kalkınma ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç boyutta ele alınmış ve ilk olarak ayrı kategorilerde daha sonra ise üç boyut aynı anda ele alınarak ARAS metodu ile OECD ülkelerinin sürdürülebilir kalkınma performansı analiz edilmiştir. Analizde söz konusu ülkelerin kriterler kapsamında yayımlanmış olduğu en güncel veriler dikkate alınmıştır. Bu tezde ele alınan kriterler de Alpdoğan'ın çalışmasında ele aldığı 19 kriter ile ortaklıklar içermekte ve iki çalışmada da benzer sonuçlara ulaşıldığı gözlemlenmiştir. Örneğin ekonomik boyutta Alpdoğan'ın çalışmasında bulunan sonuçlarda AB ülkelerinden Macaristan ve Lüksemburg ilk sıralarda yer alır iken; Türkiye ve Yunanistan'ın son sıralarda yer alması tez ile benzer sonuçlar verdiğini göstermektedir.

- Baki'nin (2023) çalışmasında ÇKKV yöntemlerinden Entropi ve MAIRCA metodları kullanılarak AB'ye üye ve AB aday ülkelerinin sosyo-ekonomik sürdürülebilirlikleri analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye ve AB ülkeleri kapsamında değerlendirildiğinde Türkiye'nin, AB ülkelerine göre daha az başarılı performans sergileyerek sıralamanın sonlarında yer aldığı tespit edilmiştir.
- Ekonomik, sosyal ve çevresel boyutu kapsayan ve 15 göstergenin 2008 yılına ait verilerinin kullanıldığı bir başka çalışmada ise (Altun Ada, 2011), Türkiye ve AB ülkelerinin sürdürülebilir kalkınma performanslarının değerlendirilmesinde kullanılan Kümeleme Analizi'nde, Türkiye'nin AB ortalamasında bir düzeye sahip olduğu sonucunda varılmıştır.
- Kim vd.'nin (2014) yapmış oldukları çalışmada OECD ülkelerinin yeşil kalkınma performanslarının değerlendirilebilmesi için ekonomik, sosyal, çevresel, yapısal ve kurumsal yönleri ilişkin veriler dikkate alınmıştır. Söz konusu göstergelerin geçmiş verilerinin analiz edilmesi sonucu ülkelerin performansları karşılaştırılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre İsviçre, Fransa, Japonya, Almanya ve İtalya en başarılı performans sergileyen ülkeler iken; Türkiye en az başarılı performans sergileyen ülkedir. Bu çalışmada belirlenen Türkiye'nin performans konumu ise tezde ulaşılan sonuçlarla benzerlik göstermekte iken; diğer ülkelerin konumları göstergelerin farklı olmasından kaynaklı olarak farklı konumlarda yer aldığı görülmektedir.

Ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performanslarına ilişkin değerlendirmelerin yapıldığı bu çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşılması Miola ve Shchiltz'in (2019: 4) belirttiği üzere ele alınan gösterge gruplarına bağlıdır. Miola ve Shchiltz (2019), ülkeleri sürdürülebilir kalkınma performansları açısından değerlendirdiği çalışmasında, AB ülkelerinin performans sıralamalarının yöntem seçimine ve gösterge seçimine bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini öne sürmektedir. Yazarlara göre ülkeler arasındaki politika önceliklerindeki farklılıklar, sürdürülebilir kalkınma performanslarının ölçümünde kullanılan göstergelerin seçiminin önemini artırmaktadır. Dolayısıyla diğer ülkelere kıyasla belirli göstergelerde kasıtlı olarak daha hızlı ilerleme kaydeden ülkeler, her göstergeye aynı ağırlık verildiğinde dezavantajlı duruma düşmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada ulaşılan sonuçlar ele alınan göstergeler bakımından önem arz etmektedir.

Dolayısıyla ülkelerin söz konusu performansları ele alınan kriterler kapsamında sürdürülebilir kalkınma performansını yansıtmaktadır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalar, 169 kriter içerisinde farklı kriterler bir araya getirilebileceği gibi 169 kriterin tamamı da ele

alınarak analiz edilebilir. Bunun yanı sıra farklı ülkeler veya tüm dünya ülkeleri açısından değerlendirme yapılarak diğer ülkelerin bu konuya yönelik performansları farklı zaman aralıklarında incelenebilir. Böylece sürdürülebilir kalkınma kapsamında daha çeşitli sonuçlar elde edilerek karşılaştırma yapılabilir ve literatüre katkı sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Ağca, B. (2022). *Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi(Johannesburg, 26 Ağustos - 4 Eylül 2002)*. T.C. Dışişleri Bakanlığı, [Erişim Tarihi: 15.12.2022, https://www.mfa.gov.tr/dunya-surdurulebilir-kalkinma-zirvesi_johannesburg_-26-agustos---4-eylul-2002_.tr.mfa]

Akalın, A. (2021). Planlı Dönemler İtibariyle Türkiyede Kalkınma Çalışmaları İle Kırsal Kalkınma Arasındaki İlişki. *Ahi Evran Akademi*, 2(1), 32-39.

Akçakanat, Ö., Aksoy, E., & Teker, T. (2018). CRITIC ve MDL Temelli EDAS Yöstemini İle TR-61 Bölgesi Bankalarının Performans Değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(32), 1-24.

Akgül, O. (2022). *COP 27: Kayıp ve Zarar, İklim Adaletinin Şafağı Olacak Mı?*, GREENPEACE, [Erişim Tarihi: 14.03.2023, <https://www.greenpeace.org/turkey/blog/cop-27-kayip-ve-zarar-iklim-adaletinin-safagi-olacak-mi/>]

Akgül, U. (2010). Sürdürülebilir Kalkınma: Uygulamalı Antropolojinin Eylem Alanı. *Antropoloji*(24), 133-164.

Aksu, C. (2011). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre. *Güney Ege Kalkınma Ajansı*, 1-33.

Aksu, G. (2014). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında Çevreye İlişkin Düzenlemelerin Politik Kaynakları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 2-13.

Alada , A., Gürpınar, E., & Budak, S. (1993). Rio Konferansı Üzerine Düşünceler. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0(3-4-5), 93-108.

Albert, F. (2014). Investing in children: Breaking the cycle of disadvantage. A study of national policies, Country Report - Hungary.

Algan, N. (1997). Akdeniz Eylem Planı, Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 17(1-2), 37-54.

Aliyeva, H. (2021). The Role of the COP26 Summit in Climate Change. *IHTEPHAYKA*, 44, 12-15.

Altun Ada, A. (2011), Kümeleme Analizi ile AB Ülkeleri ve Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 319-332.

Alpdoğan, H. (2023). OECD ülkelerinde sürdürülebilir kalkınma politikalarının Aras Metodu İle Performans Analizi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 11(3), 1079-1103.

Aposto. (2021). *Rio Dünya Zirvesi-1992*, [Erişim Tarihi:15.10.2022, <https://aposto.com/s/60a4120dce464f000674b27f>]

Ar, K. N., & Kines, M. B. (2019). Widening income inequality in the last decades: Turkish case. *PressAcademia Procedia*, 9(1), 24-28.

Arat, G., Türkeş, M., & Saner, E. (2002). *Uluslararası Sözleşmeler Ön Rapor*. Ankara: Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri Teknoloji Öngörü Projesi .

Arı, İ. (2021). *Glasgow İklim Konferansı Gündemi ve Beklentiler*. İklim Haber, [Erişim Tarihi:19.03.2023, <https://www.iklimhaber.org/glasgow-iklim-konferansi-gundemi-ve-beklentiler/>]

Arı, Y. (2006). Ramsar Sözleşmesi'nin Doğayı Koruma Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 0(15), 275-302.

Arias, A., Feijoo, G., & Moreira, M. T. (2023). Advancing the European energy transition based on environmental, economic and social justice. *Sustainable Production and Consumption*, 43, 77-93.

Arılı, A. (2010). Habitat II Tartışmaları ve İstanbul'da Toplumsal Dönüşüm. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8(16), 367-388.

Arnold, J. M., & Farinha Rodrigues, C. (2015). Reducing inequality and poverty in Portugal. OECD Economics Department Working Papers No. 1258.

Arslan, G. (2013). Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 45-52.

Arslantaş, D., Schulz, L. & Karadag, R. (2022). Turkey Report. Sustainable Governance Indicators 2022.

Asafu-Adjaye, J. (2005). *Environmental Economics for Non-Economists Techniques and Policies for Sustainable Development*. London: World Scientific Publishing .

Ateş, S.A., ve Derinkuyu, K. (2021). Green growth and OECD countries: measurement of country performances through distance-based analysis (DBA). *Environment, Development and Sustainability*, 23, 15062-15073.

Avrupa Birliği Komisyonu. (2022). *AB Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Bilgilendirmesi 2022 Türkiye Raporu*. Brüksel.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. (2023). *Geleceğe Dair: Paris İklim Anlaşması*, [Erişim Tarihi: 25.02.2023, https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-08/brochure_4_v2.pdf]

Ay, S. (2017). Sürdürülebilir Kalkınmayı lmek: Türkiye zerine Bir Değerlendirme. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 13(1), 85-100.

Aydın, A. H., & amur, . (2017). Avrupa Birliği evre Politikaları ve evre Eylem Programları zerine Bir İnceleme. *Bingl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 21-44.

Baki, R. (2023). Avrupa Birliği ye ve Aday lkelerin Sosyo-Ekonomik Performanslarının ok Kriterli Bir Yaklaşımla Değerlendirilmesi. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 796-812.

Baptist, M., van Hattum, T., Reinhard, S., van Buuren, M., de Rooij, B., Hu, X., ... & Selnes, T. (2019). *A nature-based future for the Netherlands in 2120*. Wageningen University & Research.

Basiago, A. (1999). Economic, social, and environmental sustainability in development theory and urban planning practice. *The Environmentalist*, 19, 145-161.

Başlevant, C. (2014). Social Transfers and Income Inequality in Turkey: How Informative is the Survey of Income and Living Conditions?. *Ekonomi-tek*, 3(3), 23-42.

Baylgen, O. (2013). Two Steps Forward, One Step Back: How Politics Dim the Lights on Turkey's Renewable Energy Future. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 18(4), 71-98.

Baykal, S. (2021). 1/95 sayılı Ortaklık Konsey Kararı (Association Council Decision No: 1/95). *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*, 62-65. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları (İKV) Yayın No: 320.

BBC News Türkçe. (2021). *COP26 İklim Konferansı: Glasgow'da başlayan zirvede neler tartışılacak ve kimler katılacak?*, [Erişim Tarihi: 19.03.2023, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59096126>]

Becker, B. (1997). Sustainability Assessment: A Review of Values, Concepts and Methodological Approaches. *Washington: Consultative Group of International Agricultural Research*, 1-62.

Berksoy, T., & Işık, A. (2006). Avrupa Birliği Fikrinin Doğuşu, Gelişim Süreci ve Türkiye'nin Bu Süreçteki Yeri. (Ed.) T. Berksoy, & A. Işık, *Avrupa Birliği Üzerine Yazılar* (s. 15-71). Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) Yayın No: 177.

Bernstein, J., & Paolo, V. (2022). *Delivering on the Vision of the 1972 Stockholm Declaration and Achieving the 2030 Agenda for Sustainable Development*, UNITED NATIONS EMG, [Erişim Tarihi:12.03.2023, https://unemg.org/wp-content/uploads/2022/06/UNEP_EMG_Delivering-on-the-vision-of-the-1972-Stockholm-Declaration-Rev3.pdf]

Bilgili, M. Y. (2017). Ekonomik ve Ekolojik Boyutlarıyla Sürdürülebilir Kalkınma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(49), 559-569.

Birleşmiş Milletler Türkiye. (2023). *BM 2023 Su Konferansı*, [erişim Tarihi:08.05.2023, <https://turkiye.un.org/tr/224255-be%C5%9F-maddede-bm-2023-su-konferans%C4%B1>]

Blewitt, J. (2015). *Understanding Sustainable Development*. New York: Routledge.

Blöchliger, H., & Strumskyte, S. (2021). Greening Lithuania's growth. OECD Economics Department Working Papers No. 1667.

Bozlağan, R. (2005). Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı. *Sosyal Politika Konferansları Dergisi*, 0(50), 1011-1028.

Börekçi, H., & Yurdakul, M. O. (2011). *Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Birliğe Katılım Sürecinde MASAK*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.

Briney, A. (2022). *History and Overview of the Green Revolution*, ThoughtCo., [Erişim Tarihi:11.22.2022, <https://www.thoughtco.com/green-revolution-overview-1434948>]

Brussels Sustainable Development Summit. (2015). *BSDS 19 – 20 October 2015 the 'Last stop before Paris'*, [Erişim Tarihi: 20.02.2023, <https://bsds2015.vito.be/>]

Can, C., & Durmaz, Ş. (2021). Türkiye'nin Avrupa Birliği Çevre Politikalarına Uyum Süreci. *Politik Ekonomik Kuram*, 5(2), 301-319.

Candan, A. (2003). *Avrupa Birliğinin Çevre Politikası*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.

Carballo-Cruz, F. (2011). Causes and consequences of the Spanish economic crisis: Why the recovery is taken so long?. *Panoeconomicus*, 58(3), 309-328.

Carolan, D. (2019). Inequalities in Ireland: Greater policy coherence needed to tackle stark wealth inequalities which co-exist alongside widespread social discrimination. *SDG Watch Europe*.

Castanheira, M., Périlleux, G., Rihoux, B. & Bandelow, N. C. (2022). Belgium Report. *Sustainable Governance Indicators 2022*.

Celico, A., & Rode, M. (2024). Can we all be Denmark? The role of civic attitudes in welfare state reforms. *Empirica*, 51(1), 87-125.

Colfer, B., O'Brennan, J. & Bandelow, N. C. (2022). Ireland Report. *Sustainable Governance Indicators 2022*.

Conservation of Nature and Natural Resources(IUCN). (1980). *World Conservation Strategy*. IUCN; UNEP; WWF.

Costanza, R., & Daly, H. (1992). Natural Capital and Sustainable Development. *Conservation Biology*, 6(1), 37-46.

Coşkun, B., Ak, D., & Pank Yıldırım, Ç. (2018). Mevzuatta Son Dönemlerde Meydana Gelen Gelişmeler Bağlamında Çevresel Açından Korunan Alan Yönetiminin Değerlendirilmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 29-44.

CPS (Corporate and Public Strategy Advisory Group). (2012). *Çevre Hakkında AB Müktesebat Rehberi*. İstanbul & Brüksel.

Çağlar , E., & Acar, O. (2013). Onuncu Kalkınma Planı Hakkında Bir Değerlendirme: "Plan, 2023 Hedeflerinin Yol Haritası Olabilir Ancak Sahiplenilmesi Şart". *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)*, (s. 1-28). Ankara.

Çamur, D., & Vaizoğlu, S. A. (2007). Çevreye İlişkin Önemli Toplantı ve Belgeler. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(4), 297-306.

Çekici, E. M., & Babacan, Ş. F. (2022). Gri İlişkisel Analiz İle Kurumsal Yönetim ve Finansal Performans Karşılaştırması: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 44(1), 221-238.

Çelikyay, H. H. (2021). Türkiye'de Çevre Politikaları: Kalkınma Planları Üzerinden Bir İnceleme. *İktisadi ve İdari Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 185-205.

Çemrek, F., & Bayraç, H. (2013). Sürdürülebilir Kalkınma Skorunun Hesaplanması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 131-152.

Çevre Kanunu. (2020). *T.C. Mevzuat Bilgi Sistemi Başkanlığı*, [Erişim Tarihi:05.12.2023, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2872&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>]

Çoker, K. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve İktisadi Etkileri. (*Yüksek Lisans Tezi*) *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Kütahya.

Çokgezen, J. (2007). Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 91-115.

Danescu, E., Clément, F., Thomas, A. & Bandelow, N. C. (2022). Luxembourg Report. Sustainable Governance Indicators 2022

Dartan, M. (2006). Avrupa Birliği ve Türkiye-Almanya İlişkileri. T. Berksoy, & A. Işık (Ed.), *Avrupa Birliği Üzerine Yazılar* (s. 125-157). Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) Yayın No: 177.

Dedeler Bezirci, P. (2005). *AB Sürecinde Çevre (AB'de Çevresel Kamuoyu Bilinci ve Çevre Eğitimi)*. İstanbul: Tasam Yayınları .

Deloitte. (2015). *European Energy Market Reform: Country Profile – Netherlands*, [Erişim Tarihi:17.08.2024, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Energy-and-Resources/gx-er-market-reform-netherlands.pdf>]

Demir, Y. (2011). *Büyüme ve Kalkınma*, Bilgi, Eğitim ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (BESAM), [Erişim Tarihi: 03.04.2023, <https://www.besam.org.tr/bueyueme-ve-kalk-nma/>]

Demmou, L. (2016). Growing together: making Lithuania's convergence process more inclusive. OECD Economics Department Working Papers No. 1308.

Demirayak, F. (2002). Biyolojik Çeşitlilik-Doğa Koruma ve Sürdürülebilir Kalkınma. *TÜBİTAK Vizyon 2023 Projesi Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli*.

Deniz, T. (2013). Kentleşme, Yerel Gündem 21 ve Kent Konseyleri. *Electronic Turkish Studies*, 8(12), 391-402.

Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: the CRITIC method. *Computers and Operations Research*, 22(7), 763-770.

Dudin, M. N., Voykova, N. A., Galkina, M. V., & Vernikov, V. A. (2016). Development of Hungary's manufacturing industry in the conditions of European integration. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(5), 48-52.

Dursun Özkanca, O. (2022). An Examination of the Underlying Dynamics of Turkey-European Union Relations Through the Lenses of International Relations Theory. *Turkish Studies*, 23(5), 743-764.

Duru, B. (2007). Avrupa Birliği Çevre Politikası. Ç. Erhan , & D. Senemoğlu (Ed.), *Avrupa Birliği Çevre Politikaları* (s. 1-19). Ankara: İmaj Yayınevi.

Dyllick , T., & Hockerts, K. (2002). Beyond the Business Case for Corporate Sustainability. *Business Strategy and the Environment*, 11, 130-141.

EARTHDAY. (2022). *The History Of Earth Day*, [Erişim Tarihi:22.11.2022, <https://www.earthday.org/history/>]

Eleren , A. (2007). Markaların tüketici tercih kriterlerine göre analitik hiyerarşi süreci yöntemi ile değerlendirilmesi: Beyaz eşya sektöründe bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2), 47-64.

Ellen Macarthur Foundation. (2021). *Circular Economy Products*, [Erişim Tarihi: 07.03.2023, <https://ellenmacarthurfoundation.org/articles/circular-economy-products>]

Emrealp, S. (2005). *Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler Elkitabı*. İstanbul: IULA-EMME (UCLG-MEWA) Yayını.

Equator Principles. (2020). *Equator Principles (EP4)*, [Erişim Tarihi:24.01.2023, <https://equator-principles.com/about-the-equator-principles/>]

Ercan, M. (2017). 15 Temmuz Sonrası Türkiye-AB İlişkileri; İlişkilerin Gelecek Öngürüsü. *Akademik Bakış Dergisi*(63), 14-28.

Erdem, M., & Yenilmez, F. (2017). Türkiye'nin Avrupa Birliği Çevre Politikalarına Uyum Sürecinin Değerlendirilmesi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 91-119.

Erhabor, G., Gbakima, A., Haileamlak, A., Ntumba, J.-M., Kigera, J., Laybourn-Langton, L., . . . Zielinski, C. (2022). COP27 Climate Change Conference: Urgent Action Needed for Africa and the World. *Ghana Medical Journal*, 56(3), 236-38.

Erson, L. (1995). Türkiye'nin Ev Sahipliği Yapacağı Dünya Konferansı: HABitat II. *Bayındırlık İskan Bakanlığı ile Belediyeler Dergisi*(26), 10-15.

Ersöz, F., & Kabak, M. (2010). "Savunma Sanayi Uygulamalarında Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Literatür Araştırması. *Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Dergisi*, 9(1), 97-125.

EscarusBlog. (2021). *Ekvator Prensipleri- Bankaların Çevresel ve Sosyal Risk Yönetim Çerçevesi*, [Erişim Tarihi:27.01.2023, <https://www.escarus.com/ekvator-prensipleri-bankalarin-cevresel-ve-sosyal-risk-yonetim-cercevesi>]

Eskin, B., & Doğanay, S. (2018). Avrasya Belediyesi Örneği Üzerinden Çevre Politikalarının İncelenmesi. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(14), 38-54.

Eşkinat, R. (2016). Binyıl Kalkınma Hedeflerinden Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(3), 267-282.

EUR-Lex. (2001). "Environment 2010: Our future, Our choice" - The Sixth Environment Action Programme, [Erişim Tarihi:05.10.2023, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52001DC0031>]

EUR-Lex. (2022). *Decision (EU) 2022/591 of the European Parliament and of the Council of 6 April 2022*, [Erişim Tarihi:05.12.2023, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022D0591>]

European Commission. (2019). *The European Green Deal*, [Erişim Tarihi: 05.03.2023, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN>]

European Commission. (2020). *A new Circular Economy Action Plan For a cleaner and more competitive Europe*, [Erişim Tarihi:07.03.2023, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1583933814386&uri=COM:2020:98:FIN>]

European Commission. (2022). *Environment Action Programme to 2030*, [Erişim Tarihi:16.11.2023, https://environment.ec.europa.eu/strategy/environment-action-programme-2030_en#objectives]

European Commission. (2023a). *Türkiye 2023 Report 2023 Communication on EU Enlargement Policy*. Brussels.

European Commission. (2023b). *2023 Communication on EU Enlargement Policy*. Brussels.

European Commission. (2023c). *2023 Country Report: Estonia. Institutional Paper 230*, [Erişim Tarihi: 17.08.2024, https://economy-finance.ec.europa.eu/system/files/2023-06/ip230_en.pdf]

- Eurostat.** (2024). *Sustainable Development Indicators*, [Erişim Tarihi:10.03.2024, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>]
- Fahey, T., Russell, H., & Whelan, C. T. (Eds.).** (2008). *Quality of life in Ireland: Social impact of economic boom* (Vol. 32). Springer Science & Business Media.
- G20 Turkey 2015.** (2023). *World Leaders in Turkey for G20 Summit. Global Economy will be discussed in Antalya*, [Erişim Tarihi: 21.02.2023, <http://g20.org.tr/world-leaders-in-turkey-for-g20-summit-global-economy-will-be-discussed-in-antalya/index.html>]
- G20 Turkey 2015.** (2015). *G20 Liderler Bildirgesi*, [Erişim Tarihi:25.02.2023, <http://www.g20.utoronto.ca/2015/151116-communique-tr.pdf>]
- Gazibey, Y., Keser, A., & Gökmen, Y.** (2014). Türkiye'de İllerin Sürdürülebilirlik Boyutları Açısından Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(3), 511-544.
- Gençer Baykan, B.** (2021). *Türkiye'nin AB Çevre Mevzuatı'na Uyum:15 Yılda Neredeyiz?*, ekoIQ, [Erişim Tarihi:30.11.2023, <https://www.ekoIQ.com/turkiyenin-ab-cevre-mevzuatina-uyumu15-yilda-neredeyiz/>]
- Georgi, J., Schmoetten, I., Brignone, R. & Faber, V.** (2019). Inequalities in Luxembourg: Rich country, with an alarming increase of people living in poverty and need. *Global Call to Action Against Poverty*.
- Goel, S., & Sivam, A.** (2015). Social Dimensions in the Sustainability Debate: The Impact of Social Behaviour in Choosing Sustainable Practices in Daily Life. *International Journal of Urban Sustainable Development*, 7(1), 61-71.
- Goeldner, C., & Ritchie, J.** (2003). *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*. New Jersey: John Wiley & Sons, Ninth Edition.
- Goodland, R.** (1998). The Urgent Need for Ecosystem Integrity and Ethics to Support Environmental Sustainability. *Global Bioethics*, 11(1-4), 29-46.
- Goodland, R.** (2002). *Sustainability:Human, Social, Economic and Environmental*, [Erişim Tarihi:28.12.2022, <https://www.wiley.com/legacy/wileychi/egec/pdf/GA811-W.PDF>]
- Görmez, K.** (2020). *Çevre Sorunları*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Griņeviča, L., Bite, D., & Broka, A.** (2022). Social and economic challenges and opportunities in family formation in Latvia. in (Eds. Mirza Emirhafizovic Tali Heiman Marton Medgyesi

Catarina Pinheiro Mota Smiljka Tomanovic Sue Vella). *Family Formation Among Youth in Europe: Coping With Socio-Economic Disadvantages*, pp. 105–122.

Guasti, P., Mansfeldová, Z., Myant, M. & Bönker, F. (2022). Czechia Report. Sustainable Governance Indicators 2022.

Guerreiro, L., Jörgens, H., & Alves, V. (2022). Energy governance in Portugal. In *Handbook of Energy Governance in Europe* (pp. 959-991). Cham: Springer International Publishing.

Gürlük, S. (2010). Sürdürülebilir Kalkınma Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanabilir Mi? *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 85-99.

Habitat (H III). (2016). *The United Nations Conference on Housing and Sustainable Urban Development*, [Erişim Tarihi:01.03.2023, <https://habitat3.org/>]

Haines, A., & Cassels, A. (2004). Can the millennium development goals be attained? *BMJ: British Medical Journal*, 329, 394-397.

Harris, J. M. (2000). Basic Principles of Sustainable Development. *Global Development and Environment Institute Working Paper 00-04*. Tufts University, USA.

Hazans, M., & Pluta, A. (2017). An in-depth analysis of the impact of reforms on inequality–Latvia. MPRA Paper No. 118598.

Heinemann, F., Egle, C. & Zohlnhöfer, R. (2022). Germany Report. Sustainable Governance Indicators 2022.

Heinemann, F., Egle, C. & Zohlnhöfer, R. (2022). Sustainable Governance Indicators (SGI) 2022-Germany, Country Analysis.

Hey, C. (2007). EU Environmental Policies: A short History of the Policy Strategies. S. Scheuer (Ed.), *EU Environmental Policy Handbook* (s. 17-30). European Environmental Bureau (EEB).

Hilbers, P., & Van Hengel, M. (2019). Putting macroprudential policy to work: a case study on the Dutch housing market. *SUERF Policy Notes*, (115).

Hobikoğlu, E. H. (2007). Türkiye'de Çevre Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*(2), 71-91.

Hwang , C.-L., & Yoon, K. (1981). *Multiple attribute decision making: Methods and applications*. Berlin: Springer-Verlag.

IEA (International Energy Agency). (2020). *The Netherlands 2020: Energy Policy Review*, IEA ,Paris, [Erişim Tarihi:17.08.2024,

https://www.connaissancedesenergies.org/sites/connaissancedesenergies.org/files/pdf-actualites/The_Netherlands_2020_Energy_Policy_Review.pdf]

IEA (International Energy Agency). (2023). *Estonia 2023: Energy Policy Review*, IEA, Paris, [Erişim Tarihi: 17.08.2024, <https://iea.blob.core.windows.net/assets/8b462840-c9a6-4f71-81eb-d5acd1213e68/Estonia2023.pdf>]

IISD Earth Negotiations Bulletin. (2023). *UN 2023 Water Conference*, [Erişim Tarihi: 11.05.2023, <https://enb.iisd.org/un-2023-water-conference-summary>]

IMF. (2022). Luxembourg: Digitalization and rising inequality in the labor market. International Monetary Fund. European Dept. 2022(153).

IMF. (2024a). Enhancing the Green Transition in Czech Republic. International Monetary Fund. European Dept. 2024(029).

IMF. (2024b). Climate Mitigation Policy in Denmark: A Prototype for Other Countries. International Monetary Fund. European Dept. 2020(235).

İktisadi Kalkınma Vakfı. (2021). *AB Yeşil Mutabakatı Temel Unsurları ve Yol Haritası*, [Erişim Tarihi:07.03.2023, https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=207&id=5352&anahtar=AB%20ye%C5%9Ffi%20mutabakat%C4%B1]

İleri , Ç., Akses, S., Çapanoğlu, S. G., şahin, Y., Kıvılcım, İ., Kilit, G., & Çatır , B. (2015). *Açılan Müzakere Fasıllarında Ne Durumdayız?* İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları Yayın No: 274.

İMMİB. (2022). *Çevre Eylem Programı*, [Erişim Tarihi:15.10.2023, <https://eu.immib.org.tr/cevre-eylem-programi/>]

Jabareen, Y. (2008). A New Conceptual Framework for Sustainable Development. *Environment, development and sustainability*, 10, 179-192.

Jankauskaitė, G. (2019). Inequalities in Lithuania: High levels of inequality in a context of rapid economic growth. *Global Call to Action Against Poverty*.

Jankowski, P., Andrienko, G., & Andrienko, N. (2001). Map-centred Exploratory Approach to Multiple Criteria Spatial Decision. *International Journal of Geographical Information Science*, 15(2), 101-127.

Jalali, C., Bruneau, T. C., Bacalhau, M. F. & Colino, C. (2022). Portugal Report. Sustainable Governance Indicators 2022.

Juknevičienė, V. (2019). Key factors for the successful implementation of the national innovation policy: the case of Lithuania. *Annals of Spiru Haret University. Economic Series*, 19(2), 25-50.

Julong, D. (1989). Introduction to grey system theory. *The Journal of grey system*, 1(1), 1-24.

Kaeding, M., & Milenković, M. (2023). Candidate Countries' Engagement with European Union Agencies – Alternative Modes of EU Integration? *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 25(6), 1002-1019.

Kagan, S., & Verstraete, K. (2011). *Sustainable Creative Cities: the role of the arts in globalised urban contexts: An extended report from workshop 3 at the ASEF CCS4 Conference*, [Erişim Tarihi:15.04.2023, file:///C:/Users/aysey/Downloads/CCS4_SustainableCreativeCities_report.pdf]

Kaplan, A. (1999). *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları .

Karabıçak, M., & Armağan, R. (2004). Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkış Süreci, Çevre Yönetiminin Temelleri ve Ekonomik Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 203-228.

Karabıçak, M., & Özdemir, M. (2015). Sürdürülebilir Kalkınmanın Kavramsal Temelleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(13), 44-49.

Karaca, A., & Şahin, B. (2010). Kalkınma Modellerine Teorik Yaklaşımlar. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*(18), 41-52.

Karaçay Çakmak, H. (2003). Kalkınma İktisadi Literatüründe Gelişme Kavramının Evrimi. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 49-69.

Karlsson, I., Rootzén, J., & Johnsson, F. (2020). Reaching net-zero carbon emissions in construction supply chains—Analysis of a Swedish road construction project. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 120, 109651.

Kavas, A. (2016). *Sürdürülebilir Kalkınma, Geniş Tabanlı, Evrensel Bir Anlayışla, Küresel Dünyanın Gündemine Yerleşiyor*, Tepav, [Erişim Tarihi:15.02.2023, https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/5470#_ftn9]

- Kayadelen, M.** (2011). *Ekvator prensipleri bizde ne zaman uygulanır?*, enerjienergy.com, [Erişim Tarihi:20.10.2022, <https://kayadelen.gen.tr/index.php/yazlar/ceitli/17-ekvator-prensipleri-bizde-ne-zaman-uygulanir>]
- Kaypak, Ş.** (2011). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(20), 19-33.
- Keiner, M.** (2005). History, Definition(s) and Models of Sustainable Development. *ETH Zürich*.
- Kızılırmak, B., Memiş, E., & Toksöz, G.** (2022). Turkey's Gender Equality Performance from 2000 to 2019: A Rights-Based Analysis via UNDP Human Development and Gender Development Indices.
- Kim, S. E., Kim, H., & Chae, Y.** (2014). A new approach to measuring green growth: Application to the OECD and Korea. *Futures*, 63, 37-48.
- Klemmensen, R., Andersen, T. M. & Jahn, D.** (2022). Denmark Report. Sustainable Governance Indicators 2022.
- Kocamustafaoğulları, E.** (2007). Çok Amaçlı Karar Verme. *The George Washington University, Powerpoint Sunumu*, 6, 29-52.
- Konur, M.** (2012). Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye Üzerine Etkileri. (*Yüksek Lisans Tezi*) T.C. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Niğde.
- Kovacs, O., & Domonkos, E.** (2024). Deindustrialisation and reindustrialisation patterns in V4 countries—industry 4.0 as a way forward?. *Post-Communist Economies*, 36(4), 432-463.
- Kuluçlu, E.** (2015). 5393 Sayılı Kanun Çerçevesinde Kent Konseyleri . *Dış Denetim Dergisi*, 182-188.
- Kuyucuklu, N.** (1985). *İktisadi Olaylar Tarihi*. İstanbul: Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Kuokstis, V., Vilpisauskas, R. & Jahn, D.** (2022). Lithuania Report. Sustainable Governance Indicators 2022.
- Küçük, G., & Yüce Dural, B.** (2022). Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Yeşil Ekonomiye Geçiş: Enerji Senaryoları Üzerinden Bir Değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 137-156.
- Lee, W.-S., & Lin, Y.-C.** (2011). Evaluating and Ranking Energy Performance of Office Buildings Using Grey. *Energy*, 36, 2551-2556.

- Li, G.-D., Yamaguchi, D., & Nagai, M.** (2007). Application of grey-based rough decision-making approach to suppliers selection. *Journal of Modelling in Management*, 2(2), 131-142.
- Litting, B., & Grießler, E.** (2005). Social Sustainability: A Catchword Between Political Pragmatism and Social Theory. *International Journal of Sustainable Development*, 8(1/2), 65-79.
- Lukinović, M., Škvareninová, L., & Jovanović, L.** (2021). Results of 26th United Nations Climate Change Conference (COP26) Held in Glasgow Rezultati 26. Konferencije Ujedinjenih Nacija o Promeni Klime Održane u Glazgovu. *Ecologia*, 28(104), 487-493.
- Lutz, C., Zieschank, R., & Drosdowski, T.** (2015). *Measuring transformation towards a green economy in Germany* (No. 2015/3). GWS Discussion Paper.
- Mak, M., & Peacock, C.** (2011). Social Sustainability: A Comparison Of Case Studies in UK, USA and Australia. *17th Pacific Rim Real Estate Society Conference 16-19 January, Gold Coast-Australia*, (s. 1-14).
- Mandelker, D. R.** (2010). The National Environmental Policy Act: A Review of Its Experience and Problems. *Washington University Journal of Law & Policy*, 32, 293-312.
- Markulev, A., & Long, A.** (2013). *On Sustainability: An Economic Approach An Economic Approach*, Australian Government Productivity Commission, [Erişim Tarihi:11.11.2022, <https://www.pc.gov.au/research/supporting/sustainability>]
- Marek, D., & Baun, M.** (2010). *The Czech Republic and the European Union*. Routledge.
- Martínez García, J. S., Oinonen, E., Merino, R., & Perosa, G.** (2021). Education and inequality in Finland, Spain and Brazil. *Towards a comparative analysis of social inequalities between Europe and Latin America*, 105-140.
- Matsaganis, M.** (2013). *The Greek crisis: social impact and policy responses* (pp. 3-4). Friedrich-Ebert-Stiftung, Department of Western Europe/North America.
- Meadowcroft, J.** (1997). Planning, Democracy and the Challenge of Sustainable Development. *International Political Science Review*, 18(2), 167-189.
- Meadows, D. H., Meadows, D., Randers, J., & Behrens III, W.** (1972). *The Limits To Growth A Report For The Club Of Rome's Project On The Predicament Of Mankind*. New York: Universe Books.

- Melidis, M., & Tzagkarakis, S. I.** (2022). The evolution of social vulnerability in Greece during the economic crisis (2008-2017). *European Societies*, 24(2), 229-250.
- Mengi, A., & Algan, N.** (2003). *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme AB ve Türkiye Örneği*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Miola, A., ve Schiltz, F.** (2019). Measuring sustainable development goals performance: How to monitor policy action in the 2030 agenda implementation?. *Ecological Economics*, 164, 1-10.
- Mitcham, C.** (1995). The Concept of Sustainable Development: Its Origins and Ambivalence. *Technology in Society*, 17(3), 311-326.
- Mitlin, D.** (1992). Sustainable Development: a Guide to the Literature. *Environment and urbanization*, 4(1), 111-124.
- Morelli, J.** (2011). Environmental Sustainability: A Definition for Environmental Professionals. *Journal of Environmental Sustainability*, 1(1), 1-9.
- Mountford, H., Waskow, D., Gonzalez, L., Gajjar, C., Cogswell, N., Holt, M., . . . Gerholdt, R.** (2021). *COP26: Key Outcomes From the UN Climate Talks in Glasgow*, World Resources Institute, [Erişim Tarihi:19.03.2023, https://www.wri.org/insights/cop26-key-outcomes-un-climate-talks-glasgow?utm_medium=social&utm_source=twitter&utm_campaign=socialmedia]
- Mutlu, A.** (2006). Global Çevre Sorunları Karşısında AB Çevre Politikalarının Gelişimi. T. Berksoy, & A. Işık (Ed.), *Avrupa Birliği Üzerine Yazılar* (s. 293-308). Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) Yayın No:177.
- Naudé, W., & Nagler, P.** (2017). Technological innovation and inclusive growth in Germany. IZA Institute of Labor Economics Discussion Paper No. 11194.
- Noronha, L.** (2022). *Why does Stockholm+50 matter? What did it achieve? What does it offer going forward?*, Stockholm+50, [Erişim Tarihi:12.03.2023, <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/40326/What%20did%20Stockholm50%20achieve-FINAL.pdf?sequence=1&isAllowed=y>]
- Nunes, A. M., & Ferreira, D. C.** (2019). The health care reform in Portugal: Outcomes from both the New Public Management and the economic crisis. *The International Journal of Health Planning and Management*, 34(1), 196-215.

NRDC. (2015). *The Story of Silent Spring*, [Erişim Tarihi:25.11.2022, <https://www.nrdc.org/stories/story-silent-spring>]

Obinger, H., Starke, P., Moser, J., Bogedan, C., Gindulis, E., & Leibfried, S. (2010). Denmark: The Survival of a Social Democratic Welfare State. *Transformations of the Welfare State: Small States, Big Lessons*, 80-129.

OECD. (2014). OECD Reviews of Health Care Quality: Czech Republic 2014: Raising Standards. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2016a). OECD Reviews of Innovation Policy: Luxembourg 2016. OECD Reviews of Innovation Policy. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2016b). OECD Reviews of Labour Market and Social Policies: Latvia 2016. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2017a). Labour Market Reforms in Portugal 2011-15: A Preliminary Assessment. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2017b). *State of Health in the EU Germany: Country Health Profile 2017*. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2017c). Education in Lithuania, Reviews of National Policies for Education. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2018a). OECD Economic Surveys: Lithuania 2018. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2018b). OECD Environmental Performance Reviews: Czechia 2018. OECD Environmental Performance Reviews. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2019a). OECD Environmental Performance Reviews: Latvia 2019. OECD Environmental Performance Reviews, OECD Publishing, Paris.

OECD. (2019b). OECD Environmental Performance Reviews: Turkey 2019. OECD Environmental Performance Reviews. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2019c). OECD Environmental Performance Reviews: Denmark 2019. OECD Environmental Performance Reviews. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2020). OECD Environmental Performance Reviews: Luxembourg 2020. OECD Environmental Performance Reviews. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2021a). *State of Health in the EU Hungary: Country Health Profile 2021*. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2021b). OECD Environmental Performance Reviews: Lithuania 2021. OECD Environmental Performance Reviews. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2021c). OECD Environmental Performance Reviews: Belgium 2021. OECD Environmental Performance Reviews. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2022). Strengthening FDI and SME Linkages in the Slovak Republic, OECD Publishing, Paris

OECD. (2023a). OECD Economic Surveys: Spain 2023. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2023b). Gender Equality in the Czech Republic: Strengthening Government Capacity for Gender-sensitive and Inclusive Recovery. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2023c). OECD Development Co-operation Peer Reviews: Hungary 2023. OECD Development Co-operation Peer Reviews, OECD Publishing, Paris.

OECD. (2023d). OECD Environmental Performance Reviews: Portugal 2023. OECD Environmental Performance Reviews. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2023e). OECD Environmental Performance Reviews: Germany 2023. OECD Environmental Performance Reviews. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2024a). *OECD Data*, [Erişim Tarihi:10.03.2024, <https://data.oecd.org/>]

OECD. (2024b). *OECD Economic Surveys: Denmark*. OECD Publishing, Paris.

OECD. (2024c). Strengthening FDI and SME Linkages in Czechia. OECD Publishing, Paris.

OECD, & France. (1998). Habitat II Konferans Belgeleri İnsan Yerleşimleri Üzerine İstanbul Deklarasyonu. *Öneri Dergisi*, 2(10), 29-31.

Official Journal of the European Communities. (1973). Declaration of the Council of the European Communities and of the Representatives of the Governments of the Member States Meeting in the Council of 22 November 1973 on the Programme of Action of the European Communities on the Environment. *No :112/1*, 1-53.

Official Journal of the European Communities. (1983). Action Programme of the European Communities on the Environment (1982 or 1986). *No: 46*, 1-25.

Official Journal of the European Communities. (1987). EEC Fourth Environmental Action Programme (1987-1992). *No: 70*, 7-44.

Official Journal of the European Communities. (2002). The Sixth Community Environment Action Programme. *No: 242/1*, 1-15.

Okumuş, İ. (2013). Yeşil Ekonomi Göstergeleri Açısından Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Performansı. (*Yüksek Lisans Tezi*) Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gaziantep.

Orhan, G. (2013). Türkiye’de Çevre Politikaları: Değişen Söylemler, Değişmeyen Öncelikler. *Memleket Siyaset Yönetim*, 19-20, 1-24.

Özçelik, Ö., & Barut, A. (2017). Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi ve Türkiye'deki Atık Yönetimi Düzenlemeleri ve Türkiye'nin Avrupa Birliği Mevzuatına Uyumu. *Uluslararası AFRO-AVRASYA Araştırmaları Dergisi*(4), 1-32.

Özer, M. (2009). Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliğin Eşiğinde Türkiye. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 16(1), 89-105.

Özer, M. A. (2008). Avrupa Birliğine Tam Üyelik Yolunda Türkiye. *Sayıştay Dergisi*(69), 49-71.

Özmehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(12), 1-23.

Özmen, M. T. (2009). Sera Gazı - Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü. *İMO Dergisi*, 453(1), 42-46.

Palich, N., & Edmonds, A. (2013). Social Sustainability: Creating Places and Participatory Processes That Perform Well for People. *Environment Design Guide*, 78, 1-13.

Pearce, D. W., & Turner, R. (1990). *Economics Of Natural Resources And The Environment*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Petridou, E., Sparf, J., Jochem, S. & Jahn, D. (2022). Sweden Report. Sustainable Governance Indicators 2022.

Plessis, C. D. (1999). Sustainable development demands dialogue between developed and developing worlds. *Building Research & Information*, 27(6), 378-389.

Popeanga, V. (2013). Environmental Action Programmes in The European Union- Evolution and Specific. *Letter and Social Science Series*(3), 24-33.

Power Shift Africa. (2022). COP27: *Delivering the Paris Agreement*, [Erişim Tarihi:14.03.2023, <https://www.powershiftafrica.org/publications/cop27-delivering-the-paris->

agreement?gclid=Cj0KCQjwtsCgBhDEARIsAE7RYh38KFmw4KodM2KtlMqnIf33iHIHV-vSB-WSeapT6ABwE-2KudaLQrAaAiH6EALw_wcB]

Ratiu, D. (2013). Creative Cities and/or Sustainable Cities: Discourses and Practices. *City, Culture and Society*, 4(3), 125-135.

Raza, A., Ali, M., Tursoy, T., Seraj, M., & Habeeb, Y. O. (2024). Evaluating the Scandinavian economy's transition to a sustainable environment. Fresh evidence from newly developed CS-ARDL approach. *Resources Policy*, 89, 104566.

REC Türkiye- Bölgesel Çevre Merkezi. (2010). *Avrupa Birliği Çevre Mevzuatı Yayınları*, [Erişim Tarihi:01.12.2023, <https://rec.org.tr/wp-content/uploads/2017/08/ab-cevre-mevzuati.pdf>]

Reddy, T., & Thomson, R. (2015). Environmental, Social and Economic Sustainability: Implications for Actuarial Science. *Actuaries Institute ASTIN, AFIR/ERM and IACA Colloquia*, 23-27 August 2015 Sydney. Australia.

Rostow, W. W. (1960). *The Stages Of Economic Growth A Non-Communist Manifesto*. London: Cambridge At The University Press.

Saari, J. (2023). Welfare state in a fair society? post-industrial finland as a case study. In *Experiencing Society and the Lived Welfare State* (pp. 325-346). Cham: Springer International Publishing.

Sachs, J. D. (2019). *Sürdürülebilir Kalkınma Çağı*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi.

Salverda, W., Haas, C., de Graaf-Zijl, M., Lancee, B., Notten, N., & Ooms, T. (2013). *Growing inequalities and their impacts in the Netherlands*, (GINI country reports), GINI, [Erişim Tarihi:18.08.2024, <http://www.giniresearch.org/system/uploads/512/original/Netherlands.pdf?1380138293>]

Saraç, B., & Alptekin, N. (2017). Türkiye'de İllerin Sürdürülebilir Kalkınma Göstergelerine Göre Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(1), 19-49.

Sarıkaya, H. Z. (2004). Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Çevre Politikaları ve Uygulamaları. *Su Kirlenmesi Kontrolü Dergisi*, 14(1), 1-10.

Sayed, M. (2023). *Unravelling the Impact of Co-Production on Social Sustainability in Co-Housing: A Case Study of Centraal Wonen, Delft. Thesis for Master of Science*. MSc

Programme in Urban Management and Development. Institute for Housing and Urban Development Studies, Erasmus University Rotterdam. Rotterdam, the Netherlands.

Savisaar, E. (2022). *Stockholm+50 (Report)*, United Nations, [Erişim Tarihi:12.03.2023, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/K22/117/97/PDF/K2211797.pdf?OpenElement>]

SDG KNOWLEDGE HUB. (2022). *Stockholm+50*, [Erişim Tarihi:12.03.2023, <https://sdg.iisd.org/events/stockholm50/>]

SEI, & CEEW. (2022). *Stockholm+50: Unlocking a Better Future*. Stockholm: Stockholm Environment Institute.

Sencar, P. (2007). Türkiye'de Çevre Koruma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. (*Yüksek Lisans Tezi*) Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne.

Seydioğulları, H. (2013). Sürdürülebilir Kalkınma için Yenilenebilir Enerji. *Planlama Dergisi*, 23(1), 19-25.

Siebert, H., & Stolpe, M. (2001). *Technology and economic performance in the German economy* (No. 1035). Kiel Working Paper. No. 1035.

Sosyal Fayda Zirvesi. (2019). *Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Hedefler*, [Erişim Tarihi:18.02.2023, <http://www.sgsistanbul.org/surdurulebilir-kalkinma-hedefleri/>]

Stewart, T. j. (1992). A Critical Survey on the Status of Multiple Criteria Decision Making Theory and Practice. *Omega*, 20(5-6), 569-586.

Sustainable Development Goals. (2022). *About the Rio+20 Conference*, [Erişim Tarihi:29.12.2022, <https://sustainabledevelopment.un.org/rio20/about>]

Sustainable Development Report. (2024). *Rankings The overall performance of all 193 UN Member States*, [Erişim Tarihi:10.03.2024, <https://dashboards.sdgindex.org/rankings>]

Sutton, P. (2004). *A Perspective on environmental sustainability? A paper for the Victorian Commissioner for Environmental Sustainability*, [Erişim Tarihi:10.02.2023, <https://www.donbosco.go.gov.au/images/pdfs/energy/A-Perspective-on-Environmental-Sustainability.pdf>]

Svejnar, J., & Uvalic, M. (2009). *The Czech transition: The importance of microeconomic fundamentals* (No. 2009/17). WIDER Research Paper.

Şahin , G., Taksim, M. A., & Yitgin, B. (2021). Effects of the European Green Deal on Turkey's Electricity Market. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*(1), 40-58.

Şaşmaz, M., & Yayla, Y. (2018). Evaluation of Determinants of Economic Development: Economic Factors. *International Journal of Public Finance*, 3(2), 249-268.

Şen, H., Kaya, A., & Alpaslan, B. (2018). Sürdürülebilirlik Üzerine Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif. *Ekonomik Yaklaşım Derneği*, 29(107), 1-47.

T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı. (2013). Avrupa Birliği Sürecinde Çevre Faslı. Ankara.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1972). *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl (1973-1977)*. Ankara.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*. Ankara.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1984). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*. Ankara.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*. Ankara: DPT.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*. Ankara.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2000). *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*. Ankara.

T.C. Başbakanlık Konut İdaresi Başkanlığı. (1999). *Habitat Gündemi ve İstanbul Deklarasyonu Hedef ve İlkeler, Taahütler ve Eylem Planı*. Ankara: Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Merkezi (Habitat).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Sistemi. (2024). *Mevzuat Bilgi Sistemi*, [Erişim Tarihi: 16.08.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/aramasonuc>]

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Sistemi. (1985). *İmar Kanunu*, [Erişim Tarihi: 15.10.2023, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3194&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>]

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi . (2020). *Türkiye Çevre Ajansının Kurulması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*, [Erişim Tarihi:05.12.2023, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=7261&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>]

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. (1983a). *Çevre Kanunu*, [Erişim Tarihi:15.10.2023,

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2872&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>]

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Sistemi. (1983b). *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*, [Erişim Tarihi:15.10.2023,

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2863&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>]

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. (2004a). *Büyükşehir Belediyesi Kanunu*, [Erişim Tarihi:05.12.2023,

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5216&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>]

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. (2004b). *Türk Ceza Kanunu*, [Erişim Tarihi: 05.12.2023,

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>]

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. (2013). *Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun*, [Erişim Tarihi:05.12.2023,

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6502&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>]

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Sistemi. (1956). *Orman Kanunu*, [Erişim Tarihi:10.10.2023,

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6831&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3>]

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Sistemi. (1982). *Turizmi Teşvik Kanunu*, [Erişim Tarihi:15.10.2023,

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2634&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>]

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Sistemi. (2005). *Kabahtlar Kanunu*, [Erişim Tarihi:05.12.2023,

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5326&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>]

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. Ankara.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)*. Ankara.

T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, & (UNDP). (2002). *Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi Johannesburg Uygulama Planı*. Ankara: Ulusal Çevre ve Kalkınma Programı.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2016). *Avrupa Birliği Çevre Entegre Uyum Stratejisi (UÇES) (2016-2023)*, [Erişim Tarihi:05.12.2023, <https://webdosya.csb.gov.tr/db/cygm/icerikler/uces-belges--20180125144313.pdf>]

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2014). *AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (UÇES) (2007-2023) Belgesinin Güncellenmesi Projesi Başladı*, [Erişim Tarihi:30.11.2023, <https://cygm.csb.gov.tr/ab-entegre-cevre-uyum-stratejisi-uces-2007-2023-belgesinin-guncellenmesi-projesi-basladi-duyuru-27066>]

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2017). *Hedef Aralık 2020 ve 7. Çevre Eylem Planı Çevre Politikası*, [Erişim Tarihi:15.10.2023, <https://amasya.csb.gov.tr/hedef-aralik-2020-ve-7.-cevre-eylem-planı-cevre-politikasi-haber-158421>]

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2022a). *Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)*, [Erişim Tarihi:25.11.2022, <https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa>]

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2022b). *Kyoto Protokolü*, [Erişim Tarihi:12.11.2022, <https://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa#:~:text=%C3%9Ckemiz%20Protokole%202009%20y%C4%B1%C4%B1nda%20taraf,Ek%2DB%20listesine%20dahil%20edilmemi%C5%9Ftir.>]

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2023b). *Paris Anlaşması*, [Erişim Tarihi:26.02.2023, <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa#:~:text=Anla%C5%9Fma%2C%205%20Ekim%202016%20itibariyle,y%C3%BCr%C3%BCr%C4%9Fe%20giren%20ilk%20k%C3%BCresel%20anla%C5%9Fmad%C4%B1r.>]

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2023a). *Barselona Sözleşmesi*, [Erişim Tarihi:07.01.2023, <https://www.mfa.gov.tr/barselona-sozlesmesi.tr.mfa#:~:text=Bu%20%C3%A7er%C3%A7evede%2C%20yenilenen%20S%C3%B6zle%C5%9Fme'nin,21%20%C3%BClke%20ve%20AB%20taraf%C4%B1r.>]

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2019a). *Katılım Ortaklığı Belgeleri*, [Erişim Tarihi:30.11.2023, <https://www.ab.gov.tr/46226.html>]

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2019b). *Ulusal Programlar*, [Erişim Tarihi:30.11.2023, https://www.ab.gov.tr/ulusal-programlar_46225.html]

T.C. Dışışleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2022). *Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları*, [Erişim Tarihi:30.11.2023, https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html]

T.C. Dışışleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2023a). *Türkiye- AB İlişkilerinin Tarihçesi*, [Erişim Tarihi:16.11.2023, <https://www.ab.gov.tr/111.html>]

T.C. Dışışleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı . (2023b). *Fasıl 27: Çevre ve İklim Değişikliği*, [Erişim Tarihi:03.12.2023, <https://www.ab.gov.tr/92.html>]

T.C. İçişleri Bakanlığı . (2023). *Katılım Müzakereleri*, [Erişim Tarihi:20.11.2023, <https://www.icisleri.gov.tr/diab/katilim-muzakereleri>]

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*. Ankara.

T.C. Resmi Gazete. (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*. Ankara.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2021). *Yeşil Mutabakat Eylem Planı*, [Erişim Tarihi:03.03.2023, <https://ticaret.gov.tr/data/60f1200013b876eb28421b23/MUTABAKAT%20YE%C5%9E%C4%B0L.pdf>]

T.C. Resmi Gazete. (1983). *Çevre Kanunu*, [Erişim Tarihi:13.10.2023, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18132.pdf>]

Talu, N. (2006). *Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye'de Çevre Politikaları*. Ankara: TMMOB Çevre Mühendisleri Odası.

The European Social Network. (2019). *Social Services for a Social Europe*. European Semester 2020.

Talu, N. (2019). Avrupa Birliği İklim Politikaları. *İklim Değişikliği Alanında Ortak Çabaların Desteklenmesi Projesi (iklimİN)*, (s. 1-75). Ankara.

Tanil, G. (2023). Analysis of The Renewable Energy Policy Development in Turkey and Poland. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 4(1), 88-103.

Tatar, Ç. (2022). *Avrupa Birliği'nin 2021-2030 Döneminde Yol Haritasını Ortaya Koyan 8. Çevre Eylem Programı*, Forseti Hukuk Bürosu, [Erişim Tarihi:15.10.2023, <https://www.forseti.com.tr/genel/avrupa-birliginin-2021-2030-doneminde-yol-haritasini-ortaya-koyan-8-cevre-eylem-programi/>]

TBMM. (2020). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, [Erişim Tarihi:25.11.2023, https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/2021/TC_Anayasasi_ve_TBMM_Ic_Tuzugu.pdf]

- Tekbaş, Ş.** (2021). *Gündeme Bakış, Güvenlik ve Savunma Stratejileri Uygulama Araştırma Merkezi*, [Erişim Tarihi:19.03.2023, <https://acikerisim.istinye.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12713/2383/Kas%C4%B1m.pdf?sequence=1&isAllowed=y>]
- Teksöz, G.** (2014). Geçmişten Ders Almak: Sürdürülebilir Kalkınma İçin Eğitim. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 31(2), 73-97.
- Tetere, V., Peerlings, J. & Dries, L.** (2023). The forest-based bioeconomy in Latvia: economic and environmental importance. *Bio-based and Applied Economics*, 12(4): 323-331.
- The World Bank.** (2023). *UN 2023 Water Conference*, [Erişim Tarihi:08.05.2023, <https://www.worldbank.org/en/events/2023/03/22/un-2023-water-conference>]
- Tıraş, H. H.** (2012). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme. *Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57-73.
- Todaro, M., & Smith, S.** (2010). *Economic Development*. Boston: Addison-Wesley.
- Tokgöz , N., & Önce, S.** (2009). Şirket Sürdürülebilirliği: Geleneksel Yönetim Anlayışına Alternatif. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 249-275.
- Topcu, B. A.** (2021). Dijital Ekonomi ve Dijital Ekonomi Göstergelerinin Sürdürülebilir Kalkınma Üzerindeki Etkisi: AB Ülkeleri Örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4(2), 455-465.
- Toprak, D.** (2006). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 147-169.
- Tuncay, U.** (2006). *AB Çevre Müzakerelerinde Türkiye*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV).
- Turan Bayram , T., Altıkat, A., & Ekmekyapar Torun, F.** (2011). Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Politikaları. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 33-38.
- Türk, B., & Erciş, A.** (2017). Türkiye'de Çevre Politikası ve Uluslararası Çevre Sözleşmeleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*(54), 351-362.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.** (1982). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi*, [Erişim Tarihi:05.12.2023, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/>]

Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2018a). *Kanunlar*, [Erişim Tarihi:05.12.2023, <https://cygm.csb.gov.tr/kanunlar-i-438>]

Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2018b). *Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü*, [Erişim Tarihi:05.12.2023, <https://cygm.csb.gov.tr/>]

Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2023). *Yönetmelikler*, [Erişim Tarihi: 05.12.2023, <https://cygm.csb.gov.tr/yonetmelikler-i-440>]

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2022). *Avrupa Birliği ile Çevre Alanında İlişkiler*, [Erişim Tarihi:28.11.2023, <https://www.mfa.gov.tr/avrupa-birligi-ile-cevre-alaninda-iliskiler.tr.mfa>]

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (2023). *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Adaylık Süreci*, [Erişim Tarihi:15.11.2023, <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/turkiyenin-avrupa-birligine-adaylik-sureci>]

UN Climate Change Conference UK 2021. (2021). *Uniting The World To Tackle Climate Change*, [Erişim Tarihi:19.03.2023, <https://ukcop26.org/>]

UN Environment Programme. (2023). *UN 2023 Water Conference*, [Erişim Tarihi:08.05.2023, <https://www.unep.org/events/conference/un-2023-water-conference>]

UN Global Compact. (2021). *26. BM İklim Değişikliği Konferansı (COP26) Başladı*, [Erişim Tarihi:19.03.2023, <https://www.globalcompactturkiye.org/cop26-31-ekim-tarihinde-basladi/>]

UNDP. (2013). *İstedğimiz Gelecek: Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20) Rio de Janeiro, Brezilya 20-22 Haziran 2012 Konferans Çıktısı*, [Erişim Tarihi:11.02.2023, <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/istedigimiz-gelecek-birlesmis-milletler-surdurulebilir-kalkinma-konferansi-rio20-rio-de-janeiro-brezilya-20-22-haziran-2012-0>]

UNDP. (2022). *COP27: The UN Climate Change Conference*, [Erişim Tarihi:14.03.2023, <https://climatepromise.undp.org/news-and-stories/cop27-un-climate-change-conference>]

UNDP, Rio+20, & UN DESA. (2012). *Synthesis of National Reports for Rio+20*, [Erişim Tarihi:11.02.2023, https://sdgs.un.org/sites/default/files/publications/742RIO%2B20_Synthesis_Report_Final.pdf]

UNEP. (2023). *Mediterranean Action Plan (MAP)*, [Erişim Tarihi:07.01.2023, <https://www.unep.org/unepmap/>]

UNEP. (2022). *Stockholm+50*, [Erişim Tarihi:12.03.2023, <https://www.unep.org/events/unep-event/stockholm50>]

UNESCO. (2023). *UNESCO's contribution to the United Nations 2023 Water Conference*, [Erişim Tarihi:08.05.2023, <https://www.unesco.org/en/water/un2023conference>]

United Nations. (2023). *The Paris Agreement*, [Erişim Tarihi:25.02.2023, <https://www.un.org/en/climatechange/paris-agreement>]

United Nations. (1972). *Report of The United Nations Conference on The Human Environment, 5-16 June*, [Erişim Tarihi:25.11.2022, <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>]

United Nations. (1976). *Report of Habitat: United Nations Conference on Human Settlements, 31 May- 11 June 1976*.

United Nations. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development Our Common Future*.

United Nations. (1992). *United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3-14 June 1992*.

United Nations. (2015a). *The Millennium Development Goals Report*, [Erişim Tarihi:11.12.2022, [https://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%201\).pdf](https://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf)]

United Nations. (2015b). *17 Sustainable Development Goals 17 Partnerships*, [Erişim Tarihi:15.01.2023, <https://sdgs.un.org/publications/17-sustainable-development-goals-17-partnerships-17979>]

United Nations. (2015c). *Paris Agreement*, [Erişim Tarihi:26.02.2023, https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf]

United Nations. (2016a). *Take Action for the Sustainable Development Goals*, [Erişim Tarihi:20.06.2024, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>]

- United Nations.** (2016b). *UN Conference on Housing and Sustainable Urban Development*, Habitat III, [Erişim Tarihi:28.02.2023, <https://www.un.org/en/conferences/habitat/quito2016>]
- United Nations.** (2017). *The New Urban Agenda*, [Erişim Tarihi:01.03.2023, <https://habitat3.org/the-new-urban-agenda/>]
- United Nations.** (2022). *UN 2023 Water Conference*, [Erişim Tarihi: 08.05.2023, <https://www.unwater.org/news/un-2023-water-conference>]
- United States Environmental Protection Agency.** (2022). *DDT - A Brief History and Status*, [Erişim Tarihi:20.11.2022, <https://www.earthday.org/history/>]
- Uysal, C.** (2001). Türkiye- Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(1), 140-153.
- Van den Bossche, C.** (2019). Inequalities in the Netherlands: Netherlands – Above Average in the EU But There are Worrying Trends. Make Europe Sustainable for All.
- VanKoningsveld, M., Mulder, J. P., Stive, M. J., VanDerValk, L., & VanDerWeck, A. W.** (2008). Living with sea-level rise and climate change: a case study of the Netherlands. *Journal of Coastal Research*, 24(2), 367-379.
- Varnagirytė-Kabašinskienė, I., Lukminė, D., Mizaras, S., Beniušienė, L., & Armolaitis, K.** (2019). Lithuanian forest biomass resources: legal, economic and ecological aspects of their use and potential. *Energy, Sustainability and Society*, 9, 1-19.
- Verd, J. M., Barranco, O., & Bolibar, M.** (2019). Youth unemployment and employment trajectories in Spain during the Great Recession: what are the determinants?. *Journal for Labour Market Research*, 53(1), 4.
- Vivie, F. D.** (2008). Sustainable Development: An Overview of Economic Proposals. *Surveys and Perspectives Integrating Environment and Society*, 1(2), 1-8.
- Wang, D., & Zhao, J.** (2015). Design optimization of mechanical properties of ceramic tool material during turning of ultra-high-strength steel 300M with AHP and CRITIC method. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 84, 2381-2390.
- Wiersum, K. F.** (1995). 200 Years of Sustainability in Forestry: Lessons from History. *Environmental Management* , 19(3), 321-329.

- Woodcraft, S., Caistor-Arendar, L., & Bacon, N.** (2011). *Design for Social Sustainability*, The Young Foundation, [Erişim Tarihi:25.11.2022, <https://www.youngfoundation.org/our-work/publications/design-for-social-sustainability/>]
- Yaman, K., & Gül, M.** (2018). Kuruluşundan Günümüze Avrupa Birliği'nin Çevre Politikası. *Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi*, 2(2), 198-217.
- Yavuz, E., & Zığindere, Y. Ö.** (2000). Sürdürülebilir Kalkınmanın Turizme Etkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 322-336.
- Yazıcı, E., & Tutar , K.** (2015). G20 Antalya Zirvesi: Liderler Bildirgesi Bağlamında L20 Perspektifi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(10), 31-43.
- Yıkmaç, R. F.** (2011). Sürdürülebilir Kalkınmanın Ölçülmesi ve Türkiye İçin Yöntem Geliştirilmesi. *(Uzmanlık Tezi) T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı*.
- Yıldız, N.** (2005). Türkiye'nin Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Çevre Politikalarının Karşılaştırılması Analizi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 164-173.
- Yıldız, N.** (2017). *G20 Gelişimi, Yapısı, Politikaları, Sosyal Boyutu ve L20*. Ankara: Hak-İş Konfederasyonu.
- Yıldıztekin, İ.** (2009). Sürdürülebilir Kalkınmada Çevre Muhasebesinin Etkileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 367-390.
- Yoğurtçuoğlu, T.** (1999). Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı. 2. *Ulusal Kentsel Altyapı Sempozyumu*, 1-8.
- Yücel, G., & Kurnaz, L.** (2021). *Yeni Geleceğimiz Sürdürülebilirlik*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Zaleniene, I., Rakauskiene, O. G., & Grigoloviciene, D.** (2013). Gender equality in the Lithuanian sytem of education and science. *European Scientific Journal*, 9(17).
- Zelany, M.** (1974). A concept of compromise solutions and the method of the displaced ideal. *Computers & Operations Research*, 1(3-4), 479-496.